

Weet of rust

D.V. Coornhert

samenstelling H. Bonger en Arie-Jan Gelderblom

bron

D.V. Coornhert, *Weet of rust* (eds. H. Bonger en Arie-Jan Gelderblom). Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 1985

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/coor001weet01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / H. Bonger en Arie-Jan Gelderblom

Waarom ik schrijf

Een man die lange tijd de leer van David Joris had aangehangen en die daar ook veel van wist (hier aangeduid met de letter *A*) kwam de schrijver van deze dialoog (hier aangeduid als *B*) thuis bezoeken en begon als volgt met hem te praten: Beste vriend, ik hoor dat je van plan bent een paar van je geschriften te laten drukken.

B: Dat heb je goed gehoord.

A: Je weet waarschijnlijk wel wat daarvoor nodig is?

B: Wat bedoel je? Een goddelijke opdracht misschien?

A: Ja. Ben je wettelijk door God gezonden om volkeren en gemeenten te onderwijzen?

B: Nee. Niet door God en evenmin door mensen. Niet rechtstreeks en ook niet indirect.

A: Hoe durf je het dan aan om gemeenten te gaan onderwijzen?

B: Dat ben ik helemaal niet van plan. Ik steun ook niet op de grote naam of de autoriteit van een bepaalde gemeente. Ik wil alleen, in deze warboel van allerlei sekten, mijn opvattingen aan alle mensen onder ogen brengen. Ze mogen er vrijelijk over oordelen. Ik geef mijn mening graag voor een betere.

A: Je wilt dus iets zeggen, waarvan je denkt dat het beter is dan wat anderen al hebben gezegd of geschreven.

B: De tijden veranderen en maken het nodig dat nu gezegd wordt, wat vroeger niet nodig was. Daarom wil ik iets zeggen dat ik nodig vind. Ik zie nergens dat iemand anders het al zo heeft opgeschreven als ik het zou willen zeggen.

A: Denk je dat je het beter zult kunnen zeggen dan vele anderen, godgeleerden, die er nu het zwijgen toe doen?

B: Hoe en wat zwijgende mensen zouden kunnen zeggen kan ik niet weten. Maar ik weet wél zeker dat ik mijn mond zou houden als ik zag dat anderen even goed als ik, of nog beter, zouden schrijven over mijn onderwerp.

A: Wat is jouw onderwerp dan?

B: De waarheid.

A: Jij bent ook maar een mens en je kunt je vergissen. Je kunt dwalen.

B: Dat is waar, maar ik wil niet dwalen. Gebeurt dat toch (en ik geloof wel dat het gebeurt), dan zal ik dat betreuren. Maar ik zal het toejuichen wanneer iemand, openlijk of verborgen, onvriendelijk of vriendelijk, kritiek op me heeft. Als het maar oprecht gebeurt.

A: De wereld is slecht. Denk je iets nuttigs te kunnen bereiken met je geschrijf over de waarheid?

B: Jazeker, maar ik zal ook schade toebrengen.

A: Hoe bedoel je dat?

B: Ik hoop dat er nog een paar goedwillende mensen zijn, bereid om hun leven te beteren, van wie het oordeel niet geheel en al is afgestompt door onderling geruzie. Door te schrijven hoop ik, met Gods genade, hun iets te geven waar ze hun voordeel mee kunnen doen. Bij voorbeeld, dat ze niet hals over kop verstrikt raken in de een of andere sekte. Maar ik ga schade berokkenen aan mijn eigen portemonnee door een paar van mijn zo lang opgeborgen en weggedrukte geschriften te laten drukken.

A: Hoe dat zo?

B: De grote massa bemint de leugen en haat de waarheid, die ik, met Gods hulp, hoop op te schrijven. Wie zal mijn geschriften dan kopen? Al die rijke lui? Nee, want die willen geen bijtend geneesmiddel op hun stinkende wonden. De waarheid zouden zij nog niet voor niets cadeau willen hebben. Maar de leugen is ook te koop en voor veel geld bovendien; die kopen zij veel liever. Zo zal ik vijftig of honderd boekjes kunnen verkopen en er duizend of vijftienhonderd thuis moeten opslaan als voer voor de muizen. Toch vind ik, in mijn armoede, die schade gering als ik maar iemand tot nut kan zijn, door zijn ziel te behoeden voor het verderf dat er schuilt in al die sektarische

ruzies.

A: Ook al lijd je een verlies in geld, je krijgt toch een beloning: namelijk eer en genegenheid bij groot en klein.

B: Ja ja, je bedoelt zeker minachting en vervolging van de kant van de groten en spot bij de kleine man, ik bedoel bij de grote massa. De wereld wil de waarheid helemaal geen eer bewijzen. Integendeel, ze roept er schande van. En haar ‘genegenheid’ bestaat uit vijandschap en haat en die verwacht ik.

A: En dat zegt iemand die beweert dat hij niet eerzuchtig is! Je bent zo eerzuchtig als het maar kan! Beste man, je denkt toch niet dat je geen eerzucht hebt? O, die zit dikwijls zó diep in de geest verborgen, dat een mens zelf hem onmogelijk kan herkennen.

B: Misschien is het met mij ook wel zo gesteld, maar dan geheel buiten mijn weten. In ieder geval weet ik zeker dat ik nu bij mijn plannen geen persoonlijke eerzucht bespeur.

A: Dat zegt iedereen. Maar als jij eens goed ging zoeken, dan zou je je eerzucht vinden, op een plek waar je hem het minst verwacht. Och beste vriend, geloof me, ik zou de duivelse doortraptheid van de menselijke aard wel eens beter kunnen kennen dan jij!

B: Als je dan persé wilt dat roem en eer het motief van mijn schrijverij zijn, laten we dat dan maar aannemen, mits je mij een goed advies kunt geven. Je hebt nu van mij gehoord dat ik me heb voorgenomen de waarheid op te schrijven, tot nut van mijn medemens.

A: Dat denk je tenminste, maar het kunnen evengoed leugens zijn, heel schadelijk voor je medemens.

B: Zelfs als dat zo was, dan moest ik toch mijn voornemen uitvoeren om de waarheid aan het licht te brengen, zolang als ik die zelf als waar en nuttig beschouw.

A: Dat wil ik wel geloven.

B: Laten we nu eens aannemen, dat ik wel degelijk wist dat het waar was wat je me steeds probeert wijs te maken (wat ik

overigens in werkelijkheid oprecht niet geloof), namelijk dat ik dit wil publiceren om eer te behalen. Laten we dat maar aannemen, en ook dat dat het enige motief is dat ik kan bedenken. Wat staat mij dan te doen? Ik ga het nu zo formuleren dat je me goed zult kunnen begrijpen en verstandig zult kunnen antwoorden. Neem eens aan dat ik voortreffelijk kon zwemmen en dat ik iemand in een breed, diep water zag vallen. Naar mijn vaste overtuiging zou hij verdrinken als ik niet in het water zou springen om hem te redden. Dat ben ik van plan, maar als ik zie dat er veel volk komt aanlopen voel ik eerzucht bij me opkomen. Ik hoop dat de mensen mij zullen prijzen, omdat ik zo moedig ben deze drenkeling uit zijn nood te redden. Ik houd me in; ik zoek naar een edeler motief, bij voorbeeld het verlangen om mijn medemens te helpen. Dat vind ik niet. Alleen maar die hovaardige eerzucht. Wat moet ik nu doen? Moet ik de man laten verdrinken omdat ik hem zonder eerzucht niet kan redden? Of moet ik hem, met mijn eerzucht en al, toch maar liever helpen? Ik weet dat dat mijzelf zal schaden, want het is niet goed om eer te zoeken, laat staan die vervolgens ook nog eens als beloning te ontvangen.

A: Het spreekt vanzelf: je moet hem helpen en ik denk dat dat ook in overeenstemming is met de opvatting van Paulus over de verkondiging van het woord van Christus: de een deed het voor zijn eigen eer, de ander voor zijn eigen voordeel. Maar dat kon Paulus niet schelen, als Christus maar gepredikt werd.

B: Nu geef je me gelijk, terwijl je me daarnet nog wilde bestrijden! Maar wees er diep van overtuigd dat je mij geen groter plezier kunt doen, dan me op grond van de waarheid ervan te overtuigen dat ik zou moeten zwijgen. Liever zo'n advies van je dan een fortuin in geld!

A: Waarom toch? Je bent toch zelf vast van plan om te gaan schrijven en het resultaat te publiceren?

B: Ja, of om iets wat al lang geleden geschreven is, alsnog te laten drukken.

A: Wat drijft je eigenlijk tot schrijven? Je zegt toch dat je geen goddelijke opdracht hebt?

B: De algemene ‘wet van de natuur’, dat wil zeggen: een ander te behandelen, zoals je zelf behandeld wenst te worden. Ik zie met open ogen dat mijn medemensen rondzwerven op verderfelijke dwaalwegen. Ik weet dat ik de mogelijkheid heb om zulke dwalingen aan het licht te brengen, zodat zij, als ze er maar op willen letten, die met Gods hulp kunnen herkennen en vermijden. Moet ik dan zwijgen? Zou ik het niet waarderen als anderen mij kwamen waarschuwen wanneer ik op het verkeerde pad was? Moet ik dan niet evenzeer mijn medemensen waarschuwen?

A: Dat klinkt wel goed, maar waarom zou je zo graag willen zwijgen?

B: Uit behoefte aan stille, veilige en zoete rust en uit vrees voor ergerlijke, zorgelijke problemen waar ikzelf schade van ondervind. Daar heb je de hoofdzaak. Kun je ervoor zorgen dat ik met een gerust geweten kan zwijgen?

A: Nou, als ik dat kon, zou ik het je onmiddellijk zeggen.

B: Ik maak me zorgen. Als ik nu zwijg, dan zal mijn geweten mij met wroeging toespreken. Als ik spreek, dan zullen veel twistzieke en partijdige mensen allerlei slechte, lasterlijke en schandelijke dingen over mij uit hun duim gaan zuigen. En niet om dat voor zich te houden, maar om het fluisterend achter mijn rug rond te vertellen. Dat is levensgevaarlijk voor mij. Maar het is uiteindelijk beter in mensenhanden te vallen dan in de handen van God. Wat kunnen mij de valse beschuldigingen van mensen schelen als mijn geweten mij verontschuldigt en mijn onschuld aanwijst? Wat zou het voor rust zijn, als in mijn zwijgen geen mensen mij lastig vallen, maar wel mijn wroegende geweten dat me nooit met rust zou laten?

Laat dan, o Heer, uw Heilige Geest die enkel waarheid is, door mij spreken ter ere van u, tot nut van alle mensen en tot nadeel van niemand. Amen.

Wegblijven uit kerkdiensten

Onder de ballingen uit de Nederlanden van 1568 was ook een man die onopgemerkt verblijf hield in een katholiek stadje even over de grens. Aanvankelijk ging hij daar nog wel eens een keer ter kerke om naar de preek te luisteren; de eigenlijke mis woonde hij evenwel nooit bij.

Hij merkte toen dat anderen, zowel zogenaamde evangelischen (lutheranen) als calvinisten als dopers, zich danig ergerden aan dergelijke bezoeken aan een katholieke kerk, hoe zelden die ook voorvielen. Daarom veranderde hij zijn gedrag, schoof deze steen des aanstoets opzij en bleef voortaan consequent weg uit de kerk, zonder ooit meer naar een preek te gaan luisteren. De katholieken waren onmiddellijk op de hoogte van zijn nieuwe handelwijze en begonnen zich op hun beurt danig over hem op te winden. Zo moeilijk is het nu om in deze zware tijden irritatie te vermijden!

Het kwam zelfs zo ver, dat de overheid van het stadje onze man deed aanzeggen dat hij zich weer, net als eerst, af en toe moest vertonen bij een preek. Anders zou men niet kunnen toestaan dat hij daar nog langer dan veertien dagen kon blijven wonen. Toen de man ten antwoord gaf dat verhuizen naar een andere plaats hem makkelijker zou vallen en liever zou zijn dan het geven van aanstoot aan allerlei zwakke, maar in wezen goedgehartige mensen, is de zaak blijven rusten, zonder dat men hem onder druk zette om te vertrekken. Het was namelijk ondertussen bij de stadsbestuurders doorgedrongen dat hij een vreedzaam mens was, die zich zeer verdienstelijk had gemaakt voor zijn vaderland.

Dit alles kwam één van de nieuwe bisschoppen in de Nederlanden ter ore, die niet ver daarvandaan woonde. Deze bisschop schreef onze man (die wél katholiek was, maar niet van de roomse richting zoals de bisschop ten onrechte meende) toen een brief waarin hij hem ernstig vermaande. Hij gaf hem te

verstaan dat hij zich door niemands irritatie mocht laten afhouden van een dagelijks bezoek aan de Heilige Kerk. ‘Heilige Kerk’: zó noemde die bisschop het stenen gebouw.

De man schreef de bisschop een keurige brief terug; hij kon het, schreef hij, niet met zijn geweten in overeenstemming brengen om zoveel goedgehartige andere mensen zwaar te ergeren door naar de kerk te gaan. De kerkgang was bovendien niet absoluut noodzakelijk voor het heil van de ziel. Hij voegde hier een aantal ter zake dienende argumenten aan toe.

Toen de bisschop dit had gelezen, schreef hij de man opnieuw. Het werd een lange brief, waarin hij zich voornamelijk inspande om te bewijzen dat het niet voldoende was als iemand alleen met zijn hart reeds was binnengegaan in Gods kerk; hij diende óók met zijn lichaam iedere dag te verschijnen in de zichtbare kerk, samen met andere katholieken de mis bij te wonen en op de juiste tijd ten minste éénmaal per jaar ter communie te gaan om het heilige sacrament te ontvangen. Anders kon hij hoe dan ook géén christen zijn en dientengevolge ook onmogelijk zalig worden.

Na ontvangst van deze brief stuurde de man de bisschop per omgaande een antwoord door middel van een briefje met ongeveer de volgende inhoud:

Hoogerwaarde Heer, Gij schrijft me dat ik niet zalig kan worden als ik niet met andere christenen samenkom in de zichtbare kerk, als ik daar de mis niet bijwoon en als ik het sacrament van het altaar niet ontvang.

Dit wordt allemaal wel gezegd, maar ik zie er helemaal geen bewijs bij vermeld staan. Als ik het maar aannam en geloofde zonder bewijs, dan was ik wel bijzonder onwijs, te meer daar ik dan meer geloof zou hechten aan de woorden van Uwe Hoogerwaardigheid dan aan de rooms-katholieke kerk zélf. Want Sint Paulus de Heremiet, die van zijn zestiende tot zijn honderddertiende jaar in de woestijn heeft geleefd, nooit in een kerkgebouw is geweest, geen mis heeft bijgewoond en geen

sacrament heeft ontvangen, is door de roomse kerk niet uitgebannen of verdoemd, maar juist heilig verklaard! Daarom moet Uwe Hoogerwaardigheid eerst maar eens bewijzen dat de rooms-katholieke kerk zich met deze heiligverklaring heeft vergist, óf gij moet erkennen dat gij zelf hier het spoor bijster zijt. Gegroet! Etcetera.

Op dit briefje van onze man kwam nooit meer een reactie van de bisschop. De man bleef rustig wonen in het stadje, ging er niet naar de kerk en had nooit spijt van zijn wegblijven uit de kerkdienst. Hij begreep namelijk bijzonder goed dat de essentie van de kerkelijke ceremoniën niet verloren gaat als je de uiterlijke vorm ervan laat schieten. Het gaat erom dat je vasthoudt aan de innerlijke bedoeling. Als je dat doet, kun je de buitenkant gerust missen.

De ongeconsacreerde hostie in de mis

Een eerbare vrouw sprak een hartig woordje met een jonge priester. Het ging over hoerij en het onteren van jonge meisjes. De vrouw beschuldigde de priester ervan dat hij nog in de afgelopen nacht een eerbare maagd tot schande had gebracht. De priester kon het niet ontkennen. Daarom zei hij dat hij het meisje in zijn huis wilde opnemen, dat hij haar bij zich zou houden en haar eerlijk zou behandelen.

Toen vroeg de vrouw hem of dat tegenover God voldoende was. Want hoe kon hij nu deze volgende dag tijdens de mis het lichaam des Heren consacreran zonder zijn hoofdzonde te hebben gebiecht? De priester antwoordde: ‘Wij gaan te biecht voordat we de mis lezen.’ Maar de vrouw zei: ‘Dat heb je vandaag niet gedaan! Dat weet ik heel zeker, want ik ben je gevolgd toen je van je huis naar de kerk ging. Ik heb gezien dat je begon met de mis en de hostie omhoog hief, zonder eerst met een andere priester te hebben gesproken. Hoe kun je dan

gebiecht hebben?’

‘Heb je dat gezien?’ vroeg de priester. ‘Maar wat dan nog? Als ons zo iets overkomt, dacht je dan dat wij werkelijk consacreerden? We kijken wel uit!’

‘Maar heb je dan,’ vroeg de vrouw, ‘vandaag niet geconsacreerd?’ ‘Wel nee!’ zei de priester. ‘Hoe heb ik het nu?’ riep de vrouw. ‘Laat je ons dan louter een stukje brood vereren en aanbidden, alsof het onze Here God was?’

‘Dat is mijn probleem niet,’ zei de priester. ‘Dat zoeken jullie zelf maar uit.’

‘Zo wordt het wel heel riskant om tijdens de mis de hostie te aanbidden,’ zei de vrouw. ‘Want ook al consacrerem jullie echt, het gaat allemaal zo stilletjes dat niemand van de omstanders het kan horen, laat staan begrijpen. Hoe kunnen wij dan zeker weten of jij wel consacreert? Ik zal er voortaan, de rest van mijn leven, wel voor uitkijken om God op zo'n onzekere manier te vereren. Het is duidelijk dat je bij de mis het risico loopt louter brood te aanbidden, en dat is afgoderij! Het kan dus flink misgaan in zo'n mis, tot schade voor je ziel. Maar nu ga ik God aanbidden waar hij zich ook werkelijk bevindt, namelijk in de hemel en niet in een hostie. Als ik dat doe, komt het altijd goed. Dat kan nooit missen!’

Of de jonkvrouwtjes nonnetjes moesten worden

Een machtig edelman (*A*) had bezoek. De edelman vroeg zijn gast (*B*) wat die ervan zou zeggen als hij zijn twee dochtertjes, die juist van tafel gingen, zou onderbrengen in een adellijk vrouwenklooster.

B merkte wel dat *A* hem niet om raad vroeg om zijn advies ook werkelijk op te volgen als het goed was, maar omdat hij een bevestiging wilde horen van zijn persoonlijke mening, om zo zijn reeds knagende geweten wat te kunnen sussen.

B antwoordde daarom dat hij in deze aangelegenheden niet deskundig was, vooral omdat hij niet wist met wat voor bedoeling de edelman zijn plan had opgevat.

A: Voor zover ik weet ben je juist wél deskundig! Je mag gerust weten dat ik er drie belangrijke argumenten voor heb, namelijk het dienen van God, de zaligheid van mijn dochtertjes, en de glorie van mijn familie.

B: Is het laatste argument misschien het belangrijkste, mijnheer?

A: Dat zou niet gepast zijn!

B: Wat gepast is, gebeurt meestal het minst. Maar ik wil aannemen dat het uw voornaamste bedoeling is om God te dienen. Evenzo mag ik waarschijnlijk wel geloven dat u niet van plan bent om God een vergeefse dienst te bewijzen?

A: Hoe kun je God nu een vergeefse dienst bewijzen?

B: Als je iets laat gebeuren wat geen opdracht van God is, maar van mensen. Zo iets is dat kloostergedoe ook. Of kan mijnheer misschien een paar geboden van God noemen die daarop betrekking hebben?

A: Niemand kan toch ontkennen dat de maagdelijke staat beter is dan het huwelijk? En dat maagden meer gelegenheid hebben om God te dienen dan gehuwde vrouwen?

B: Dat kan niemand ontkennen, mijnheer!

A: Zie je wel! Daar heb je al een bewijs uit de Bijbel, want Paulus schrijft hier heel duidelijk over.

B: Dat is waar, mijnheer. Maar heeft Paulus het dan over dezelfde soort van godsdienst in kloosters als waar u nu over spreekt? Noch bij Paulus noch ergens in de evangeliën wordt met een woord gerept over de belofte van reinheid, over missen, vespers, getijden of meer van dergelijke poespas die in de huidige kloosters moet doorgaan voor het dienen van God. Dat zijn instellingen en geboden van mensen. Daarom gaat het hier om een vergeefse dienst aan God. Luister maar, Christus zegt het zelf heel duidelijk: ‘Tevergeefs eren zij mij, omdat zij lerin-

gen leren die geboden van mensen zijn.’

Maar als de meisjes zelf maagd wensen te blijven om God te dienen, dan is het huis van hun vader toch in elk opzicht geschikt als een vrijwillig klooster? Daar kunnen zij God in reinheid dienen overeenkomstig zijn gebod! Bovendien denk ik dat hun welzijn aan een vreemde abdis of pastoor nooit zozeer ter harte zal gaan als aan hun eigen vader en moeder. Want die hebben van nature een gevoel van zorg voor hun dochters en die zullen ook het beste kunnen weten wat goed voor hen is.

A: Nee, daar vergis je je! Want wij zijn zo druk met alles waar we hier in huis voor moeten zorgen, dat wij nooit zó goed een oogje op hen kunnen houden als een abdis of een pastoor. Ook horen en zien ze thuis, van het personeel en van vreemden, van alles dat hen op slechte gedachten brengt. Dat kunnen wij niet voorkomen.

B: Mijnheer en mevrouw, dat kunt u als vader en moeder toch veel beter voorkomen dan een abdis of een pastoor! Want die vinden het maar al te dikwijls goed dat er jonge edellui op bezoek komen bij de prille jonkvrouwtjes. En dat niet alleen, er mag nog gefeest worden ook! De meisjes komen in het klooster voordat ze weten wat het inhoudt een huwbare vrouw te zijn. Wat dat precies betekent leren ze daar maar zelden zonder dat ze tegelijkertijd te weten komen wat het betekent om moeder te worden...

A: Dat soort ellende kan zich toch ook voordoen binnen een huwelijk?

B: Dat is zo, mijnheer, maar minder! Immers, daar is er minder aanleiding toe. Met een blusmiddel bij de hand, heeft men minder last van brand. Stel nu eens, dat mijnheer zijn dochtertjes ergens heen wilde sturen over zee. Hij had de keus om hen met een groot en stevig schip te laten vertrekken, of met een klein smal schuitje. Welk van de twee zou mijnheer verkiezen?

A: Dat spreekt vanzelf. Het grote schip uiteraard! Dat kan

natuurlijk ook zinken, maar toch is het minder gevaarlijk dan dat kleine schuitje.

B: Mijnheer geeft het juiste antwoord, en dit is ook mijn antwoord op zijn eigen vraag. Want de grote stevige boot van het goddelijke huwelijk vind ik veel veiliger dan het smalle schuitje van het gevaarlijke klooster.

Na deze woorden hield *B* verder zijn mond, want hij merkte wel dat zijn advies bij de edelman niet in goede aarde viel.

Tien à elf maanden later echter vernam hij dat de beide jonkvrouwtjes, die kort na het hierboven weergegeven gesprek in het klooster waren gestopt, op zekere nacht weer uit dat klooster waren ontsnapt, omdat ze bang waren voor de gelofte die ze moesten afleggen. Ze waren als wilde schapen door bossen en hagen teruggelopen naar het huis van hun vader. Bemodderd en met gescheurde kleren verschenen ze voor hem. Helemaal van streek vielen ze op hun knieën en verklaarden onder tranen dat zij liever thuis wilden wonen als dienstmeisjes, dan in een klooster als abdisen. Ze wilden liever sterven, dan weer terug te moeten naar dat klooster. Hete tranen schreiend pakte ze vervolgens hun vader bij zijn knieën en smeekten hem onderdanig of ze thuis mochten blijven.

De vader zag het verbaasd aan, kreeg toen medelijden met zijn dochtertjes, en begon zich te realiseren dat zijn gast hem nog niet zo'n gek advies had gegeven...

De onwijze raadgever

Een licentiaat in de godgeleerdheid (een afgestudeerd rooms-katholiek theoloog) spande zich in om een leek ervan te overtuigen dat hij dwaalde, dat hij blind was en dat hij volstrekt geen verstand had van goddelijke aangelegenheden. Hij drukte hem op het hart dat hij zijn persoonlijke opvattingen daarom moest wantrouwen en op het kompas van verstandige andere mensen

moest varen. Door hen moest hij zich maar laten leiden.

De leek antwoordde daarop als volgt: ‘Vooruit dan maar, mijnheer de licentiaat! Laten we eens aannemen dat je erin geslaagd was mij te overtuigen van mijn onwetendheid, zodat ik zonder een spoortje van twijfel zeker wist dat ik in goddelijke aangelegenheden even blind was met de ogen van mijn ziel, als een geboren blinde met zijn lichamelijke ogen. Laten we verder aannemen dat Maarten Luther, Ulrich Zwingli, Johannes Calvijn, Menno Simonsz., Kaspar Schwenckfeldt, David Joris, Hendrik Niclaes en Arend Barentsz. om je heen stonden en dat ze allemaal samen en ieder apart mij ervan wisten te overtuigen dat ik blind was en nooit de juiste weg zou kunnen bewandelen zonder de hulp van een ziende en deskundige begeleider. En neem nu ten slotte nog aan dat ik jullie vroeg wie van jullie er goed kon zien en de weg kende. Dat wilde ik weten, om aan die ziende persoon mijn hand te kunnen geven om me te laten leiden. Ik geloof vast en zeker, mijnheer de licentiaat, dat jij me als eerste zou antwoorden, en wel als volgt: “Ik alleen ben degene die kan zien! Ik ben een goede leidsman. Geef je hand dus aan mij en aan niemand anders! Want al deze anderen zijn net zo blind als jij. Het zijn blinde verleiders!” Zou je mij zo'n antwoord geven, mijnheer de licentiaat, of zou je wat anders zeggen?’

‘Dat antwoord zou ik zeker geven,’ zei de licentiaat, ‘en anders geen. Dat heb je goed gezien, want zo is het ook!’

‘Nu ben ik er bovendien van overtuigd,’ zei de leek, ‘dat ook Luther op zijn beurt zou zeggen dat hij kon zien en dat alle anderen blind waren, met jou erbij; en ook dat jullie verleiders waren. Denk je niet?’ ‘Ja zeker,’ zei de licentiaat, ‘maar dan heeft hij het bij het verkeerde eind!’

‘Dat zij zo,’ sprak de leek, ‘maar hij zou het wel zeggen. Op dezelfde manier zou het gaan met Zwingli, Calvijn, Menno Simonsz. en alle anderen. Elk van hen zou zeggen: “Ik alleen ben degene die kan zien en al deze anderen zijn blind! Laat hen

dus in de steek en geef mij je hand om je te leiden.” Dat zouden ze toch zeggen, denk je niet?’

‘Ja zeker,’ zei de licentiaat. ‘Je snapt wel,’ zei de leek, ‘dat ik omdat ik blind ben en mijn ogen dicht heb, nooit jullie gezichtsuitdrukking kan zien. Staan jullie ogen open en zijn ze helder, of zijn ze dicht, óf zijn ze wit en zonder gezichtsvermogen? Dat kan ik niet beoordelen.’

‘Dat is waar,’ zei de ander.

‘Je merkt nu wel,’ zei de leek, ‘in welke grote problemen ik kom als ik weet dat ik niet kan zien. Want ik kan met geen mogelijkheid onderscheiden wie van jullie er wél kan zien. Zo kan ik ook nooit een goede gids uitkiezen. Als nu iemand in zo'n uitermate belangrijke kwestie (het gaat immers om de ziel) alleen maar op de tast en blindelings zijn hand zou geven aan een leidsman die mogelijk zelfs zelf óók blind is, zou dat geen roekeloze overmoed zijn?’

‘Zeker,’ zei de licentiaat. ‘Stel nu daarom eens,’ zei de leek, ‘dat ik naar jou toekwam met deze beangstigende, riskante keuze, en dat ik bereid was om goede raad ter harte te nemen. Wat zou je me dan aanraden?’

‘Ik zou je aanraden,’ zei hij, ‘je keus te laten vallen op een oude wijze priester met een heilige levenswandel. Aan hem moet je je nood openbaren, hem moet je raad vragen en zijn advies moet je opvolgen.’

‘Wat een onzeker advies!’ riep de leek. ‘Hoe dat zo?’ vroeg de licentiaat. ‘Een zekerder advies kun je niet krijgen!’

‘Nee,’ antwoordde de leek, ‘een ónzekerder advies kan ik niet krijgen! Want als ik werkelijk blind ben, hoe zal ik dan kunnen zien en weten of die priester oprecht wijs is en niet schijnheilig? Of hij werkelijk een heilige levenswandel heeft? Voor een oordeel daarover moet je toch zo scherp kunnen zien als een valk?’

‘Je stelt,’ zei de licentiaat, ‘wat al te genuanceerde vragen!’

‘O nee,’ sprak de ander. ‘Jij kunt, mijnheer-met je welnemen-niet genuanceerd genoeg antwoorden!’

Was Adam wijs vóór de zondeval?

Een universeel-katholiek (*UK*) en een rooms-katholiek (*RK*) spraken samen over Adams geestelijke gesteldheid vóór zijn zondeval. De rooms-katholiek vroeg zijn gesprekspartner tenslotte: Vertel me eens, was Adam voor de zondeval wijs? Of was hij dwaas? Eén van deze twee mogelijkheden moet de juiste zijn.

UK: Geen van beide.

RK: Dat antwoord is fout. Hij moet óf wijs, óf dwaas zijn geweest.

UK: Jouw vraag getuigt van weinig inzicht, want hij kan ook onverstandig zijn geweest zoals kleine kinderen dat zijn, die niet wijs maar ook niet dwaas zijn. Ze kunnen wel wijs *worden*, maar *ze zijn* nog onverstandig. Ze hebben nog geen verstand omdat ze nog niet lang geleefd hebben en omdat al ons verstand en onze wijsheid vooral uit ervaring voortkomen. Ervaring kan alleen maar groeien bij het voortgaan van de tijd. Dat is voor iedereen zo.

RK: Jij denkt dus dat hij niet dwaas was?

UK: Dat denk ik zeker. Anders was de wortel van het menselijk geslacht een gebrekkig schepsel van God geweest, zoals je er soms wel ziet die dwaas geboren zijn en nooit verstandig zullen worden, door een gebrek in de hersenen of iets dergelijks. Dat Adam zo iemand zou zijn klinkt niet bijbels, want je kunt lezen dat Adam en Eva al redeneerden en hun verstand gebruikten vóór hun overtreding. Een geboren dwaas is daartoe niet in staat; wel iemand die nog onwijs of onervaren is.

RK: Ik heb er ook geen moeite mee te geloven dat Adam niet dwaas was.

Integendeel, ik denk dat hij wijs was.

UK: Daar ben ik het niet mee eens. Bewijs dat maar eens, als je kunt.

RK: Dat is niet moeilijk. Hij heeft toch aan alle dieren een naam gegeven?

UK: Ik had verwacht dat je een duidelijke tekst uit de Bijbel zou hebben aangevoerd als bewijs voor Adams wijsheid. Dat doe je niet, maar je formuleert een zwakke hypothese, een onjuiste gevolgtrekking. Het geven van namen aan bepaalde dingen is best mogelijk op grond van een redelijk inzicht in de verschillen tussen de dingen onderling, en op grond van een ijzeren geheugen voor eenmaal gegeven namen. Maar enige wijsheid, die neerkomt op ware kennis van het wezen van de dingen, hoef je daarvoor niet te hebben. Dat kun je zien aan de hoogmoedige torenbouwers van Babel, die één taal hadden en aan zichzelf een nieuwe naam wilden geven, maar die beslist niet wijs waren.

RK: De spraakverwarring die toen als straf volgde was een wonderbaarlijke ingreep van God. Die kwam niet voort uit de aard van de mens. Ook al spreken de mensen thans verschillende talen, dat wil nog niet zeggen dat Adam als oorspronkelijke naamgever onwijs was.

UK: Dat ben ik met je eens. God gaf de spraakverwarring niet als een natuurlijke ontwikkeling, maar als een plotselinge wonderdaad. Nog wonderlijker is het overigens met Noach gesteld, dat hij alle dieren in zijn ark wist te krijgen, dat hij hun eetgewoonten kende en dat hij aan ieder beestje zijn eigen voedsel wist te geven. Het zou een beter bewijs voor Adams wijsheid bij de naamgeving van de dieren zijn geweest als hij aan elk dier een naam had gegeven, die de ware aard van het beestje uitdrukte. Ik bedoel, als hij de hond een blaffer genoemd had, het paard een hinniker, de leeuw een brieser, de ezel een langoor, enzovoort. Want dan zou je hebben gezien dat hij een wezenlijk begrip bezat van de aard, de eigenschappen en de natuur van alle dieren. Maar hij heeft zich laten bedriegen door de sluwe slang; dat betekent dat hij de geraffineerde aard van dat serpent niet kende. Was hij op de hoogte van de duivelse, onwijze en valse aard van de leugen? Hoe kon hij daarin dan God, ware kennis en trouw zoeken, vermoeden en geloven? En als hij dat

allemaal niet wist (wat overduidelijk is gebleken), hoe kon hij dan nog verstandig zijn?

RK: Niettemin menen alle kerkvaders dat Adam wijs was. Die moet ik eerder geloven dan jou.

UK: Ik kan de kerkvaders niet geloven als ze buiten de Bijbel om gaan, laat staan als ze ertegenin gaan. Dat willen zij zelf ook niet; ze verbieden het zelfs. De vreze des Heren is toch het begin van de wijsheid?

RK: Dat zegt de Bijbel zelf. Daar kun je niet aan twifelen.

UK: Had Adam de ware vreze des Heren, toen hij het waagde om zijn schepper te negeren en overmoedig van de verboden vrucht te eten?

RK: Nee, dat kun je niet zeggen.

UK: Hoe kun je dan wel zeggen dat Adam wijsheid bezat, terwijl iedereen moet toegeven dat hij niet eens het begin van de wijsheid had? Kennis van het alfabet is het begin van het kunnen lezen. Kan men dan beweren dat iemand al kan lezen die het alfabet nog niet eens kent? Beste jongen, laten wij nu eens in 't kort de vier hoofddeugden en de drie christelijke deugden nalopen om te zien of Adam er één van had. Dan zal blijken dat hij niet alleen geen wijsheid bezat, maar ook géén van de andere deugden. Vertel me maar eens: Wat is eigenlijk de functie van de rechtvaardigheid?

RK: Aan ieder te geven wat hem toekomt.

UK: Wat was het schepsel Adam schuldig aan zijn schepper?

RK: Onderdanigheid.

UK: Gaf hij die aan zijn schepper God, toen hij diens gebod overtrad en zijn schepper negeerde?

RK: Nee, allerminst.

UK: Dus bezat Adam ook geen rechtvaardigheid.

RK: Nee, die had hij niet.

UK: Je geeft het goede antwoord. Zeg me nu eens wat de ware taak is van de behoedzaamheid.

RK: Dat zij de behoedzame mens behoedt voor al het kwaad.

UK: Behoedde Adam zichzelf voor al het kwaad, toen hij zich in het verderf stortte?

RK: Allerminst! Hij viel er vierkant in.

UK: Dan had Adam dus ook geen behoedzaamheid.

RK: Nee, die had hij niet.

UK: Wat is de taak van de matigheid? Die zorgt er toch voor dat de mens zijn kwade lusten in toom houdt?

RK: Ja.

UK: Hield Adam zijn lusten in toom, toen hij de verboden vrucht begeerde en die vervolgens opat?

RK: Dat kun je waarachtig niet zeggen!

UK: Dan had Adam dus ook geen matigheid.

RK: Nee, dat klopt.

UK: Het is toch de wezenlijke taak van de kracht om nooit toe te geven en de baas te blijven over je aanvechtingen?

RK: Ja, dat is zo.

UK: Heeft Adam dat gedaan?

RK: Nee, beslist niet! Integendeel! Want hij overwon de aanvechting niet toen Eva met de appel kwam. Hij werd zelf overwonnen, tot zijn eigen schade en schande.

UK: Dan had Adam dus ook de kracht niet.

RK: Dat moet ik wel toegeven.

UK: Ik denk dat je ook niet zult ontkennen, dat de ware en zalige hoop alleen op God hoopt en niet op schepselen.

RK: Dat zal niemand ontkennen.

UK: Hoopte Adam op de Heer toen hij, in de hoop zelf zijn eigen God te worden, tegen de Heer zondigde?

RK: Wie zou dat durven te beweren?

UK: Geloofde Adam Gods woord, toen hij aan de leugen van de slang meer geloof hechtte dan aan het woord van God?

RK: Nee!

UK: Het mag geen geloof heten dat Gods woord en waarheid niet gelooft, maar wel het woord en de leugens van de Satan.

RK: Nee, zeker niet.

UK: Hij die Gods woord onderhoudt, in hem is Gods liefde. Is dat niet zo?

RK: Dat zegt de apostel Johannes en dat zegt Christus ook zelf: Wie mij liefheeft, die zal mijn woord onderhouden.

UK: Onderhield Adam Gods woord?

RK: Nee, hij overtrad het. Hij handelde er dwars tegenin.

UK: Je merkt nu wel wat er noodzakelijk uit al deze dingen moet volgen...

RK: Wat dan?

UK: Dat Adam geen hoop, geen geloof en geen liefde had, ja dat hij ook geen rechtvaardigheid, behoedzaamheid, matigheid en kracht had. Kortom, geen enkele deugd. Hoe zou hij dan wijsheid kunnen hebben? Of is wijsheid misschien geen deugd?

RK: Dat kun je niet zeggen, want het is juist de allerbelangrijkste deugd.

UK: Als Adam dus niet één deugd bezat, kon hij natuurlijk ook niet deugdzaam zijn en dus kon hij ook geen wijsheid hebben. Dat is nu zonneklaar gebleken. En als Adam geen wijsheid bezat, dan kon hij ook niet wijs zijn. Dit was ons grootste geschilpunt. Ik heb zulke sterke bewijzen geleverd, dat ik wel zie dat je daar niet van terug hebt.

RK: Dat moet ik toegeven. Maar je zou hier nog wat anders tegenin kunnen brengen.

UK: Wat dan, beste jongen? Laat maar eens horen!

RK: Je kunt zeggen dat Adam die deugden, inclusief de wijsheid, niet bezat op het ogenblik dat hij zondigde, maar dat hij ze voordien wel gehad had. Hij was ze alleen weer kwijtgeraakt.

UK: Daar klopt natuurlijk niets van!

RK: Waarom niet?

UK: Als hij die deugden of die wijsheid vóór zijn overtreding al bezat, maar niet tijdens zijn overtreding, dan was hij ze dus weer kwijtgeraakt. Dat moet gebeurd zijn óf door zijn eigen schuld, óf buiten zijn schuld.

Is het door zijn schuld gebeurd, dan zie je weer eens hoe de straf altijd volgt op de zonde. Eerst zijn zonde, namelijk zijn schuldige eigen aandeel aan het kwijtraken van de deugd; dan de straf, namelijk het moeten missen van de verloren gegane gaven of deugden. Maar als dan zo de zonde voorafgaat aan het verliezen van de deugd, hoe kan Adam dan (zoals we zagen) de deugd al kwijt zijn vóórdat hij voor het eerst zonde gaat doen? Deze mogelijkheid vervalst dus, want dit is ongerijmd.

Ook als je aanneemt dat het buiten zijn schuld gebeurde, klopt het niet. Als hij de deugd, die hij eerst bezat, al weer kwijt was vóór zijn overtreding en buiten zijn schuld, hoe kan het moeten missen van de deugd dan als straf dienen? Er kan immers geen gerechte straf zijn als er nog geen schuld, overtreding of zonde zijn geweest! En wie zou het dan gedaan hebben, dat wegnemen van de deugd? Je wilt toch niet beweren dat God de deugden eerst aan Adam gegeven had om ze hem vervolgens weer af te pakken? Zou je dan niet moeten menen dat God spijt had van het geschenk dat hij Adam had gegeven? Dat slaat toch ook nergens op?

RK: Nee, waarlijk, dat is duidelijk in strijd met de Bijbel.

UK: Het blijkt dus onjuist te zijn dat Adam voordat hij ging zondigen de deugden eerst in bezit gehad had om ze dan, nog voor de zondeval, weer te verliezen.

RK: Het heeft er alle schijn van.

UK: Nee, zo is het. En als Adam dus niet eens zijn eigen deugden verloren heeft, wie kan dan nog geloven (zoals de leer van de erfzonde dat wil), dat hij ze voor het gehele menselijke geslacht verloren heeft? Uit onze discussie blijkt zonneklaar, dat Adam in het begin geen wijsheid bezat. Wat hij niet bezat kon hij ook niet verliezen, noch voor zichzelf, noch voor anderen.

RK: Ik begrijp het allemaal nog niet zo goed. Het geeft me heel wat stof tot nadenken. Direct als ik in Leuven kom (daar ga ik, als God het wil, binnenkort naar toe), zal ik het eens voorleggen aan geleerden van de universiteit...

Over te diepgaande onderzoeken

Het was een hete middag in de zomer. Een groepje mensen kwam terug van een wandeling. Ze hadden dorst en werden vriendelijk uitgenodigd bij een van hen thuis, een verstandig en scherpzinnig man. Die liet brood, boter, kaas, fruit en voortreffelijk bier opdienen, en ook glazen frisse rode wijn. Het gezelschap ging zitten in de schaduw achter zijn huis, in een mooi tuintje, waar een paar sierlijke fonteintjes aangenaam stonden te klateren.

Naast deze prettige verzorging van het lichaam die onze verstandige man zo gastvrij toebereidde voor zijn kennissen, probeerde hij ook hun gemoed te verfrissen met voedsel voor het intellect. Hij wist namelijk maar al te goed dat zij een tevreden ziel verre prefereerden boven een bevredigd lichaam. Daarom haalde hij een tekst te voorschijn die hij zelf had geschreven. Het onderwerp was de drieëenheid Gods. Hij begon eruit voor te lezen en vertelde erbij dat hij van plan was om het geschrift te laten publiceren.

Toen hij nu een tijdje op hoog niveau over deze verheven materie had gesproken, stelde een van de aanwezigen hem een vraag: Was hij ook van mening dat iemand die niet bij machte was om een gewicht van honderd pond op te tillen, wél in staat zou zijn om duizend pond van de aarde op te heffen? De heer des huizes antwoordde natuurlijk van niet. Daarop stelde de ander een nieuwe vraag: Meende hij dat dat ook van toepassing was op het gebied van de kennis? Bijvoorbeeld, wanneer iemand eenvoudige zaken al niet kon begrijpen, dan was het toch zo dat hij de moeilijkste dingen nog veel minder zou kunnen snappen? De gastheer gaf toe dat zo iemand dat inderdaad niet zou kunnen. De gast vroeg toen aan zijn gastheer of die zijn eigen ziel zo goed kende, dat hij kon formuleren of definiëren wat zijn ziel precies was. De heer des huizes dacht een tijdje na en antwoordde ten slotte: ‘Nee! Er is’ (zei hij) ‘onder alle filoso-

fen nog nooit iemand geweest die dat helder en precies en trefzeker kon. De een zegt dit, de ander dat. Deze definieert de ziel zus, die doet het zo en allemaal doen ze het anders. Daarom kan ikzelf, om je de waarheid te zeggen, ook niet vertellen wat de ziel is.'

De ander vroeg hem toen: 'Je bent het toch met me eens dat God, als schepper en oorsprong van de ziel, véél meer is dan de ziel zelf?' 'Ja zeker,' zei de gastheer, 'eindeloos veel meer! Méér dan het verschil tussen de onmetelijke, diepe oceaan en één druppeltje water daaruit!' 'Dan dunkt het me,' zei de gast, 'dat God nog moeilijker valt te begrijpen en te definiëren dan de menselijke ziel.' 'Wis en zeker,' antwoordde de gastheer. 'Jij kunt dus,' zei de ander weer, 'het kleinste en eenvoudigste nog niet eens optillen, dat wil zeggen: begrijpen. Namelijk, wat jouw eigen ziel precies is, die door je hele lichaam verspreid zit en waardoor je kunt leven en bewegen! Dacht je dan dat je de verheven, onmetelijke Godheid wél zou kunnen begrijpen en definiëren, die eindeloos veel moeilijker te vatten is dan de ziel van de mens? Als wij onszelf nog niet eens goed kennen, hoe kunnen we God dan begrijpen, laat staan zijn drieëenheid en de aanwezigheid van drie personen in één ondeelbare God?'

Een gesprek in plaats van een voorwoord, tussen Coornhert en zijn geweten

Geweten (G): Ben je van plan eerst een voorwoord te schrijven bij dit boek?

Coornhert (C): Nee, want de inhoud staat boven de hoofdstukjes, zodat de lezer makkelijk kan zien waarover ik schrijf.

G: Ga je deze verhandeling aan iemand opdragen?

C: Ja, dat ben ik wel van plan.

G: Aan wie?

C: Aan degene die daar het meest geschikt voor is en die zich

er het minst aan zal ergeren; want het is nu eenmaal niet charmant om aan iemand dát op te dragen waar dit boek over gaat, namelijk onwetendheid.

G: Dan weet ik de beste kandidaat.

C: Wie is dat?

G: Dat ben je zelf.

C: Hoe dat zo?

G: Ken je iemand anders beter dan jezelf?

C: Nee.

G: Weet je alles?

C: Nee, alles weten, dat doet God alleen.

G: Weet je helemaal niets?

C: Dat zeg ik niet.

G: Dat zei Socrates wel van zichzelf.

C: Nee, die zei dat hij alleen wist, dat hij niets wist. Hij kende dus zijn eigen onwetendheid en dat is wijsheid. Maar ik denk dat hij zijn eigen wijsheid sterk heeft onderschat, want hij zette die altijd af tegen de alwetende wijsheid van God. Zo lijkt het licht van een fakkel ook duister als je die in de heldere zonneschijn houdt, terwijl dezelfde fakkel toch in een donkere kelder heel veel licht geeft.

G: ‘Denk’ je dan dat je wél wat weet?

C: Nee, ik wéét dat ik dat niet alleen maar ‘denk’ en ik weet ook wat dat inhoudt en door wiens gave ik wat weet.

G: Je bent je er dus ook van bewust, dat je een aantal dingen níét weet?

C: Jazeker, en ik weet ook welke dingen dat zijn.

G: Zijn die dingen die jij niet weet gering in aantal?

C: Integendeel, onnoemelijk veel.

G: Ben je dan niet boos als ik deze onwetendheid in verband breng met jouzelf?

C: Helemaal niet, want het is de waarheid; het is zo dat ik van legio zaken de ware aard niet ken. En dus begrijp ik best dat er maar weinig dingen kunnen zijn die ik wél weet.

G: Bestaat er nog iets anders dan weten of niet weten?

C: Om precies te zijn: nee; iets anders bestaat er niet.

G: Waar blijft de waan dan? Dat is toch ook een vorm van kennis of weten?

C: Onder weten versta ik onomstotelijke kennis, maar de waan is een twijfelachtig vermoeden. Dus kan waan geen weten zijn. Waan is onwetendheid.

G: Maar de waan kan toch even goed waarheid als leugen tot voorwerp hebben?

C: Jazeker.

G: Als ze dan overeenstemt met de waarheid, dan is ze toch hetzelfde als zeker weten?

C: Nee, dan is ze een zekere waan, een zeker vermoeden. Zolang als de persoon die waant in zijn waan verkeert, is hij niet in staat om te weten.

G: Deze dingen die je over de onwetendheid hebt geschreven, vermoed je die of weet je die?

C: Dat weet jij net zo goed als ik. Waarom zou ik de mensen dat nog vertellen?

G: Waarom niet?

C: Het past niemand zichzelf te prijzen of te beschuldigen. Laat de lezer maar oordelen.

G: Wat heeft je ertoe gebracht om over de onwetendheid te schrijven?

C: De nood van mijn medemens.

G: Waaruit bestaat die nood?

C: Uit waanwijsheid. Vrijwel iedereen waant en meent te weten, zonder echt te weten wat weten betekent. En wat is er nu schadelijker voor de mens dan dat hij ouder wordt in onwetendheid? Dat hij een kind blijft ook al wordt hij honderd jaar oud? Dat hij de ware wijsheid van God blijft ontberen? Dit is allemaal het gevolg van waanwijsheid, die de mensen wijsmaakt dat zij kunnen zien, terwijl zij nog stekeblind zijn. Door die blindheid blijft ook de zonde bestaan.

G: Wat is je bedoeling met dit boek? Wil je iedereen aan het twijfelen brengen?

C: Nee, maar ik wil ieders valse zekerheid helpen verminderen, waar ik maar kan. Wie waarlijk iets weet, die kan door geen enkel boek ertoe gebracht worden daaraan te gaan twijfelen. Maar degenen die wanen te weten wat zij nog niet weten, die zullen gaan twijfelen.

G: Welk resultaat hoop je hiermee te bereiken?

C: Het inwisselen van een gevaarlijke, bedrieglijke waan voor een veilig en betrouwbaar weten.

G: Je doet je best om de waners te brengen tot niet-weten. Is dat iets dat veiligheid of zekerheid geeft?

C: Niet het niet-weten geeft veiligheid, maar het besef *dát* men niet weet.

G: Hoe kan dat?

C: Stel dat er twee zieke mensen in een apotheek komen. De een meent dat hij de ware aard van zijn ziekte kent; de ander weet dat hij die *níét* kent. Hetzelfde geldt voor hun kennis van de juiste therapie en de werkzame kruiden in de apotheek. Sommige daarvan zijn giftig en dodelijk, andere zijn heilzaam. Wie van de twee patiënten loopt hier het minste risico? De eerste, dat is de waner, óf degene die weet dat hij zelf ondeskundig is? Volgens mij de laatste! Want die zal niets aanraken om in te nemen, terwijl de waner, denkend dat hij een geneesmiddel slikt, gemakkelijk een dodelijk vergif naar binnen kan slaan.

G: Dat klinkt niet slecht, maar er is toch, in mijn ogen, wat vreemds aan de hand.

C: Wat dan?

G: Je wilt nu je boek over de onwetendheid laten publiceren?

C: Ja, dat is zo.

G: Weet je niet dat er veel geleerde mannen zijn die het beter zouden kunnen dan jij?

C: Nee, maar ik vermoed wel dat er veel zijn.

G: Waarom schrijf je hier dan toch over?

C: Omdat ik niet zie dat zij erover schrijven. Nu weet ik wél dat er mensen zijn die hier minder van weten dan ik. Hún denk ik van nut te zijn, maar niet degenen die wijzer zijn dan ik. Maar die kunnen door mijn geschrijf in ieder geval niet minder wijs worden en de anderen zullen er beter van worden. Want ik geef hier de verstandige mensen aanleiding om de onverstandigen-waaronder ikzelf-met een beter geschrift te onderwijzen; en ik geef de onwijzen aanleiding om hun onwijsheid te leren kennen. Als zij zover zijn, kunnen zij met Gods hulp en met vlijt en aandacht voorkomen dat zij akkoord zullen gaan met zaken waarvan zij weten dat zij ze niet kennen. Als zij dat doen en als zij hun onzekere waan gaan wantrouwen als een bedriegster, zodat zij niet meer naar haar luisteren, waarin zullen zij dan nog kunnen dwalen? Want in wat zij weten kunnen zij niet dwalen. Ook niet in wat zij niet weten en in wat zij wanen, omdat zij in beide gevallen het gevaar kennen en dat beschouwen als een blinde gang naar de ondergang.

G: Als zij op die manier handelen, zullen ze maar weinig uitvoeren en meestal werkeloos blijven, in aanmerking genomen dat zij weinig weten en van weinig dingen zeker zijn.

C: Beter werkeloos te zijn dan kwaad te doen. Werkeloos blijven bij wat de mens niet begrijpt is veilig. Maar daarentegen hoeven zij niet werkeloos te zijn in wat zij weten. Eerst is dat nog weinig, maar als zij daar echt mee woekeren, dan zal het veel worden. Als je het ene doet, leer je het andere kennen. Al doende leert men.

G: Wat moeten zij dan doen?

C: Datgene waarvan zij nu al zeker weten dat het goed is.

G: Wat is dat?

C: Zichzelf verlaten. Dat is de oude Adam met zijn lusten en begeerten afleggen en treden in de ootmoedige, zachtmoedige en geduldige voetstappen van Christus. Dan kan niemand dwalen, want Hij is de weg. Dan kan niemand twijfelen, want Hij is het licht. En dan kan niemand bedrogen worden, want Hij is de

waarheid.

G: Ach, als iedereen nu eens die zekere en onbetwifelbare weg bewandelde...

C: Amen, amen.

Een discussie met Abraham Ortelius

Inzake het waarschuwen tegen de zonde en het wijzen van de weg naar de deugd achtte Abraham Ortelius nietsdoen de beste handelwijze, omdat alle dingen zo onzeker zijn. Ikzelf, Coornhert, prefereer hier een actief optreden. Maar dan alleen op grond van wat iedereen zeker kan weten, uit eigen ervaring of anderszins; niet op grond van een waandenkbeeld of een vermoeden. Wie vanuit een zekerheid handelt kan nooit verkeerd doen, of dwalen, of iemand anders op het slechte pad brengen. Ortelius (*O*) prees de veilige rust. Ikzelf (*C*) de zalige nuttige inspanning.

C: Niemand is alleen voor zichzelf geboren. Men is er ook voor de ander, net zoals het ene lichaamsdeel er is voor het andere. De beste mens is hij, die de meeste mensen tot nut is en niemand tot nadeel.

O: Dat is zo! Maar wanneer je andere mensen iets leert kun je tóch schade toebrengen, terwijl je juist denkt dat je nuttig werk doet. Zo gaat dat meestal.

C: Zeker! Maar dat overkomt alleen de mensen met waandenkbeelden. Nooit echter diegenen die in waarheid weten wat zij niet, én wat zij wél weten. Want het is onmogelijk dat zulke mensen waanideeën presenteren als zekerheden. Wanneer ze onderwijzen of verkondigen wat ze zeker weten (zoals het ook hoort), kunnen ze nooit iemand bedriegen of beschadigen.

O: Dat geef ik onmiddellijk toe. Maar wie kan er nu zeker weten wat hij wél weet, én wat hij níét weet?

C: Denk je dan dat een mens hier niets zeker kan weten?

O: Nee hoor! Maar wie weet de dingen die hij weet nu helemaal zeker?

C: Iemand die op een bepaald gebied over waarachtige kennis beschikt. Want als iemand iets waarlijk weet, dan lijdt het voor hemzelf geen twijfel dat hij weet wat hij weet. Integendeel, het kan niet anders of hij moet noodzakelijkerwijs zelf beseffen dat hij dat allemaal weet. Als iemand leeft en kan schrijven of schilderen enzovoort, dan kan het hem toch niet verborgen blijven dát hij leeft? Dát hij kan schrijven of schilderen?

O: Beslist niet! Maar is het mogelijk het ene ding wel te weten en het andere niet?

C: Ja!

O: Dan kan iemand die het ene ding weet en het andere niet, toch dwalen en andere mensen op dwaalsporen brengen, wanneer hij namelijk aan anderen iets onderwijst dat hij zelf nog niet weet.

C: Dat is zo. Maar iemand die het ene wel weet en het andere niet, kan toch zeker weten dát hij dat andere niet weet? Even goed als hij zeker weet dat hij dat ene wél weet?

O: Beslist!

C: Dan kan hij het toch achterwege laten en vermijden om zijn onkunde of waanideeën aan anderen door te geven als kennis en waarheid? Als hij alleen vertelt wat hij weet, zal hij velen tot nut zijn en niemand tot schade.

O: Kun je ook iets waarlijk weten als je niet weet wat er verder nog aan vast zit?

C: Is ons weten hier op aarde volmaakt, of is het iets verbrokkelds?

O: Het is verbrokkeld en daarom lijkt het wel of niemand hier op aarde iets waarchtig kan weten. Want alles wat nog compleet moet worden, is onvolmaakt. En in alles wat je nog niet weet, kun je je vergissen. Nu bezit geen mens hier op aarde het volmaakte weten. Dus kunnen alle mensen nog dwalen en

andere mensen meeslepen op hun dwaalwegen. En dus is het riskant en schadelijk om de mensen iets te willen leren. Alleen het zwijgen is veilig en nuttig.

C: Nee, dat is nutteloos! Want wat heeft het voor zin als iemand voor niemand anders nuttig is? Ik heb liever iemand die zijn dwaasheid verbergt dan iemand die zijn wijsheid verstoppt. Maar ter zake. Laat onze kennis dan maar zijn wat ze is: verbrokkeld en onvolmaakt. Vertel me eens, kun je iets nog waarachtiger weten dan waarachtig?

O: Wat bedoel je daarmee?

C: Stel nu dat ik waarachtig weet dat de getallen 3, 2 en 1 samen de som 6 opleveren. Dan ga ik met die wetenschap 999 keer het volgende doen: ik tel 3 penningen uit, dan 2 erbij en vervolgens nog 1 penning. Elke keer als ik ze bij elkaar heb gelegd, maak ik een optelling en ik merk dan iedere keer opnieuw dat ze samen uitkomen op 6 penningen. Is het nu mogelijk nog meer zekerheid te krijgen over die som door het nog eens te doen voor de duizendste keer? Om zo nog waarachtiger dan eerst te weten dat 3 plus 2 plus 1 samen 6 is?

O: Nee.

C: Stel nu dat ik de letters van het alfabet ken; dat ik kan spellen en lezen en dat ik waarachtig weet dát ik dat allemaal kan. Maar de grammatica beheers ik nog niet, de retórica nog minder en de dialectica al helemaal niet. Stel nu ook dat ik vervolgens al deze drie kunsten ga leren. Ik zal er wat sneller door gaan lezen, maar zal ik door het bijleren van deze vakken ook maar een beetje waarachtiger dan eerst kunnen gaan weten dát ik de letters kan onderscheiden en dát ik kan spellen en lezen?

O: Nee.

C: Zo is het ook met het rekenen, waar we het daarnet al over hadden. Als ik nog niet verder ben dan de kleine getallen, moet ik nog leren hoe je grote sommen met breuken moet maken. Bijvoorbeeld dat $37\frac{1}{2}$ plus $1932/16$ plus $1825\frac{3}{8}$ samen 2056 opleve-

ren. Maar als ik dat er allemaal bij leer, dan kan mijn groeiende kennis van de getallen mijn eerste kleine, maar tevens zekere en waarachtige beginkennis van het rekenen toch op geen enkele manier weer ongedaan maken? Of onzeker en onwaarachtig maken?

O: Nee.

C: Dus is het onomstotelijk bewezen dat iedereen in staat is zijn portie fragmentarische kennis zeker en waarachtig te weten. Sterker nog: ook al kent hij het geheel nog niet, wát hij weet weet hij zeker en waarachtig. Dat kan niet anders. Verder blijkt hier dat iedereen die getrouwelijk de grenzen van zijn ware kennis niet overschrijdt op zoek naar onzekere waandenkbeelden, aan anderen waarlijk, veilig en nuttig onderricht kan geven over zijn eigen kleine brokje kennis. Want zoals het kunnen tellen met kleine, enkelvoudige getallen maar een fragment is van de volmaakte rekenkunst, zo is ook de kennis van de letters en het spellen maar een fragment van de leeskunst. Letters kennen, spellen en lezen zijn samen weer een fragment en een begin van de volmaakte beheersing van alle kunsten en vakken. Is dat niet zo?

O: Ja, dat is zo.

O: Vertel me nu eens: als iemand goed tot drie kan tellen, en hij leert dat aan anderen zonder daar bovenuit te gaan, kan hij dan, al tellende, dwalen en die anderen misleiden?

O: Nee.

C: Dan kan iemand die het alfabet kent en die kan spellen en lezen, niemand op een dwaalspoor brengen als hij er les in geeft.

O: Dat is zo, als hij zich maar beperkt tot het lezen en wat daaraan vooraf gaat.

C: Precies! Dan kan hij dus ook zonder risico andere mensen tot voordeel zijn bij het aanleren van het ABC, het spellen en het lezen.

O: Dat zal zeker zo zijn.

C: Iemand die anderen tot nut en voordeel kan zijn, maar het niet is omdat hij zijn eigen voordeel prefereert, of zijn veilige rust, is een nutteloos lichaamsdeel aan het lichaam van de mensheid. Hij eet zijn brood in deze wereld zonder er iets voor te doen, als een waardeloze wesp. Hij doet onrecht en zonde omwille van zijn eigen voordeel, doordat hij andermans voordeel verwaarloost.

En dit was wat ik wilde zeggen. Zo liep ons gesprek ongeveer. Niet precies met deze woorden, want we hebben het ook nog over Ortelius' atlas gehad en over zijn twijfels of hem met die atlas het voordeel voor de gebruikers voor ogen stond, of zijn eigen voordeel.

Geveinsde nederigheid

Een groepje mannen zat in een herberg aan tafel om te eten. Een van hen vroeg: ‘Wie kan er hier aan de maaltijd een woordje spreken dat ons goed zal doen?’ Iemand anders antwoordde: ‘Dat kan het best gebeuren door iemand die zelf voortreffelijk is!’ Toen ze dat hoorden, weigerden ze allemaal om het tafelgebed uit te spreken. Iedereen schoof die taak af op zijn buurman, totdat de beurt bij iemand kwam die anders reageerde dan de rest. Hij wenste zijn weigering te motiveren met een overvloed van woorden en een ogenschijnlijke nederigheid. Hij zei: ‘Hoe zou ik, als zondig en slecht mens, hier een goed woordje kunnen spreken? Ik weet zelf toch dat ik de allerslechtste ben? Dat ik hovaardig ben? En jaloers? En gierig, onkuis en oneerlijk? Ik zit even vol met slechtheid en ondeugd als een ei gevuld is met struif!’

De anderen zaten met stijgende verbazing te luisteren. In plaats van een enkel goed woordje kregen ze nu van hem een heleboel slechte woorden te horen over hemzelf. Hij vond het kennelijk zo prettig, dat hij er maar moeilijk mee kon ophou-

den. Eindelijk viel hij stil. Hij verwachtte nu dat al zijn tafelgenoten onder de indruk zouden zijn van zijn nederigheid. Hij had immers zijn ziel helemaal blootgelegd en alles opgebiecht?

Maar het pakte anders uit. Ze vonden het misplaatst. Er was er één in het gezelschap die veel slimmer was dan hij en die hem goed doorhad. Deze reageerde op al dit etaleren van eigen ondeugd met een antwoord dat niet zo uitviel als de eerdere spreker had gehoopt. Hij keek hem ernstig aan en de hele groep kon horen wat hij zei: ‘Het klopt precies wat je daar allemaal zegt, vriendje! Ik ben er nu van overtuigd dat jij een hovaardig, jaloers, gierig, onkuis, oneerlijk en dóór en dóór slecht mens bent. Maar wat heeft het voor zin om dat hier te komen opbiechten?’

Onze quasi-nederige spreker werd boos en zei: ‘Je hoeft niet zo schamper te doen! Je zegt nu schandalige dingen van mij; dat slaat nergens op! Wat weet jij eigenlijk voor slechts over mij te vertellen? Waarmee heb ik jou of iemand anders persoonlijk te kort gedaan? Je zult zelf wel een hovaardig en jaloers man zijn! Voor je beledigingen zul je niet snel bewijzen kunnen vinden! Want ik beschouw mezelf als een eerlijk, braaf en rechtschapen mens!’

Toen de ander dat hoorde moest hij lachen. Hij zei: ‘Word je nu nijdig, vriendje? Ik heb toch niets anders tegen je gezegd dan wat jij eerst zelf met je eigen mond over jezelf had verteld? Al die slechte dingen heb je zoëven open en bloot aan ons voorgelegd! En iedereen weet toch persoonlijk het beste wat er in hem omgaat? Daarom moet ik ook jouzelf het meest geloven als ik wil weten hoe het er van binnen bij jou uitziet. Laat me je een goede raad geven: Pas ervoor op dat je niet nog eens een keer jezelf zo eerzuchtig en schijnheilig voor doet! Dat is een schande en dat berokkent je schade. Houd in het vervolg liever je mond.’

Toen de man dit hoorde, besepte hij dat hij met zijn eigen woorden was gevangen. Hij werd heel stil en zei de verdere

maaltijd nauwelijks nog een woord. Voor de anderen werd hij zo een voorbeeld en een waarschuwing: het is niet goed om met geveinsde nederigheid te streven naar valse eer. Je behoort jezelf niet te prijzen, maar je behoort al evenmin jezelf te schande te maken.

Een sterke zwakheid

Een deugdzame, waarlijk katholieke vrouw had een zoon bij de zogenaamde Vlaamse broeders, een stroming binnen de doopsgezinden. Hij was dus opnieuw gedoopt, maar het doopwater had hem slecht gereinigd. Hij zat nog vol vuile lasterpraat. De liefde was hem vreemd. Thuis was hij dikwijls dronken van de wijn of uitzinnig van drift. Zijn vrouw had elke dag veel met hem te stellen en kreeg nooit rust. Voor de buitenwacht wist hij dit allemaal nog wel schijnheilig verborgen te houden, maar zijn moeder kon hij niet om de tuin leiden.

Deze had er veel verdriet van. Ze nam hem apart en berispte hem op zachtaardige wijze. Ze smeekte hem uit de grond van haar hart om deze zware zonden niet meer te doen. De zoon gaf ten antwoord dat hij dat wel wilde, maar dat hij het niet kon. Daarop vroeg zij hem hoe dat mogelijk was. Wie hield hem eigenlijk tegen?

Hij antwoordde: 'Mijn zwakke vlees houdt mij zo krachtig tegen, dat het me volstrekt niet lukt.' 'Is dus,' vroeg de moeder, 'in deze kwestie het vlees je voornaamste vijand?' 'Jazeker,' zei de zoon, 'mijn enige vijand, die mij verhindert om mijn goede plannen uit te voeren.' 'Je moet,' zei de moeder toen, 'daar dapper tegen vechten met Gods genade; dan kun je je vijand makkelijk overwinnen.' 'Dat is onmogelijk,' zei de zoon, 'zolang als ik leef!'

De moeder antwoordde toen: 'Lieve zoon, het is me een wonderlijk soort onmogelijkheid die je hier aanvoert! Je zegt

eerst dat in deze kwestie je enige vijand en tegenstander het vlees is, maar dan zeg je ook dat het vlees zwak is. Hoe kan het je dan zo zwaar, om niet te zeggen: ondoenlijk, vallen die zwakke vijand te overwinnen? Als je nu zei dat je vijand sterk was, een soort tweede Goliath, had het nog een schijn van waarheid, hoewel het Emmanuel (dat betekent “God met ons”) ook dán nog makkelijk zou vallen om zo'n sterke vijand te overwinnen. Maar wie kan er nu nog geloof hechten aan wat je zegt? Het is ongerijmd om te zeggen: Ik kan mijn vijand niet overwinnen omdat hij slap, zwak en machteloos is. Het is al even ongerijmd wat jij beweert, dat je het zondigen niet kunt laten omdat je vijand die je daartoe dwingt, slap en zwak is.’

Een edelman, een grijze monnik en een lutheraan

De rolverdeling in deze tekst is als volgt: *E*: een edelman; *M*: een grijze monnik; *L*: een lutheraan. Het gesprek ontrolt zich aan boord van een beurtschip tussen Den Haag en Haarlem. Een ‘grijze monnik’ is een monnik van de bedelorde der franciscanen of minderbroeders.

E: Het is mooi stil weer, we hebben nog een lange reis voor de boeg en we zijn maar met een klein gezelschap, zodat we de tijd hebben om op ons gemak en ongestoord wat te praten. Ik zou daar wel zin in hebben, als het tenminste voor jullie tweeën geen onaangenaam voorstel is.

L: We zullen zeker niet binnen de zes uur van Den Haag naar Haarlem varen.

M: Zo'n tijd ongeveer, ja. Ik zou wat in mezelf zijn gaan zitten peinzen. Maar als jij, beste vriend, iets weet te zeggen dat beter is dan zinvol zwijgen, dan wil ik daar graag naar luisteren.

E: Zo graag zul je er niet naar luisteren, denk ik.

M: Werkelijk? Dan zal het wel niets nuttigs zijn en geen

waarheid, wat je van plan bent te zeggen.

E: Dat zal het allebei wél zijn. Vertel me maar eens, bestaat er soms iets dat schadelijker is voor de mensen dan gebreken die even onbekend zijn als groot?

M: Nee!

E: Dan kan men dus niets bedenken dat nuttiger is voor de mens, dan dat die grote verborgen gebreken aan het licht gebracht worden.

M: Dat klopt.

E: Ik ben van plan om dat bij jou nu eens te doen, fratertje!

M: Laat maar eens horen, beste jongen!

E: Maar zul je je niet gaan ergeren? Ik ben van plan de waarheid te zeggen en die roept meestal weerstand op.

M: De waarheid is Christus, ik ben zijn dienaar en ik heb hem lief. Doet Christus die ik bemin niet alleen maar goed?

E: Ja zeker, en we zullen nu eens in de praktijk zien of jij de waarheid, jouw meester zoals je zegt, bemint, ofwel jezelf. Want als je tegen de waarheid in het krijt treedt, om een eer te verdedigen die je ten onrechte draagt, dan zal ik zien dat je meer van jezelf houdt dan van de waarheid. Maar als je de waarheid graag accepteert, ook al word je daar beschaamd van, dan zal ik merken dat je meer van de waarheid houdt dan van jezelf. Dan zou je naar waarheid kunnen zeggen: Wie mij zegt wat ik misdeed, is mijn vriend, al is 't mij leed.

M: Vooruit, dat zal wel duidelijk worden. Maar beste vriend, het moet wel een groot kwaad zijn in mijn binnenste, waarover je met me wilt spreken. Je probeert tenminste je kans van slagen al ruim van tevoren veilig te stellen!

E: Het is zeker groot. Want ik beweer dat jij met al je makkers terecht beschuldigd kunt worden van drie grote ondeugden.

M: Wat zijn die dan?

E: Luiheid, hypocrisie en bedriegerij, zowel van anderen als van jezelf.

M: Daarvoor behoeft mij God!

E: Die zal dat zeker doen als jij jezelf wilt behoeden, voor luiheid in de eerste plaats. Want traag en zonder enige vorm van arbeid of broodwinning vreten jullie bedelmonniken, als nutteloze wespen, de vruchten op die door andermans naarstige hand, zweet en zorg zijn verzameld.

M: Maar ik studeer en ik doe mijn best om de zielen te hoeden van jou en van andere mensen! Als ik nu bij wijze van spreken eens een os in een dorsmolen was, aan het werk om met de gestage arbeid van mijn geest door het licht van de genade het menselijke kaf van dwalingen te scheiden van de goddelijke tarwe van de waarheid? Om jullie dan te voeden met die zuivere tarwe? Dunkt het je terecht dat men zo'n dorsende os zou moeten muilbanden?

E: Als je dat nu echt zou doen, en je ons niet eerder het loze kaf van je eigen bedenkzels zou voorzetten, of het veevoer van je beestachtige wellust, in plaats van volle tarwe...

M: Dat laatste hóren we in ieder geval niet te doen. Iets anders horen we wél te doen, namelijk goed dorsen en voeden. Als nu enkelen van ons, of zelfs velen, in dit opzicht hun positie misbruiken, volgt daar dan uit dat niet één minderbroeder zijn taak van preken goed kan vervullen? Maar zeg me eens, jonker, mag iemand met recht een ander berispen voor iets waarvoor hij zelf berispenswaardig is?

E: Nee! Maar ben ik dat dan, in dit geval? Leef ik soms van andermans voedsel? Ik leef van het bezit dat ik van mijn voorouders heb geërfd. Wat heeft dat uit te staan met het gedrag van bedelmonniken?

M: Neem me niet kwalijk, jonker. Word nu zelf geen vijand van de waarheid, en verdraag die met geduld, alsjeblieft. Vroeger plachten de edellui in oorlogstijd uit te trekken tegen de vijanden en weduwen en wezen te beschermen. Daarvan stamt nog af dat jullie, in tegenstelling tot de andere burgers, opzij een zwaard dragen. Tegenwoordig blijf je meestal behaaglijk thuis, op je gemak, en in plaats van weduwen en wezen te

beschermen ziet men meestal dat die door niemand zwaarder onderdrukt worden dan juist door de edellui.

E: Wil je mij dat aanwrijven? Waar doe ik zo iets?

M: Trek je erop uit, vóór het land en tegen de vijanden?

E: Dat is niets voor mij. Ik trek genoeg inkomsten uit het verpachten van mijn land. Ik heb er geen behoefte aan van soldij te moeten leven.

M: Dat hoef je ook niet. Je zou bij voorbeeld op loffelijke wijze, net als de adel vroeger, wat tot eer en adeldom strekte, op eigen kosten kunnen dienen en het land met ere kunnen beschermen. Maar ook al onderdruk jij zelf geen weduwen of wezen, mag je daarom zeggen dat veel anderen dat evenmin doen? Omdat veel monniken als nietsnutten teren op de algemene aalmoezen die ze ontvangen, wou jij onmiddellijk zeggen dat ik dat ook deed. Daarop zei ik dat ik niet zo'n monnik was. Zo hoef jij ook heus niet zo'n onderdrukkende edelman te zijn. Maar je bent er niet onschuldig aan dat je, met genoeg eigen inkomsten, het land niet wilt beschermen op 's lands kosten, laat staan op je eigen kosten. Ondertussen zit je hier nutteloos te pronken met je rapier, dat je zou moeten gebruiken voor de landsverdediging. En behalve dat nog, jonkertje lief (laat nu ook niet door boos te worden blijken dat je een vijand bent van de waarheid), zie ik niet in dat jij in de wereld iets anders nuttigs doet dan eten, drinken, pronken en teren op andermans zweet en bloed. Zou je dus misschien ook zelf niet een onnutte wesp zijn in de bijenkorf van deze maatschappij? Wat doe je eigenlijk voor nuttigs? Een wever weeft, een timmerman bouwt huizen, een boer bewerkt het land, een koopman haalt grondstoffen voor medicijnen die de gezondheid in stand houden of ziekte verdrijven. Kort en goed, ieder bijtje doet wat tot nut van het algemeen; maar wat doe jij?

E: Ik speel niet de hypocriet zoals jullie, wanneer je met je schijndeugd het domme vrome volk zijn eigendommen afhandig maakt om daar zelf een leven van te leiden als epicureeërs.

M: Je wordt nog beledigend! Speel jij de hypocriet soms niet, met je rapier? Wat is dat anders dan dat je het doet voorkomen alsof je het zwaard draagt tot bescherming van het land? Maar wat doe je minder dan het land verdedigen?

E: Wat voor mij, naar jouw zeggen, mijn rapier zou zijn, dat is voor jou je monnikskap. Wat voor indruk maken jullie daar toch anders mee dan van onthechte lieden, wereldvreemden, ja zelfs zotten waar de wereld mee spot? Maar welk slag mensen gaat méér op in zijn vleselijke lusten dan juist de grijze monniken? Welk slag laat zich méér met de wereld in dan de grijze monniken? Welk slag zoekt en heeft meer eer bij de wereld dan de grijze monniken? De monnikskap, waardoor ze dan het meest de lusten lijken te verlaten, van de wereld afscheid lijken te nemen en voor eerbetoon lijken te vluchten, juist dáárdoor zoeken, bewerkstelligen en verkrijgen ze dat allemaal nog het meest! Wat dunkt je, is dat niet de ware hypocrisie? En zo bedrieg je (dit was het derde punt) met je schijnbare deugdzaamheid de hele wereld, en vooral ook jezelf, met al je ceremoniën, in het bijzonder met die goddeloze mis van jullie. Want als jullie wat hebt gepreveld en misbaar gemaakt, iets gebromd hebt en gezongen, dan houden jullie jezelf niet alleen voor christenen, maar voor heiligen en lichten van de wereld, hoewel jullie nèt zo veel ware deugden te weinig hebt, als valse ceremoniën te veel. Denk je soms de alziende ogen van God ook te kunnen bedriegen met je opgedofte valsheid en je schijndeugd? Dáár ben je namelijk vlijtig mee in de weer, maar ondertussen laat je de ware deugd schieten. Is dat geen hypocrisie?

M: Ook hier hoor je zelf, dat geef je ook toe, onberispelijk te zijn voordat je ons hierover met recht kunt berispen.

E: Wat ik ook ben, een hypocriet ben ik niet!

M: Juist niets in sterkere mate dan dat!

E: Dat is niet waar!

M: Hoor dan maar eens dat het de waarheid is! Deugd maakt edel. Jouw voorouders hebben die waarlijk gehad, toen ze ter

bescherming van het land zo dapper waren om lijf en goed in de waagschaal te stellen. Het volk dat die dapperheid zag heeft hen daarom op waardige wijze geëerd, hun lof verkondigd en hen bij de alleredelsten gerekend. Maar jullie, bastaarden van zulke loffelijke voorouders, laten die deugd schieten en nog wel zo definitief, dat men die absoluut niet meer in jullie kan herkennen. Jullie hebben alleen de oude familienaam en het familiewapen behouden. Daar pronk je nog mee, net zoals met je elegante kleren, je rapier en de pluim op je hoed. Zo bedrieg je het volk dan ook nog met je onechte, valse adeldom, die alleen maar bestaat uit uiterlijk ceremonieel met een wapen, een rapier, een naam en een pluim. Zijn jullie dan niet net zulke hypocrieten als wij? Zonder ware adeldom en zonder enige dapperheid wil je edel en dapper schijnen met al dat ijdele gepronk.

L: Nu moet ik ook eens wat zeggen. Als het waar is wat je beweert, pater, kijk dan toch eens wiens hypocrisie schadelijker is, de jouwe of de zijne! De jouwe is misleiding van de ziel, de zijne blijft maar aan de buitenkant!

M: We twisten er niet om wiens hypocrisie schadelijker is, maar of de doorsnee edelman niet een even grote hypocriet is als de doorsnee monnik. Dat de edellui ook wel degelijk hypocrieten zijn heb ik zonet al aangetoond. Meneer de jonker hier en jijzelf schijnen dat ook wel te beamen. Maar wat de hypocrisie betreft, het is om het even of men door de ene of door de andere schijnvertoning deugdzaam of dapper wil lijken, zolang men dat wil zonder echt deugdzaam te zijn. Want de een en de ander zijn allebei hypocrieten. Alle twee bedriegen ze zichzelf en alle twee bedriegen ze anderen. Want met hun slechte voorbeeld verleiden ze ook allebei de andere mensen tot eenzelfde soort van quasi-deugdzaamheid. Je ziet het toch zelf bij heel veel rijke lui? Al is hun eigen vader een arbeider, bedelaar, woekeraar of rover geweest, als ze zien dat het nogal deftig staat om adellijk te lijken, bedenken ze een extra achternaam, verzin-

nen een wapen, dragen het rapier en stellen zich aan als een edelman. Ze doen dat overigens zo weinig subtiel, dat iedereen de spot met hen drijft in plaats van hen met eerbied te bejegenen. Zijn deze mensen nu ook niet misleid en bedrogen? Door wie anders dan door de edellui zelf? Als het nu schadelijk is voor de ziel om hovaardig te zijn en bij andere mensen eer te zoeken, is de hypocrisie van de edellui dan soms minder schadelijk dan de hypocrisie van de monniken?

L: Je kletst maar wat je wilt, monnik, ik blijf erbij dat er geen schadelijker luiheid, hypocrisie en bedrog op aarde te vinden zijn dan bij de grijze monniken.

M: Als ik nu eens kon bewijzen dat al die schadelijke gebreken in nog sterkere mate te vinden zijn bij de lutheranen, dan zou je wel eens heel boos kunnen worden...

L: Nee hoor, want als je dat kon bewijzen zou je de waarheid spreken. Ik heb de waarheid lief en iedereen die haar in ere houdt. Maar als je zo iets ging beweren zonder bewijs, zou je me nog meer tot je vijand maken met al je leugens. Want van de leugen ben ik een doodsvijand.

M: Welke gebreken zijn het schadelijkst, die van de ziel of die van het lichaam?

L: Die van de ziel. Luiheid is dus gevaarlijker in de ziel dan in het lichaam.

E: Zo is dat!

M: Wat is luiheid eigenlijk?

L: Zeg het zelf maar, als je wilt.

M: Is het zo iets als: weerzin tegen eerlijk of nuttig werk?

L: Dat is het precies!

M: Is er nog een eerlijker of nuttiger werk te vinden dan het doden en uitroeien van de zonden?

L: Nee.

M: Maar is er ook iets te vinden dat meer weerzin wekt tegen het aanvatten van werk dan de overtuiging dat dat werk tevergeefs zal zijn?

L: Nee, daar word je lui van. Dat geef ik toe.

M: Houden jullie, luthersen, het voor mogelijk dat enig mens op aarde, in de kracht van Christus, zelfde zonde waarlijk kan doden of uitroeien?

L: Ho ho! Dat mogen de katharen wel menen, en de perfectisten en de pelagianen en jullie, allerheiligste franciscanen, maar wij wis en waarachtig niet. Zolang als wij blijven leven in ons lichaam, zolang leeft ook de zonde in ons. De zonde sterft pas, als ons lichaam sterft.

M: Zoals jij het nu onder woorden brengt, heeft onze lichamelijke dood meer kracht om de zonde in ons uit te roeien dan de kostbare dood van Christus, het Lam Gods! En dat lammetje heeft zich juist alleen laten slachten om bij ons de zonde te kunnen doden en wegnemen... Maar dat even terzijde. Het blijkt nu wel dat jullie in dit opzicht bijzonder traag zijn, meer dan alle anderen.

L: Hoe dat zo?

M: Je gelooft namelijk niet dat iemand hier in dit leven waarlijk in Christus de zonde kan doden.

L: Nee, absoluut niet. Daarvoor behoeft mij God. Ik ben toch geen pelagiaan?

M: Dan is dus alle inspanning om de zonde hier in dit leven te doden tevergeefs, want het zal je nooit kunnen lukken. Daar komt jullie geloof op neer.

L: Dat is zo.

M: Je hebt daarnet erkend, dat er niets bestaat dat meer weerzin wekt tegen het aanvatten van werk en niets dat meer traagheid oproept, dan de gedachte dat dat werk tevergeefs zal zijn.

L: Dat geef ik je nog steeds toe.

M: Dan moet je ook erkennen dat er op het punt van dit eervolste en allernoodzakelijkste werk, namelijk het doden en uitroeien van de zonde, geen trager of luijer volkje bestaat dan jullie zelf en allen die jullie mening hierover delen.

L: Ik zie graag in dat een beschetten koe die met haar staart staat te zwaaien, meestal ook graag de andere koeien wil bevuilen met haar eigen mest. Zoiets doe jij nu ook, met je eigen trage luiheid in je sterke lijf. Maar wat betreft het erkennen dat het onmogelijk is de zonde te doden en uit te roeien, komen wij tenminste zonder te veinzen voor onze mening uit. Wij hangen niet de hypocriet uit zoals jullie; wij doen ons niet deugdzamer voor dan we zijn, want we veinzen niet dat we heilig zijn en dat doen jullie wel, schijnheilige serafijntjes!

M: Ik denk daar anders over.

L: Dus je wilt ons ook schijnheilig maken?

M: Nee, beslist niet! Maar wanneer we het allebei al zijn, hielp ik jullie en mezelf er liever vanaf, als ik dat kon. Vertel me nog even, beschouw je het als hypocrisie als iemand die weet dat hij een bepaalde deugd niet bezit, toch de schijn ophoudt en veinst dat hij die deugd wél heeft?

L: Ja zeker, dat is hypocrisie. Maar bij ons is daar geen sprake van.

M: Het is ook mogelijk dat je alleen maar in bedekte termen spreekt over een gebrek waarvan je wel degelijk weet dat je het hebt. Dat is ook een vorm van hypocrisie.

L: Dat zeg je nu wel, maar je weet best dat het voor ons niet opgaat. Dit zijn pure leugens!

M: Word toch niet boos op de waarheid! Die zal ik je nu laten horen. Vertel eens, ben je een christen of niet?

L: Wat is dat nou voor een vraag? Wij zijn toch zeker de enige christenen?

M: Dus je beschouwt de roomsen (ons dus) niet als christenen?

L: Nee.

M: De dopers ook niet?

L: Die nog minder.

M: De gereformeerden ook niet?

L: Wie bedoel je nou, de calvinisten?

M: Ja, die bedoel ik.

L: Moeten dat gere-formeerden zijn? Noem ze maar liever gede-formeerden! Wat maak je me nou? Moeten zulke dweepers, beeldenstormers en sacramentschenders christenen heten? Je weet zelf toch wel beter?

M: Beste jongen, zeg jij me dan eens wat je vindt dat een christen moet zijn.

L: Dacht je soms dat ik de kunst van het definiëren verstond? Jullie, sofisten, wél; maar ik?

M: Dat is vreemd. Zeg je nu zelf dat je een christen bent, maar weet je nog niet eens wat dat precies inhoudt? Als je nu niet weet wat of hoe een christen is, hoe kun je dan weten of je er zélf één bent? Vooruit, laat mij het je maar vertellen. Geef maar antwoord: Is hij een christen die Christus als fundament heeft?

L: Zeker!

M: Wie Christus niet als fundament heeft, is geen christen.

L: Nee.

M: Christus is dus de hoeksteen en de steenrots waarop alle christenen bouwen.

L: Dat is juist.

M: Wie op de steenrots bouwt, dat is degene die de woorden van Christus hoort en in praktijk brengt. Maar wie zijn woorden hoort en niet in praktijk brengt, die bouwt op zand en niet op Christus. Dientengevolge is hij ook geen christen, namelijk omdat hij Christus niet als basis of fundament heeft.

L: Dat is helemaal waar. Zo staat het ook in de Bijbel.

M: Maar dan staat ook in de Bijbel dat jij geen christen bent.

L: Ho ho! Waar staat dat geschreven? In het grote dromenboek van jouw fantasie zeker?

M: Nee, dat volgt noodzakelijkerwijs uit de Heilige Schrift.

L: Bewijs dat maar eens!

M: Graag. Luister jij ook naar de woorden van Christus?

L: Naar wiens woorden anders? Ik luister niet meer naar het woord van de paus, dat is de antichrist, maar ik hoor het evan-

gelie preken en voorlezen. Daar spreekt Christus zelf. Hoor ik dan de woorden van Christus of hoor ik ze niet? Moet je toch eens luisteren hoe deze monnik subtiel kan filosoferen!

M: Kalm aan, beste jongen! Er zijn twee soorten hoorders van de woorden van Christus: de ene groep brengt ze niet in praktijk, de andere wel. Waar hoor jij bij?

L: Het is onmogelijk dat enig mens de woorden van Christus helemaal in praktijk kan brengen. Maar wat wij zelf niet doen, dat heeft Christus al voor ons gedaan, mits we maar in hem geloven.

M: Zoals jij het formuleert kan dus niemand op aarde Christus' woorden in praktijk brengen?

L: Nee, ook de allerheiligste mens niet.

M: Dat moet dan betekenen dat Christus zelf over deze dingen alleen maar schertsenderwijs spreekt; niet als over iets reëls, maar als over een soort platonische idee. Hij heeft het dus over iets dat niet eens kan bestaan. Wanneer hij namelijk zegt: 'Wie mijn woorden hoort en ze doet, die is gelijk aan een voorzichtig man, die zijn huis op een steenrots gebouwd heeft', dan bedoelt hij volgens jou dus: 'Er is evenwel niemand die mijn woorden hoort en ze doet; daarom is er ook niemand gelijk aan een voorzichtig man...' enzovoort. Zoveel is zeker, als dit de bedoeling van Christus is geweest, wat is er dan voor verschil tussen die twee soorten hoorders? Want geen van tweeën brengen ze zijn woorden in praktijk. Wat heeft zo'n gelijkenis van Christus dan voor zin, dat de een op de steenrots bouwt en de ander op zand? Want als ze aan elkaar gelijk zijn, doordat ze allebei de woorden van Christus wél horen, maar níét doen, waarom worden ze dan toch vergeleken met twee bouwers, de een op de steenrots en de ander op los zand? Dat is toch onmogelijk? Dat kan toch helemaal niet? Het is toch een godslastering om zulke ongerijmde en bespottelijke dingen toe te schrijven aan Christus, die toch Gods wijsheid in eigen persoon is?

L: Dit is allemaal louter spitsvondigheid van je.

M: Het is dan zeker geen spitsvondigheid als jij zegt dat niemand van alle mensen op aarde de woorden van Christus in praktijk kan brengen?

L: Nee, dat is de waarheid.

M: Is het dan soms ook de waarheid dat jij, die eveneens een mens bent, de woorden van Christus niet in praktijk brengt?

L: Ja, dat is ook de waarheid.

M: Dan is het ook de waarheid dat jij bouwt op los zand en niet op Christus, de vaste steenrots en hoeksteen. Want wie daarop bouwen, dat zijn alleen degenen die zijn woorden horen en ook doen. Je geeft hier zelf toe dat je dat laatste niet doet, dus bouw je ook niet op Christus. Wie niet op Christus bouwt, heeft Christus niet als fundament. En wie Christus niet als fundament heeft, is geen christen. Heb je me dit zelf niet toegegeven? Waarom zeg je nu niets? Als je het niet wilt toegeven ben ik bereid het op nog een andere manier te bewijzen.

L: Is het je alleen maar daarom te doen? Ook al was ik nu geen christen, zou daar dan uit volgen dat jullie wél christenen zijn? Wat verbeeldt deze pijdrager, deze zwetser zich wel?

M: Nee hoor, ik wil hier helemaal niet uit concluderen dat wij wél christenen zijn. Hieruit volgt alleen noodzakelijkerwijs dat jij géén christen bent. Nu beschouw je jezelf echter wel als christen en zo gedraag je je ook. Je geeft je uit voor een christen en je wilt graag als zodanig behandeld worden. Ben je dan geen hypocriet? Veins je niet dat je de deugdzaamheid van een christen in je hebt, die je in werkelijkheid niet bezit? Heb je zelf niet toegegeven dat dat hypocrisie is? Ga heen en verwijder eerst die balk van schijnheiligheid uit je eigen oog, voordat je het waagt er bij ons een splinter van uit het oog te trekken!

Nu is het ook makkelijk te zien dat jullie (net als wij tweeën overigens, maar in veel sterkere mate) je schuldig maken aan bedrog. Je bedriegt namelijk anderen en ook jezelf door je uit te geven voor christenen, wat je niet bent, en wel zodanig dat van ons drieën jullie bedrog nog het gevaarlijkst is. Want als deze

jonker zonder adellijke deugden anderen en zichzelf voor de gek houdt, dan kan dat niemands ziel kapot maken (dat heb je zelf zoëven nog gezegd), behalve misschien zijn eigen ziel. Want hij verbeeldt zich dat hij deugdzaam is, wat hij niet is, en daardoor blijft hij van deugd verstoken, omdat niemand zich nu eenmaal zal inspannen voor iets waarvan hij zich verbeeldt dat hij het al bezit. Als nu ook de meeste van onze monniken met hun voze ceremoniën andere mensen op een dwaalspoor brengen (en zichzelf ook, maar daar heb ik niet zo veel op tegen), dan is zulk bedrog weinig subtiel en daardoor ook weinig gevaarlijk. Doordat het zo grof is kan het maar weinig andere mensen misleiden. En wie eenmaal misleid is, blijft niet lang in hun dwaling verstrikt, want die bestaat alleen maar uit menselijk gefantaseer dat absoluut niet lijkt op Gods woord in de Bijbel. Integendeel, daar gaat het meestal dwars tegenin, zoals je zelf ook al opmerkte.

Maar met jullie bedrog is het heel anders gesteld. Het is namelijk zonneklaar dat de deugd van de ene mens een ander mens niet deugdzaam kan maken. Daarom maken ook de deugd, dapperheid en adeldom van de ouders de kinderen niet deugdzaam, dapper of edel, laat staan een verzonnen geschilderd wapen, een rapier opzij of een wapperende bos pluimen op de hoed. Zo is het ook niet moeilijk in te zien dat het bidden voor de doden door de monniken, de aflaten, het mislezen enzovoort geen kwijtschelding van zonden opleveren voor andere mensen, want de Heilige Schrift kent dat effect alleen toe aan het unieke offer van Christus, aan zijn voorbeden en zijn rechtvaardigheid. Maar zo duidelijk ligt het niet met jullie bedrieglijke opvatting van louter imputatieve oftewel toegerekende rechtvaardigheid. Want daar is zo listig een bijbelse schijn aan gegeven, dat maar weinig mensen voor dit bedrog op hun hoede zijn, en dat nog veel minder mensen eruit weten te komen als ze er eenmaal in verstrikt zijn geraakt.

Want het gaat hier niet over de hovaardige adel of over de

menselijke instellingen van de monniken maar jullie spreken louter en alleen over het bittere lijden van Christus, het bloed dat hij vergoten heeft, zijn smartelijke dood, zijn heerlijke hemelvaart, en dergelijke meer. Men misbruikt hier duizenden teksten. Jullie wekken de schijn Christus te eren, Gods genade te verheerlijken en de mens te schande te maken en tot niets te reduceren. Wat dunkt je, lijkt dat niet veel prachtiger dan het bedrog en de hypocrisie van de adel en van de monniken? Schuilt daar niet een veel groter vermogen in om mensen aan te trekken en vast te houden dan in het bedrog van ons tweeën?

L: Wat je daar over Christus zegt wil je toch niet loochenen? Die heeft toch voor ons geleden? Die is toch voor ons gestorven? Voor ons ten hemel gevaren?

M: Ja zeker, dat is de waarheid! Maar jouw bedrog ligt daarin dat je die waarheid misbruikt en er een valse schijnwaarheid van maakt, namelijk dat wij niet waarachtig, maar alleen imputatief toegerekend heilig en deugdzaam worden. Als Christus voor ons geleden heeft en gestorven is, zodat wij niet zelf hoeven te lijden of de zonde hoeven te doden (en hem dus ook niet tot in de dood zouden hoeven te volgen), dan is hij ook voor ons naar de hemel gegaan zonder dat wij hem dáárheen hoeven te volgen.

Kan iemand soms gezond zijn zonder gezondheid te bezitten? Nee toch? Dan kan er ook niemand deugdzaam zijn zonder deugd te bezitten. Zonder deugd is niemand goed. Zonder goedheid (dat is God) wordt niemand zalig. Maar jullie geloven dat de mensen goed kunnen worden terwijl ze slecht blijven; dat wie onchristelijk in zonde leven, christenen en heiligen kunnen worden; dat wie zonder God is, zalig kan worden. Als dat geen misdadige neiging tot bedrog is en geen toverij, wat is het dan wel? Jullie dekmantel voor dit valse en gevaarlijke bedrog is de eer van God en van Christus. Omdat namelijk God ons door Christus zalig maakt buiten ons toedoen, komt ook hem alleen de eer toe. Maar jullie denken dat die eer verkleind

wordt als wij mensen de gaven gebruiken die God ons heeft gegeven! Alsof Gods eer kleiner zou worden wanneer Paulus en de andere apostelen Gods gaven niet verkeerd gebruikten, maar op de juiste wijze. Welnee! Juist wie Gods gaven verkeerd gebruiken, verdienen kritiek; maar wie ze goed gebruikten, verdienen lof.

Niemand zou echter tot welk gebruik ook in staat zijn zonder die gaven eerst te hebben ontvangen. Van wie krijg je ze anders dan van God zelf, de gever van alle goede gaven? Als we ze dan ontvangen hebben, wie kan zich er dan nog op beroemen dat hij ze niet heeft gekregen? Maar hoe kunnen jouw medestanders die gaven, die goed en zalig maken, ontvangen hebben om ze vervolgens niet te gebruiken? Ik bedoel het geloof, dat door de liefde werkt; dus geloof en liefde samen. Want het geloof kan niet in een mens aanwezig zijn zonder te doen volgens de aard en eigenschap van het geloof. Dat is gebleken bij Abraham. Je vraagt wat die aard en eigenschap zijn? Niet te letten op onze eigen zwakheid, maar alleen op degene die iets belooft, namelijk God in zijn almacht en waarheid. Dan zal het geloof er niet aan twifelen dat wat God beloofd heeft ook gebeuren zal. Dat ontkennen zal het al helemaal niet. Nu belooft God zelf ons door Christus te geven dat wij, eenmaal verlost uit de hand van onze vijanden, hem in een gerechtigheid en heiligheid die hem aangenaam zijn, alle dagen van ons leven zullen dienen. Acht je het ook mogelijk dat zo iets gebeurt?

L: Dat weet je wel, dat doe ik niet. Ik heb het al vaak genoeg gezegd.

M: Geloof je ook dat enig mens God naar zijn gebod kan dienen boven alles?

L: Dat mogen de katharen en de pelagianen geloven, maar wij niet.

M: Als je niet gelooft dat het mogelijk is, dan kun je het ook niet. Zoals er nergens een vuur kan bestaan dat niet heet maakt, zo kan er ook geen waarachtig geloof ergens bestaan dat niet

vertrouwt dat de almachtige God zal volbrengen wat hij heeft beloofd. En zo kan de liefde (die zelf de band van de volkomenheid is en de onderhouding van Gods geboden) nergens bestaan zonder Gods geboden te onderhouden, dat wil zeggen: God boven alles te beminnen en de naaste als zichzelf. Want de eigenlijke, onvervreembare taak van het geloof is te vertrouwen op Gods beloften. En de taak van de liefde is God en de naaste te beminnen. Geen van beide zijn ze bij jou te vinden. Wat heb je dan anders dan een gefingeerd geloof en een onechte liefde, die even weinig vertrouwen en beminnen als een onecht vuur kan branden of heet maken? Kijk maar, je neemt genoeg met schijngeloof en schijnliefde. Zo mis je het ware geloof en de ware liefde en daardoor ook de zaligheid. Is dat geen ernstig bedrog, van jezelf en van anderen? Is het niet zo dat je jezelf deugdzaam vindt zonder deugd en gelovig zonder geloof? Zonder liefde een beminner van God? Absoluut, zo is het! Net zoals de edellui zichzelf edel achten zonder ware adeldom en wij monniken onszelf heilig zonder heiligheid.

E: Dit is iets wonderlijks, monnik! Vooruit, kerel met je pij, je praat heel anders dan je pij me deed vermoeden.

M: De pij maakt de monnik niet!

L: Waarom houd je dat schijnheilige kledingstuk dan nog aan?

M: De pij maakt weliswaar niemand heilig, ze maakt ook niemand onheilig. Als ik al mijn slechtheid kwijt kon raken door mijn pij uit te trekken, dan zou ik hem op dit moment nog afgooien, voordat we in Haarlem aankomen, dat daar voor ons ligt.

L: Ik vind het allemaal maar stuitend.

M: Nee, het is heel stichtend. Met pij breng ik honderdmaal meer stichting dan ik zonder zou doen. Ik moet nog een tijdje (zoals Paulus jood was onder de joden) monnik blijven onder goedhartige monniken, totdat de Heer me op andere wijze wil gebruiken. Ziezo, onze reis is ten einde en ons gesprek ook. Als

ik iets verkeerd heb gezegd, vergeet het dan maar en accepteer mijn onverstand. Is er ook iets goeds gezegd, denk er dan maar over na. Adieu!

E: Adieu monnik! God gave dat er veel van zulke monniken waren!

Het misbruik van allegorie

‘Zeg buurman,’ zei een gereformeerde (*G*) tegen een katholiek (*K*), ‘was dat nou die mooie preek waar ik naar moest komen luisteren? Was dat nou die hooggeleerde pastoor die kon preken alsof-ie uit de bron van de Muzen had gedronken? Me dunkt dat ik al m'n levensdagen nog nooit een schandelijker of bespottelijker preek heb gehoord! Ik heb me danig zitten ergeren. Het was gewoon zonde van mijn tijd!’

K: Toch heb je wat geleerd, buurman! Want ik heb er zelf beslist wat aan gehad en dat zul jij ook moeten toegeven...

G: Ja, wat ik heb geleerd, is dat ik mijn hele leven geen paap meer wil horen preken! Als hij al iets goeds gezegd heeft, dan gebruikte hij dat als suiker met vergif erin, om het volk des te beter voor het lapje te kunnen houden. Het spijt me dat ik mijn kostelijke tijd verdaan heb met zo'n kwalijke zaak.

K: Nou, als jij je tijd nooit slechter besteed had, buurman... Maar ik begrijp dat je het allemaal beschouwt als waardeloze, schadelijke distels. Waarom heb je dan, als een bijtje, geen honing uit die distels gezogen?

G: Er zat geen honing in!

K: Je hebt er niet aandachtig naar gezocht! Laatst ben ik, op jouw verzoek, naar jullie predikant komen luisteren. Ik hoorde veel dingen die mij niet aanstonden, maar ik hoorde er tegelijkertijd meer goeds dan ik in een jaar zou kunnen doen of ondervinden in de praktijk van het leven.

G: Zo zie je dat de preken van onze dominees stukken beter

zijn dan de preken van die papen van jullie.

K: Die conclusie deugt niet. Want het hangt niet alleen af van goed preken, maar ook van goed luisteren.

G: Kun je iets goeds horen als er alleen maar gruwelijke, godslasterlijke dingen worden verteld?

K: Zulke dingen heb ik niet gehoord, beste buurman! Noem ze dan eens op!

G: Wie zou ze allemaal op kunnen noemen? De hele preek was één gruwelijke spotternij.

K: Noem er dan eens één...

G: Hij zei brutaalweg dat wij mensen nog de vrije keus hadden of we de dood of het leven wilden aannemen. Is dat geen openlijke verminking van de zaligmakende genade van God? Als dat geen gruwel is, wat dan wel?

K: Als dat een gruwel is, dan heeft Mozes ook zo'n gruwel bedreven en onderwezen toen hij, duidelijk uit Gods naam sprekend, tegen het volk Israël zei: 'Heden stel ik ulieden leven en dood voor, zegening en vervloeking. Kies dan het leven, opdat gij leeft!' Of zijn wij er, na de verlossing door Christus' dood, rampzaliger aan toe dan de Joden in de tijd van Mozes?

G: Nu je het over Mozes hebt, denk ik weer aan die bespottelijke allegorie die jouw pastoor te voorschijn toverde uit het eerste boek van Mozes, waarin hij de slang uitlegde als de duivel, Eva als de wellust en Adam als het verstand. Wie heeft er ooit zó dwaas en brutaal horen allegoriseren? Als het eerste de duivel zou betekenen, het tweede de wellust en het derde het verstand, hoe zit het dan met de échte slang en met Adam en Eva zélf? Zou dit verhaal dan geen historische werkelijkheid meer zijn en louter een allegorie, een droom of een bedenksel? Dat is toch een godslastering? Is dat geen schaamteloze spotternij?

K: Hij heeft niet gezegd (ik heb het tenminste niet gehoord), dat het verhaal niet werkelijk gebeurd is.

G: Dat wil ik ook niet beweren, maar door zo te fantaseren

doe je alsof de historische werkelijkheid er nooit is geweest.

K: Dat zie je verkeerd. Hij had het eerst uitvoerig over de letterlijke historische gebeurtenis, en vervolgens gaf hij daar een geestelijke betekenis aan. Hij wilde de mensen stichten door die geschiedenis bij iedereen in zijn persoonlijk leven toe te passen.

G: Nou, ik vind het iets beestachtigs! Want die allegorieën maken een aanfluiting van de Bijbel. Ik geef toe dat het iets aantrekkelijks heeft, maar je moet de Schrift zo hoog achten dat je het wel uit je hoofd laat om de letterlijke betekenis ervan te verbloemen! Iedereen begrijpt toch direct dat zulke speculaties van nieuwsgierige mensen in strijd zijn met Christus' bedoeling?

K: Als een bepaalde zaak misbruikt wordt, maakt dat die zaak zélf nog niet slecht, maar het maakt hem alleen slecht voor degene die het misbruik pleegt. Want iemand anders kan hem op de goede manier gebruiken. Dat gebeurt bij voorbeeld met zwaarden, wijn, of zelfs met vergif. Ga maar na hoe het bij deze dingen zit: onmatigheid in het gebruik is misbruik. Wie iets te veel gebruikt, pleegt zo'n misbruik. Maar wie het gebruik helemaal achterwege laat, zondigt ook.

Dat allegorie ook niet geheel verwerpelijk is, zie je bij de apostel Paulus, die er meer dan eens gebruik van maakt. Ze is soms namelijk gewoon nodig. Waar wil je anders naar toe met het stapelen van vurige kolen op het hoofd van je vijand? Met het afhakken van handen en voeten? Met het uitsteken van ogen en tal van dergelijke zegswijzen meer? Ja ook met het geval van de slang waar onze pastoor het over had en waar jij niets van wilt weten? Want als je daar géén allegorie of vergelijking in ziet, hoe kun je dan de letterlijke tekst van de Bijbel vrijpleiten van onwaarheid? Staat er dan soms dat Christus letterlijk de kop van een reële slang vertrapt heeft? Als je geen allegorie wilt gebruiken, moet je dat zo interpreteren. Of betekent het dat deze allerheerlijkste profetie, waar al ons heil aan

gelegen is, nog niet door Christus is vervuld?

G: Wie zal het zeggen?

K: Wie zo iets zegt spreekt leugens en wil niet toegeven dat het soms noodzakelijk is om een allegorie te gebruiken.

G: Dat zij dan zo. Maar zou jij willen beweren dat je met allegorieën iets kunt bewijzen?

K: Ik niet en onze pastoor waarschijnlijk ook niet. Hij gebruikte die allegorie immers niet om iets te bewijzen, maar om te onderwijzen en te stichten. Ben je nu zover, beste buurman, dat je onze pastoor begrijpt? Als je je verstand nu eens net zo hard liet werken als je emoties... Het gaat hier bovendien om iets waaraan jouw predikant zich wél schuldig maakt. Dat heb ik goed onthouden van zijn preek, waar ik eergisteren op jouw verzoek naar ben gaan luisteren.

G: Hoe groter het begrip, hoe geringer de liefde.

K: Ja dat is waar, maar ik weet niet of je dat op jezelf laat slaan of op mij.

G: Niet op mezelf, buurman, maar op jou, nu ik merk dat je geprobeerd hebt om de woorden van onze predikant te begrijpen.

K: Hé buurman, zie je de balk in je eigen oog nog niet? Heb je zelf niet daarnet de woorden van onze pastoor zo slecht opgevat en uitgelegd? Je snapt toch wel, dat ik niets tegen je zou zeggen over de misslagen van jouw dominee, als jouw eigen woorden me daar geen aanleiding toe hadden gegeven? Geloof me, ik was helemaal niet van plan om erop terug te komen, want ik onthield van zijn preek wat ik goed vond en de rest liet ik voor wat het was; maar jouw woorden brengen me alles weer in herinnering...

G: Wat was dat dan, waar onze predikant zich aan schuldig maakte?

K: Hij allegoriseerde niet alleen zonder noodzaak, maar ook nog om iets te bewijzen. Dat was heel onwijs van hem.

G: Daar herinner ik me niets van.

K: Ik wel. Je weet toch nog dat hij een hele tijd bezig was om te bewijzen dat de mensen hun hele leven op aarde moeten hinken en het zondigen nooit geheel en al zullen kunnen nalaten?

G: Jazeker! Hij bewees dat ook heel overtuigend. Het is namelijk onomstotelijk waar!

K: Dat weet ik niet. Maar ik weet wel dat hij als bewijs één van jullie geleerden aanhaalde, die sprak over het hinken van Jacob. Of beschouw je dat niet als allegorie?

G: Nee, dat is figuurlijk gesproken!

K: Laten we niet twisten over een woord, want onze pastoor zegt van zo iets ook meestal 'figuurlijk gesproken'. Over de inhoud zullen we het verder wel eens zijn: Jacob hinkte met zijn lichaam, maar de ziel hinkt geestelijk. Zo denk ik ook niet dat Israël lichámelijk aan twee zijden hinkte toen Elia tegen het volk zei: 'Hoelang zult gij aan beide zijden hinken?'

G: Nee, dat weten ze in onze kerk ook wel.

K: Dus allegoriseren ze in jullie kerk net zo goed, en nog wel om hun zogenaamde meningen te onderbouwen. Zo'n bewijs gebruikte jouw predikant ook, toen hij een allegorie aanhaalde van één van de geleerdste mensen uit jullie kerk.

G: Wat dan wel, als ik vragen mag?

K: Kijk nu toch eens, wat ben je kort van memorie! Ik zal het vertellen zo goed als ik me kan herinneren. Het ging ongeveer als volgt: 'Er is een voorafschaduwing' (zo wordt het woord allegorie vermeden) 'van het afsterven van het kwaad geweest, toen de Heer hen, het volk Israël, uit het diensthuis en uit farao's wrede hand verlost, een weg baande door de Rode Zee en de farao zelf met zijn leger Egyptenaren, die op hun hielen zaten en hen bijna hadden ingehaald, in zee deed verdrinken. Wat hij ons in de doop belooft en met dit teken laat zien, is dat wij op deze wijze uit de begeerten van Egypte, dat wil zeggen uit de onderwerping aan de zonde, door zijn kracht verlost en vrijgemaakt zijn en dat hij onze farao, dat is de duivel, heeft

verdronken.’

G: Is dat zo slecht gezegd?

K: Dat beweer ik niet. Maar is dat allegoriseren of is het dat niet?

G: Dat ontken ik niet.

K: Houd dan verder ook je mond over onze pastoor en doe niet alsof hij iets gruwelijks had misdreven toen hij allegorieën gebruikte. Hij deed dat om te stichten en nog niet eens om iets te bewijzen. Anders moet je ook de mensen van jouw eigen kerk van zoiets gruwelijks betichten. Die doen namelijk hetzelfde, en dan wél om iets te bewijzen. Want in dezelfde preek zei jouw dominee verder: ‘Hoewel hij’ (de verdronken farao of duivel) ‘blijft voortgaan ons bezig te houden en af te matten. Want omdat de Egyptenaar niet diep in de zee was geworpen, maar met zijn leger op het strand verstrooid lag, kon hij het volk Israël nog wel verschrikken door zijn gruwelijke aanblik. Hij kon het echter geen schade meer toebrengen. Hetzelfde geldt voor onze duivel: hij dreigt, hij laat zijn wapens zien, we voelen zijn nabijheid, maar hij kan ons onmogelijk overwinnen.’ Dat was de allegorie van jouw predikant en die vind ik volstrekt onzinnig, als ik zo vrij mag zijn.

G: Dat kun je makkelijk zeggen.

K: Ik kan het even makkelijk bewijzen.

G: Waarom vind je het onzinnig?

K: Omdat het allemaal dwars tegen zijn eigen opvatting indruist. Het is in strijd met de leer van jouw kerk, want het doet de gruwelen van jullie leer geheel en al te niet! Het is toch onzinnig om een mening te willen bewijzen met een bewijsovervoering die zelf aantoonde dat de mening onwaar is?

G: Zeker. Maar gebeurt dat hier dan?

K: Geef me maar de goede antwoorden, dan zul je het gauw genoeg inzien.

G: Vraag maar.

K: Ik denk niet dat je zult ontkennen dat het de bedoeling

was van deze allegorie om te bewijzen dat alle mensen, zolang zij hier op aarde leven, na het bad van de wedergeboorte tóch hun verdere leven moeten blijven zondigen.

G: Dat ontken ik niet. Dat is in onze kring inderdaad de opvatting en dat is tevens de juiste.

K: Daar gaat het nu niet over. Het gaat over de onzinnigheid van deze allegorie. Die zou ik aantonen, was de afspraak.

G: Goed.

K: Iedereen die nog zondigt, weet dat hij nog overwonnen is door zijn Egyptische begeerten, zijn farao, zijn duivel of hoe je het noemen wilt. Maar wie niet overwonnen wordt, die zondigt ook niet.

G: Dat klopt en dat volgt ook uit deze allegorie: de duivel kan namelijk nog wel dreigen, hij kan zijn wapens laten zien en zijn nabijheid laten voelen, maar overwinnen kan hij niet.

K: Dat is zo, maar als hij hen niet overwint, dan zondigen zij niet. Hoe kan het dan waar zijn dat zij steeds maar moeten blijven zondigen? De allegorie geeft toch juist aan dat zij níét zondigen? Ze zijn immers niet overwonnen? Toch willen ze in jullie kerk precies het tegendeel ermee bewijzen. Zijn dat nou echte wijze geleerden, die zo grof en onnadenkend redeneren? Verder neem ik aan dat jij wel begrijpt dat hetgene waar de duivel ons aan vasthecht en mee verenigt, dat dát ons doet zondigen.

G: Ja, zeer zeker.

K: Alles wat ons van de duivel losmaakt en scheidt, maakt dat wij ophouden met zondigen.

G: Dat volgt eruit.

K: De aanblik van iets lieflijks trekt de mens aan.

G: Dat is zo.

K: De aanblik van iets gruwelijks stoot de mens af.

G: Dat zal iedereen beamen.

K: Dus kan de farao of de duivel de christenen door zijn gruwelijke aanblik niet tot zondigen verlokken; hij moet hen (je

geeft het zelf toe) van zich afstoten, en afschrikken van de zonde. Dat is compleet het tegendeel van de gedachte dat de wedergeboren christen altijd maar moet blijven zondigen! En verder zou ik graag een antwoord van je willen hebben op de vraag die nu komt. Wat is precies het gevolg als er iemand dood gaat die eerst nog leefde?

G: Dat al zijn activiteiten ophouden en hij niets meer kan doen.

K: Wie niets doet, doet ook geen kwaad of goed.

G: Akkoord.

K: Kan een dode kwaad doen?

G: Nee.

K: Het is kwaad als men iemand zonde laat doen.

G: Dat is zo.

K: Als onze farao (ik bedoel voor ons als wedergeboren christenen) en onze duivel dood zijn, dan kunnen zij niets meer uitrichten, ons niet meer in verleiding brengen om te zondigen en ons ook nooit meer zonde laten dóén. Nu zie je toch dat die onzinnige allegorie als een tang op een varken slaat?

G: Ik begrijp je nu beter, maar ik heb geen weerwoord.

K: Geef maar gewoon antwoord op wat ik vraag. Is het niet verschrikkelijk verdrietig dat onze voornaamste vijand zo machtig en vreeswekkend is?

G: Ja zeker.

K: Dan moet het toch prettig en rustgevend zijn om te zien dat onze vijand dood en machteloos is?

G: Dat is logisch.

K: Hoe zou dan zo'n prettige, veilige aanblik de christenen kunnen verschrikken of afmatten? Een redelijk mens weet toch dat dode honden niet kunnen bijten? Of dat een bange haas het gerust aandurft om de baard van een dode leeuw uit te trekken, zoals het gezegde luidt? Maar laten we even aannemen dat de aanblik van hun morsdode vijand de herborenen nog vrees inboezemt (wat niet zo is), dan denk je toch niet dat ze aan het

strand zullen blijven staan kijken?

G: Nee, zij keren het strand de rug toe en trekken met het volk Israël naar het beloofde land.

K: Dat is waar. Nu vraag ik je of het waarschijnlijk was dat de dode farao met zijn leger de Israëlieten achterna kwam in de woestijn.

G: Nee.

K: Kwam het hele strand, met doden en al, hun dan achterna in de woestijn?

G: Nee, dat beslist ook niet.

K: Hoe kun je dan met deze geschiedenis willen bewijzen dat de geestelijke farao de wedergeborenen ná hun wedergeboorte nog kan verschrikken? Of dat hij altijd blijft dreigen, zijn wapens laat zien en zijn nabijheid laat voelen? Uit dit alles blijkt toch veel eerder het tegendeel?

G: Ik zou het wel menen.

K: Je hoeft het niet te ménen, je kunt er gerust zéker van zijn dat jullie eigen allegorie, waar we het zoëven over hadden, onzinnig is en helemaal in strijd met jullie eigen leer, die jouw godgeleerden daarmee willen bewijzen. Je hebt nu toch wel overduidelijk ingezien dat jouw predikanten kritiek hebben op anderen over het juiste gebruik van allegorie, terwijl zij die zelf, zeggend dat ze hem niet willen gebruiken, soms (als het in hun kraam te pas komt) op de meest onzinnige wijze blijken te misbruiken.

Doodstraf voor een ketter

Ongeveer 33 jaar geleden werd een oude man van 75 jaar voor de rechtbank gesleept om te worden veroordeeld. Hij was wit van haar, mager van lijf, deugdzaam in zijn doen en laten en godvrezend van gemoed. Hij was een doopsgezinde broeder, op zijn oude dag nog gedoopt of overgedoopt.

De rechtszitting was openbaar toegankelijk. De oude man zat in het midden, vastgebonden als een onschuldig lammetje, met een groot publiek van medeburgers om zich heen. Allen wachtten op de komst van de baljuw met zijn leenmannen (rechtsprekende ambtenaren) om het doodvonnis te horen uitspreken.

Een van de leenmannen die daar toen verscheen sprak de oude man als volgt aan, zo luid dat iedereen het kon horen: ‘Beste man, waarom blijf je zo hardnekkig vasthouden aan je vermaledijde dwalingen? Of geloof je soms niet dat er een hel bestaat?’

‘Dat er een hel is geloof ik beslist, mijnheer,’ zei de oude. ‘Maar dat ik zou dwalen, daarvan ben ik me niet bewust.’

‘Jawel,’ zei de leenman, ‘je dwaalt wel degelijk, en zo gruwelijk bovendien dat je voor eeuwig veroemd zult zijn als je tot je dood toe blijft volharden.’

‘Weet u dat zeker, mijnheer?’ vroeg de oude man.

‘Nou en of! Meer dan honderd procent zeker,’ antwoordde de leenman, die half en half begon te hopen dat hij de oude nog zou kunnen bekeren, om daar dan zelf de eer van op te strijken. De oude man gaf hem evenwel een volstrekt onverwacht antwoord op zijn woorden. Hij zei namelijk: ‘Dan bent u de moordenaar van mijn arme ziel!’

Op dat moment werd het publiek muisstil. Het luisterde gespannen naar deze woorden. De leenman echter vond het niet zo prettig om ze te horen. Hij voelde zich min of meer op zijn nummer gezet. Daarom zei hij geïrriteerd tegen de arme gevangene: ‘Wat zeg je me nu, brutale schurk? Dat wij de moordenaars zijn van jouw ziel?’ De oude man sprak: ‘Mijnheer, word toch niet boos nu het geluid van de waarheid klinkt! U weet zelf best dat het geloof een gave van God is; dat niemand, ook ikzelf niet, dat prachtige geschenk van God kan afdwingen; en dat God zijn gave aan de één vroeg geeft, aan de ander laat, zoals hij ook de arbeiders van zijn wijngaard in

dienst riep op verschillende tijden. Stel nu dat ik de gave van het geloof nog niet had gevonden zoals u: behoort u mij dan ter dood te brengen, omdat ik nog dwalende ben? Als u me in leven liet, zou God mij toch over een week, een maand of een jaar dat heilzame geschenk alsnog kunnen uitreiken, zoals hij dat aan u al gedaan heeft? Als u nu verhindert dat dit bij mij gebeurt, doordat u mij de kans op het ogenblik van de genade ontnemt, dan bent u toch de oorzaak van de dood van mijn ziel?

Deze simpele maar juiste woorden, door de eenvoudige man met kracht van waarheid en in volle ernst uitgesproken, brachten het gemoed van de ter zitting aanwezige burgers zo sterk in beweging, dat er een luid gemor opklonk. Er ontstond flinke deining, zo hevig dat de leenman en de andere aanwezige rechters snel en angstig de rechtbank uitvluchtten naar het stadhuis. De gevangene en de gerechtsdienaars moesten mee.

Toen ze daar wat van de schrik bekomen waren, veroordeelden ze de oude man met eenparigheid van stemmen ter dood. Hij werd nog diezelfde ochtend onthoofd. Dit wekte een smartelijk gevoel van ongenoegen en verbittering bij talloze rechtschape burgers, die in diepe deernis en machteloos medelijden als stille getuigen aanwezig moesten zijn bij het voltrekken van deze gruwelijke moord.

Gedachten over de nood van de Nederlanden en over de te geven hulp

De nood van de Nederlanden blijkt hierin te liggen dat zij in de huidige tijdsomstandigheden gedwongen zijn ofwel (1) de door de koning aangeboden vrede te accepteren, of (2) een buitenlandse vorst te aanvaarden die onze landen kan en wil beschermen, of (3) een binnenlands staatshoofd te kiezen dat bij machte is de provincies te verenigen of althans de verenigde gewesten voor verdere scheuring te behoeden, of (4) met lijf en

goed in jammerlijke slavernij terecht te komen en een bloedige buit te worden voor de tirannieke en inhalige Spaanse natie.

Wat het eerste punt betreft: het lijkt me een funeste dwaasheid om zo'n verbitterde vijand als verzoener te vertrouwen, zoals vrijwel alle gereformeerden zelf dagelijks volmondig verklaren. Wat het tweede betreft moet men zich realiseren dat buitenlandse heersers het oog hebben op onze bezittingen, niet op ons belang, en in alle zaken aansturen op hun eigen voordeel, ook al zou dat leiden tot de ondergang van onze landen. Wenst men aan de vierde mogelijkheid te ontkomen, namelijk ondergang in slavernij, dan dient men noodzakelijkerwijs de derde mogelijkheid na te streven. Het is immers menselijk geredeneerd onmogelijk (van wonderbaarlijke hulp spreek ik hier niet, maar van menselijke, waarmee de oorlog wordt gevoerd) dat deze landen en steden zo'n machtige en sluwe vijand lange tijd zouden kunnen weerstaan wanneer ze onderling zo blijven twisten.

De derde mogelijkheid lijkt dus het enige middel dat deze landen nog kan beschermen. Dit komt erop neer dat men een trouw en verstandig inheems staatshoofd aantrekt, wiens liefde voor de Nederlanden maakt dat hij hun welvaart en welzijn behartigt en niet zijn eigen belang; wiens ervaring, wijsheid en ware kennis van de aard van het land en van de inwoners hem in staat stellen om de huidige tweedracht te verzachten en de aanstaande twisten te voorkomen.

Hiertoe is nodig genoegdoening van en instemming bij de inwoners, ieder op zijn eigen terrein, waaruit dan ongetwijfeld een algemene en eendrachtige wil kan groeien om de natie te beschermen tegen zo'n gehate vijand. Van deze eendrachtige wil hangt alles af. Want kracht is er (Gode zij dank) nog in voldoende mate aanwezig. Om deze eendrachtige wil te laten ontstaan en beklijven bij de inwoners is het nodig om eerst de oorzaak van de onwil te begrijpen, om die vervolgens weg te nemen en de eendrachtige wil te bevorderen. De hoofdoor-

zaken van de tweedracht en de onwil onder de inwoners schijnen te liggen op de twee gebieden waar de overheid een verkeerd beleid voert: de bestuurlijke en de kerkelijke aangelegenheden.

Op het bestuurlijke terrein merkt het volk overduidelijk dat het zwaar belast en weinig beschermd wordt; waarvan Zijne Excellentie de prins openlijk de schuld legt bij de Staten en het volk op zijn beurt bij Zijne Excellentie.

Maar in kerkelijke aangelegenheden ziet men onmiskenbaar de dwaze ijver van de gereformeerden bezig om alle andere godsdiensten uit te roeien ten einde alleen te kunnen heersen over ieders geweten, met minachting voor gedane beloften, gezworen eden en gezegelde contracten. Om kort te gaan: de katholieken behandelen ze op vele plaatsen zodanig, en dat nog wel ongestraft, dat velen van hen, die mét ons vijanden van de Spanjaarden zijn geweest, zich nu van ons (van wie zij het streven ervaren hun godsdienst uit te roeien) afwenden om partij te kiezen vóór de Spanjaarden. En wel omdat ze liever de tirannie van de Spanjaarden over hun have en goed willen dulden, dan de gereformeerde tirannie over hun goed én hun gemoed. Want ze weten wel zeker dat de Spanjaarden hun hun geloof, dat hun hoogste goed is, niet zullen afpakken. Ze willen alles wel verliezen, maar dát niet.

Een dergelijke vernietiging van de godsdienst vormt niet alleen voor de katholieken een reële bron van angst, maar ook voor de doopsgezinden. Bij alle anderen, zoals de schwenckfeldianen en dergelijken, die nog geen uiterlijke godsdienstoefening hebben, bestaat vrees voor gewetensdwang en voor het leven omdat zij anders voelen, leren en belijden dan de gereformeerden.

Zou het nu geen pure dwaasheid zijn van zulke katholieken, doopsgezinden en anderen, indien zij vrijwillig en onbekrompen hun geld gingen geven voor de versterking en consolidatie van de macht van degenen die zij bezig zien hun het hoogste

goed af te pakken, namelijk de vrijheid om hun godsdienst uit te oefenen of hun gevoelens te belijden? Dat zou even dwaas zijn als zelf een strop te knopen om aan te worden opgehangen. Dit alles veroorzaakt dus een grote tegenzin bij de rooms-katholieken, de doopsgezinden en de anderen, die wel andere opvattingen over de godsdienst hebben dan de gereformeerden, maar wie, evenzeer als de gereformeerden, het eigen geloof meer dan iets anders ter harte gaat.

Hier komt nog bij het bestaan van een talrijker en algemener soort landgenoten, die zodanig zijn ingesteld dat zij boven alles het geld beminnen. Dezen zou men met recht geldisten mogen noemen. Daaronder vallen epicuristen, verkwisters, gierigaards en alle anderen die zich om God noch duivel bekommeren, maar alleen om het lieve geld. Zulke mensen ervaren de zware en onvruchtbare belastingen als grievend, waardoor rijke landen (menen zij) geruïneerd raken en vele arme mensen rijk worden. Wat zulke geldisten uit ergernis over het kleineren van hun God Mammon dagelijks te vertellen hebben over deze politieke misstand, wordt wel gehoord door de kleine man in hun omgeving, maar niet door de aanzienlijken, die niet met hen omgaan.

Alle verstandige mensen weten verder dat het gezag van de overheid de enige oorzaak is van het ontzag en het respect voor autoriteit bij het gewone volk. Maar nu dit volk gaat beseffen dat deze grove fouten van de overheid het land op de rand van de afgrond brengen, begint het vrijelijk het pad te bewandelen dat leidt naar minachting voor de overheid. Dit nog te meer omdat zij het leren van de gereformeerden zelf, die, in strijd met overeenkomsten, eden en regeringsbesluiten, eigenmachtig blijven optreden, waarvoor ze weliswaar door de wetsdienaren van de overheid worden bedreigd met lijfstraffen omdat ze de openbare orde verstoren, maar zonder dat er ooit eens werkelijk straf volgt, ja zelfs zonder dat de overheid ook maar enige spijt betuigt voor zulke opzettelijke ordeverstoringen, door bij

voorbeeld de geleden schade te vergoeden aan de gedupeerden. Dit blijkt duidelijk uit de voorbeelden van Amsterdam, Haarlem enzovoort. Dacht men soms dat deze verstoorders van de openbare orde in Utrecht op dit moment een zwaardere straf kregen dan die in Amsterdam of Haarlem? Zo laat de overheid toe dat de gereformeerden de wetten minachten tot schade van de katholieken, waarop de gereformeerden straks, gesterkt door hun rebellie tegen anderen, de rebellie ook vrijelijk zullen voortzetten tegen de overheid zélf als die iets gebiedt of verbiedt dat hun niet zint.

Nu weten deze gereformeerden wel, dat zij verreweg het kleinste deel van de bevolking uitmaken. Op grond daarvan zullen zij bang worden dat de verongelijkte katholieken hun dit betaald zullen zetten. En dit vooral bij de eerste de beste gelegenheid, namelijk een nieuwe belasting, wanneer de katholieken zich kunnen aansluiten bij de geldisten, die tot oproer bereid zijn door het verlies van hun Mammon. Dan heb je het vuur en de vlammen pas goed in het droge stro! Dan gaan de gereformeerden overal uit angst voor vernietiging soldaten in dienst nemen voor hun eigen veiligheid. De katholieken en ook de gelovigen van andere godsdiensten en in het bijzonder de geldisten zullen zich daartegen verzetten omdat ze daar doodsbang voor zijn. Zij zullen geen soldaten willen werven. Dan zullen in elke stad de burgers tegen elkaar in het geweer komen; het zal een bloederig gokspel worden, waarin de een het van de ander zal winnen. Waar de gereformeerden het onderspit delven zullen de overwinnaars ontevredenen en Spanjaards in dienst nemen; waar de katholieken het verliezen zullen de gereformeerden soldaten gaan aanwerven.

Stel nu, dat de gereformeerden in alle steden de overhand kregen en behielden (wat niet te hopen is), welk ander gevolg mogen we dan verwachten dan dat het land, dat (door de onderlinge tweedracht) niet eens bij machte is een leger te velde te onderhouden tegen de buitenlandse vijand, ook genoodzaakt

zal zijn er in elke stad een garnizoen op na te houden tegen de binnenlandse vijanden? Zo zal de onverstandige geloofsijver van de gereformeerden het schip van staat, al zo overbelast, nog zwaarder beladen, zodat het eerder zal zinken doordat het aantal vrienden afneemt en het aantal vijanden blijft groeien. Het ene deel van die vijanden klaagt over de gewetensdwang, het beletten van de uitoefening van zijn godsdienst of het vrijelijk belijden daarvan. Ze beschouwen dat als een ontkenning van de algemene opvatting dat het juist de gewetensvrijheid was, waarvoor men had gestreden. Het andere deel van de vijanden beklagt zich over de verderfelijke belastingen, die niet gebruikt worden om het land te verdedigen, maar die openlijk misbruikt worden om de beurs van enkele particuliere personen te spekken en om alle mensen te onderdrukken die andere gevoelens koesteren over godsdienstige zaken dan de gereformeerden.

Zo ziet men, dat Zijne Excellentie het oneens is met de Staten over de staatkundige koers en dat het merendeel van het volk het oneens is met de Staten over zowel de godsdienstige politiek als het algemene politieke beleid.

Wat valt hieruit anders te vrezen (wanneer er niet snel verstandige tegenmaatregelen komen) dan een Midianitische (dat is een onderlinge) moordpartij met catastrofale afloop? Zal het schip der Nederlanden, midden in het stormen van de Spaanse winden zo overbelast met onderling getwist aan boord, van de kapitein tegen de stuurman en tegen deze beide partijen de manschappen (die ook onderling nog ruziën), niet jammerlijk moeten zinken waarbij zijn twistende bemanning zal verdrinken? Dat is dan de onvermijdelijke ondergang, indien men geen vreedzame en snelle oplossing vindt. Hierboven zijn de hoofdoorzaken genoemd van deze binnenlandse twist en het zaad van de ondergang van onze gewesten. Om eruit te komen is het nodig twee tegenmaatregelen te nemen, ten einde dit catastrofale beleid metterdaad te verlaten, zowel in civiele als in kerkelijke zaken.

Het slechte beleid in politieke aangelegenheden is in hoofdzaak te wijten aan het veelkoppige bestuur, ieders najagen van het eigenbelang boven het algemene belang en de slechte handhaving van het recht. Het veelkoppige bestuur geeft aanleiding tot traag vergaderen, trager beslissen en nog veel langzamer uitvoeren van de genomen besluiten; dit maakt ook de krijgsplannen zo lek, dat de vijanden doorgaans al weten wat men beraadslaagt, nog voordat de beslissingen zijn gevallen. Zijn dat geen fatale zaken voor het land?

Welke remedie is hiertegen te vinden? Dat men een betrouwbaar en verstandig Nederlands opperbestuurder kiest, die met een kleine krijgsraad of raad van afgezanten naast zich als een Romeins dictator, zolang de situatie nog hachelijk is, volledige bevoegdheid heeft om in alle voorkomende zaken die vanwege hun urgentie geen langdurig overleg toestaan of geen veelkoppige behandeling in verband met de geheimhouding, te handelen zoals hij denkt dat het profijtelijk is voor onze landen.

Wat betreft het najagen van het privé-belang zouden uit alle bestuurscolleges de domme egoïsten verwijderd moeten worden, om vervangen te worden door mensen die het algemeen belang stellen boven het eigenbelang, uit liefde voor hun land. Ook al vindt men er maar weinigen die zo voortreffelijk zijn, men kan er tenminste enkelen aantreffen die zo wijs zijn, dat zij inzien dat ook het eigenbelang verdwijnen moet als het algemeen belang te gronde gaat en die zich, geschraagd door dit inzicht, zullen inzetten voor het algemeen belang, al was het maar omdat hun privé-belang daar ook mee gediend is. Het zijn toch uitgesproken dwazen, die hun vermogen en steun aan het eigen land weigeren in zo'n noodsituatie en die hun rijkdommen liever als buit aan de overwinnende vijand zouden gunnen dan als bescherming aan het onderdrukte vaderland? Dat de Statenvergaderingen, zowel die in de gewesten als de Staten-Generaal, vrij van zulke zotten zouden zijn, die bij alle financiële voorstellen zich beroepen op hun armoede, die hun draag-

kracht verbergen en de last van hun zogenaamd zwakke schouders afschuiven naar de echte minvermogenden: dit alles valt eerder te wensen dan te geloven.

Hoe de rechtspraak ervoor staat, heeft men kunnen zien bij het optreden tegen Sonoys bloedraad in Noord-Holland; bij de zaak van de straatschenders die de Amsterdammer Willem Adamszoon uit zijn huis haalden om hem voor een losprijs te gijzelen, waarna zij wel gevangen werden gezet, maar weer werden losgelaten; en in het bijzonder bij het optreden tegen de rovers, gewelddoeners en moordenaars in Haarlem na het beroven en plunderen van de Grote Kerk aldaar. Als er geen verbetering komt staan weldra *contemptus magistratus* (minachting voor de overheid) met rebellie en oproer voor onze deur. Dit zou nog gemakkelijk voorkomen kunnen worden, als men alleen maar wetten maakte waar men serieus de hand aan wenste te houden en als er geëigende middelen voorhanden waren om die wetten ook inderdaad uit te voeren.

Wanneer we nu overgaan van het slechte beleid in politieke aangelegenheden en de remedies daartegen naar de kerkelijke kwesties, dan zien we daar een nog grotere verdwazing dan *in politicis*. Allen, zowel de Staten, de provincies, de steden als de gewone bevolking, vooral ook de gereformeerden zelf met hun predikanten, weten de volgende uitgangspunten te zeggen, te schrijven en zelfs te laten drukken:

- Dat het geloof een gave Gods is.
- Dat geen godsdienst met geweld mag worden opgelegd.
- Dat ons onderlinge geruzie over godsdienstige zaken het beste wapen in de hand van onze vijanden is.
- Dat het tweedracht zaait onder de bevolking wanneer de een het bestaat om in strijd met zijn beloften de godsdienst van de ander uit te roeien.
- En dat hieruit een burgeroorlog zou kunnen opvlammen, die de algehele ondergang van de Nederlanden zou betekenen.

Dit allemaal weet iedereen te zeggen en daarbij ook nog dat

de hoofdoorzaak, ja de enige oorzaak van deze oorlog niets anders is dan de bloedige gewetensdwang, opgelegd door de rooms-katholieken. Verder weet iedereen te vertellen dat onze zekerste kracht ligt in een Unie, zodat we over godsdienstzaken niet meer zullen twisten en ruziën. Ook zegt men:

- Dat het onmogelijk is de vrede in het land te bewaren zonder vrije uitoefening van elke godsdienst.

- Dat niet alleen in één provincie of stad, maar ook dat binnen één kerk twee geloven in vrede naast elkaar beleden moeten kunnen worden.

- En dat het niet kunnen en mogen belijden van het geloof aan de ene of de andere zijde openlijk leidt tot anarchie en atheïsme. Zo iets gebeurt wanneer de ene partij de andere wil uitroeien.

Niettegenstaande alles wat men zo beweert, ziet men duidelijk dat deze dwazen allemaal halsstarrig het fatale pad van de gewetensdwang gaan oplopen, omdat zij in feite van plan zijn aan de katholieken en alle anderen de uitoefening van hun godsdienst te ontnemen, ja zelfs deze op grote schaal uit te roeien. Daarbij zijn zij niet beducht dat zij (zelf verreweg de kleinste partij) hieraan ook ten onder zullen gaan (zoals dat bij de katholieken het geval geweest is). Ook zijn ze niet bang dat het volk tegen hen in opstand zal komen. Als dat gebeurde, zouden zij nog moeten verdragen dat dezelfde mensen die hen ooit hebben binnengehaald omdat zij op verbetering hoopten, maar die nu verslechtering ondervinden, zullen helpen hen te verjagen; dat zij landen en steden voor de vijand zullen openzetten om aldus, samen met degenen die de gewetensdwang oplegden, al deze prachtige provincies opnieuw te onderwerpen aan de Spaanse dwingelandij.

Van dit alles zijn zij de schuldigen (en dit is nog het ergst), die hun godsdienst met wapens hebben geïntroduceerd, zonder dat zij in een vrije discussie, laat staan in een nationale en nog minder in een algemene kerkvergadering met de wapens der

waarheid hebben bewezen dat het de ware godsdienst ook werkelijk is.

Het gebrek is gesignaleerd. Laten wij nu aangeven welke middelen de overheid heeft om hierin verandering te brengen. De overheid heeft óf de macht om haar burgers een geloof dat zij wenselijk acht wettelijk op te leggen, óf zij heeft die macht niet. Antwoordt men daarop bevestigend, dan moet men ook toegeven dat de gereformeerden in Holland rebellen zijn tegen de koning als hun wettig heer, want zij negeren zijn gebod inzake de religie. Als het antwoord negatief luidt, dan hebben de Staten eerder minder dan méér macht om aan de bevolking een geloof op te leggen dat zij wensen.

Het is voorts een aperte wantoestand dat het vonnis al wordt geveld voordat het oordeel is uitgesproken. Want dit betekent dat de overheid zegt: Hang de man vandaag op! Morgen of overmorgen zullen wij beoordelen of hij een dief is of niet! Op precies deze manier ontnemt men de katholieken in Holland de uitoefening van hun godsdienst, in strijd met de satisfactie in Amsterdam overeengekomen, en tegen de beloften in door Zijne Excellentie en door de predikanten in Holland bij monde van de lutheranen en van Marnix van Sint Aldegonde plechtig gedaan in Dordrecht in 1572. En dit nog wel voordat de katholieke godsdienst in een openbaar debat beoordeeld is geweest, laat staan het onderspit heeft moeten delven. Zelfs al is die godsdienst intrinsiek onwaar, dan moeten de katholieken onvermijdelijk toch denken dat hun onrecht en geweld geschiedt, zolang men zo verkeerd blijft optreden. Zij zullen hen die dat doen als tirannen beschouwen, die zij in hun hart bitter haten.

Om dit te vermijden ten opzichte van de katholieken, de doopsgezinden en alle anderen, is één van de volgende twee maatregelen nodig: namelijk dat men in navolging van de koning van Polen aan iedereen toestaat te geloven en het geloof uit te oefenen in leer en ceremoniën, zoals ieder meent dat het moet naar de wil van God, mits het niet gebeurt ten koste van

de ander en het niet in strijd is met de wetten op het openbaar bestuur. De volwassendoop moet vrij blijven, totdat er in alle aangelegenheden rust en zekerheid zijn aangebroken. Als alternatieve mogelijkheid (als men datgene niet wenst wat in de strijd tegen de vijand het verstandigst schijnt) lijkt het me nodig dat men een godsdienstparlement convoceert in een stad die daartoe bijzonder geschikt is. Daar zouden met een vrij geleide allen kunnen verschijnen om hun leer te verdedigen, maar alleen met bijbelse argumenten, zonder een beroep op de kerkvaders of op menselijke commentaren: katholieken, lutheranen en doopsgezinden, die allen een uiterlijke kerk hebben of menen dat ze er een hebben. Die zouden daartoe met officiële gedrukte bekendmakingen, aangeplakt in alle steden en plaatsen in Noord-Nederland, uitgenodigd moeten worden. Op die plakaten staat dan vermeld, dat de overheid haar grote spijt betuigt voor de chaos op enkele plaatsen veroorzaakt door het gereformeerde plebs. Voorts, om dit geredelijk te voorkomen, dat alle kerkdienaren uitgenodigd worden deel te nemen aan het vrije godsdienstparlement, waarbij de regels van de discussie summier vermeld staan. Die zijn als volgt.

Te weten, dat zij ter vergadering elkaar een schriftelijk memorandum doen toekomen over de punten waarop ieder het met de andere drie, twee of één partij(en) eens of oneens is. Indien enkelen met de anderen het ergens over eens zijn, moet dat door hen samen op schrift gesteld worden, zodat er één uitspraak voor hen allen is, om hun eigen mening mee te verdedigen of een afwijkende mening mee te bestrijden. De anderen moeten daarop antwoorden; de eersten moeten van repliek dienen; de anderen moeten dan dupliceren. Het resultaat zou moeten zijn dat deze pre-adviezen openlijk aan het publiek voorgelezen en geregistreerd worden. Daarna kan men overgaan op een andere kwestie.

Op zo'n manier zou het schuim uit de leer en de ceremoniën van elk der vier kerken weggezuiverd worden. Zo zou zich uit

elk der vier kerken het zuivere overblijvende goud vormen tot een loutere goudklomp of kerk, die dan in zich zou kunnen opnemen en verenigen wat zij alle vier als waarheid erkennen.

Als dit gebeurd was zouden de schwenckfeldianen, de franckisten en alle anderen die geen uiterlijke kerk hebben, ter vergadering uitgenodigd worden; ook de libertijnen erbij, om tegen de verenigde kerk alles te zeggen (maar uitsluitend op grond van de Bijbel) hetgeen zij (of wie dan ook) nog als fouten zien in zo'n verenigde en gelouterde kerk. Dat kon die kerk allerminst schaden, maar wel tot nut strekken. Want als er nog onwaarheid of dwaling in overgebleven was, dan zou het nuttig zijn om gehoor te geven aan een oproep tot zuivering. Als daar de zuivere waarheid heerst, welke leugen kan die dan nog aantasten of overwinnen? Critici zouden dan immers vooral zichzelf te schande maken. Zo zou het volk, officieel gewaarschuwd, niet meer op een dwaalspoor gebracht kunnen worden door zulke dwaalgeesten.

Als ieder aldus op zijn eigen terrein tevreden gesteld zou zijn, zou men met reden mogen hopen (ook al kwam er geen algehele eendracht in de leer) op de zo gewenste eendracht bij het verzet tegen de Spaanse vijand. De ontevredenheid zou minder worden, de tevredenheid van het hele volk zou toenemen.

Voorwoord bij *Het onderscheid tussen de ware en de valse leer*

Laten we eens beginnen met een voorbeeld. Een koopman die valse munten kon herkennen en die een betrouwbare toetssteen en een weegschaal bezat om valse en goede munten uit elkaar te houden, zag dat een collega geld ontving van een bedrieger, iemand van wie hij zeker wist dat hij in vals geld deed.

Of het volgende geval. Een deskundige op het gebied van vergiften, die ook een punt van de hoorn van een eenhoorn

bezat, en een bezoarsteen of zo iets, om met zekerheid dodelijk vergif te kunnen onderscheiden van heilzame geneesmiddelen, merkte dat een zieke op het punt stond op doktersrecept iets te slikken, waarvan hij wist dat het dodelijk vergif was. Ook wist hij dat de dokters zo roekeloos waren dat ze in hun onervarenheid hun riskante recepten brutaalweg voorschreven aan een heleboel zieken, zodat ze niet allen een eind maakten aan de ziekten, maar ook aan de levens van hun patiënten.

In beide gevallen lijdt het volgens mij geen twijfel dat ieder redelijk mens van oordeel zal zijn dat deze koopman en deze kenner van giftige stoffen verplicht zijn om te handelen volgens de algemene wet van de natuur: 'Behandel iemand anders zoals je wilt dat het ook met jou gebeurt!' Ze zouden dus de onwetende collega moeten waarschuwen voor de bedrieger en de betreffende zieken voor de ondeskundige dokters. Ja, ze zouden ook aan de collega-koopman de toetssteen en de weegschaal moeten uitlenen, en aan de zieken de punt van de hoorn van de eenhoorn, met een gebruiksaanwijzing erbij, zodat die zich zouden kunnen hoeden voor respectievelijk het valse geld en het vergif. Want iedereen die zulke grote risico's loopt, zou natuurlijk graag zien dat anderen hem kwamen waarschuwen.

Als dit opgaat voor het geld of het lichamelijke leven, dan zal het ook zo moeten zijn wanneer de ziel en de eeuwige zaligheid of verdoemenis in het geding komen. Want schade aan de ziel is veel groter en desastreuzer, omdat de ziel eindeloos veel belangrijker is dan het lichaam. Over de waarde van geld heb ik het dan niet eens meer; geld dient slechts ter ondersteuning van het lichaam.

Hierom ben ik verder van mening, dat zo'n koopman en zo'n zieke, in het besef van hun ondeskundigheid op het gebied van respectievelijk vals geld en vergif, zelf in actie moeten komen. Ze weten allebei dat ze grote gevaren lopen. De een kan zijn bezit kwijtraken, de ander kan schade lijden aan zijn lichaam en er het leven bij inschieten. Daarom moeten ze, alvorens geld

aan te nemen of medicijnen te slikken, hun uiterste best doen om iemand op te sporen die wél iets afweet van vals geld of vergif. Zijn advies zou hen namelijk kunnen behoeden voor schade aan leven of goederen. Want als ze, wetend welke risico's ze lopen, van iemand een betrouwbaar middel aangeboden krijgen om zich te beveiligen tegen vals geld of vergif, dan zou geen van tweeën ondankbaar zijn of het aanbod willen weigeren. Integendeel, ik geloof dat zij het dankbaar en gretig zouden accepteren.

Om deze reden moet je je sterk verwonderen als je ziet hoe weinig wezenlijke kennis de mensen hebben van al de gevaren voor hun ziel in deze allerzorgelijkste tijden, nu ze allerlei risico's lopen om door een valse leer (vergif voor de ziel) terecht te komen in de eeuwige dood. Want wat zien we gebeuren? Dat er heel veel mensen rondlopen die luid klagen over de slechtheid van de huidige tijd en over alle valse doctrines, terwijl er maar een paar mensen te vinden zijn die acht slaan op hun eigen zorgelijke positie, die begerig op zoek zijn naar middelen om valse lering te herkennen en te vermijden en die zulke middelen, wanneer ze worden aangeboden en gedemonstreerd, ook inderdaad aanpakken en gebruiken. Of we zien, wat nog veel erger is, dat velen hun vrienden, wanneer die hen trouwhartig komen waarschuwen, gaan minachten, bespotten, uitschelden voor onruststokers, belasteren en vervolgen; is het niet met het zwaard (want zo'n wapen bezitten ze soms niet), dan wel met hun scherpe, stekende lastertongen. Daarmee schieten ze nijdig en vanuit het donker hun vrienden snelle, giftige pijlen door het trouwe, liefhebbende hart.

De verstandigen zullen moeiteloos kunnen inzien of ik nu door Gods genade over mogelijkheden beschik om mijn medemens te waarschuwen voor de valse leer, en of ik ook middelen kan aanreiken waarmee men de valse rust en de ware leer met zekerheid kan herkennen. De onverstandigen kunnen wat ik hier beweer zonder risico uitproberen.

Voor mijzelf weet ik zeker dat ik mij al deze moeite heb getroost op aansporing van de genoemde wet van de natuur. Ik geloof zeker dat er naast de grote massa van roekeloze en ondankbare lieden ook nog mensen zijn die het serieuze voornemen koesteren om te zorgen voor de zaligheid van hun ziel, die nauwkeurig acht willen slaan op de gevaren van de huidige tijd en de heersende opinies, en die daarom dit boek gretig en dankbaar van mij zullen aanpakken om het te onderzoeken en tot hun voordeel te gebruiken. Ik heb het op eigen risico gepubliceerd, opdat zij erdoor beschermd zouden worden.

De almachtige barmhartige God bewerke het welslagen van mijn arbeid door zijn milde zegen en de werking van zijn Heilige Geest, zodat de omvang van het dreigende gevaar kan worden geopenbaard, de vreze Gods en de zorgvuldige voorzichtigheid zullen toenemen bij de mensen, en de valsheid van de menselijke leer én de waarheid van Gods leer alom bekendheid krijgen. Dan kan men de eerste vermijden en de tweede aanhangen, door Jezus Christus onze Heer, die zelf de waarheid, de weg en het leven is. Amen.

Verschillende soorten van mensen die de Bijbel lezen of horen voorlezen

Het woord van God is opgeschreven opdat mensen de Heilige Schrift zouden lezen of horen voorlezen. Daarom wordt de Bijbel door velen terecht het geschreven woord van God genoemd, ter onderscheiding van het levende, eeuwige woord, waarvan dit geschreven woord getuigenis aflegt.

Nu is ieder redelijk mens een zondaar óf een heilige. De zondaar is een goddeloos óf een boetvaardig mens. De goddeloze is verstokt en duivels, zodat hij niet te bekeren is, óf hij is niet geheel verstokt en verduiveld, zodat hij zich alsnog kan bekeren, hoewel hij nog onboetvaardig is. Maar de boetvaar-

dige zondaar, die zich al enigszins tot de Heer heeft bekeerd, is een dienaar die het goede doet uit vrees voor straf, óf hij is een huurling die het goede doet uit hoop op een beloning. Dat zijn allebei voorstadia van heiligheid. Zij kunnen heiligen worden, maar zij zijn het nog niet, want geen van tweeën zijn ze al kinderen van God. Alleen Gods kinderen zijn heilig en nu reeds zalig, omdat zij het kwade nalaten en het goede willen doen of werkelijk doen; niet uit vrees voor straf, maar uit haat jegens het kwaad; evenmin uit hoop op beloning, maar uit liefde voor het goede. Onder de heiligen of kinderen van God vindt men drie categorieën, namelijk ten eerste de kinderen, die nu reeds van goede wil zijn, maar de mannelijke kracht nog missen om te laten of te doen wat zij willen; ten tweede de volwassen mannen, die wél de kracht hebben om in alle opzichten te volbrengen wat zij willen; en ten derde de oude wijzen, die Christus zo volkomen kennen, dat zij in staat zijn om kinderen in Christus' geest voort te brengen. Daarom worden zij ook wel 'vaders' genoemd.

Deze heiligen van God leven in Christus, die het licht van de wereld is; in dit licht aanschouwen zij Gods licht. Daardoor kennen zij niet alleen zichzelf en weten zij wat en hoe zij zijn, maar zij kennen ook God zelf als de enige ware God, en zijn afgezant Jezus Christus, zijn levendmakende woord, als het enige middel waardoor de mens tot God en zijn ware kennis kan komen. Deze heiligen en kinderen van God worden dus door God zelf, door middel van zijn levende woord en de geest van de waarheid onderwezen en in alle waarheid voortgeleid. Onderwijzing van mensen hebben zij niet nodig, omdat zij door de zalving van de geest onderwezen worden. Wie de heldere zon voor ogen ziet, heeft toch het flakkerende licht van de sterren niet nodig?

Kan iemand herboren worden zonder een oprecht geloof te hebben? Dat heeft God nergens beloofd aan mensen die niet tevens de vaste hoop kennen. Zo bestaat er ook geen kind van

God dat de liefde niet bezit. Gods kinderen worden dus gesteund door het ware geloof, door de blijde hoop en door de zalige liefde, die alles gelooft en hoopt. De kinderen van God bezitten dus Gods liefde. Die bestaat (a) uit de vervulling van Gods wet en (b) uit de gehoorzaamheid aan Gods geboden. Nu kan niemand Gods geboden op de juiste wijze onderhouden zonder ze goed te begrijpen, dat wil zeggen zonder waarlijk te weten wat God wil dat wij zullen doen en laten. Zo weten dan de kinderen van God, onderwezen door God de vader zelf, wat zij behoren te doen ofte laten. Deze kinderen hebben dus niet alleen geen menselijke onderwijzing nodig, maar zij hebben ook geen behoefte aan de getuigenissen van de Heilige Schrift om nog aan de weet te komen wat zij nu al zeker weten. Dit heeft ook Augustinus al geformuleerd met de volgende woorden: 'De mens die gesteund wordt door geloof, hoop en liefde en die daarin volhardt, heeft de Bijbel niet nodig, behalve om anderen te onderwijzen.'

Maar het is anders gesteld met de drie eerste categorieën, namelijk met de goddelozen, de dienaars en de huurlingen, want zij behoren nog niet bij Christus door de wedergeboorte en zij missen daardoor ook het licht des hemels, Christus zelf. Zij wandelen niet in het heldere daglicht, maar in de duistere nacht van het ongeloof of aan de nevelige grenzen van het geloof, van waaruit zij het oog gericht houden op het profetische woord van de getuigenissen in de Bijbel. Hiertoe is de Bijbel gegeven: als leidende ster, als lantaarn op moeilijke paden en als gids op de weg naar Christus, om aan die zo verduisterde of benevelde ogen de eigen toestand, dat is zichzelf, te laten zien en te leren kennen. De Bijbel is daartoe meer geschikt en beter in staat dan alle menselijke schatten op aarde. Zonder de genoemde zelfkennis is het onmogelijk om zichzelf te verlaten en uit de duisternis weg te gaan naar het licht, dat is naar Jezus, om vervolgens, verlost van slechtheid en voorzien van Christus' goedheid, goed en zalig te worden.

Nu bevat de Heilige Schrift ongetwijfeld uitsluitend zaken die nuttig zijn om te weten. Maar toch slagen de spinnen erin om uit deze zuivere bloem schadelijk vergif te zuigen. Dit komt door hun slechtheid, die de oprechtheid van de Bijbel misbruikt. Want de volmaakte God zelf wordt door de verkeerden verkeerd uitgelegd; voor zulke mensen wordt Christus een steen des aanstoots en de Heilige Schrift een valstrik. Vergelijk de Bijbel eens met een apotheek, waar men heilzame én dodelijk giftige kruiden kan aantreffen. Evenzo vindt men in de Bijbel goede én slechte exempelen, de goede ter navolging, de slechte om te vermijden. De geleerde doktoren kunnen alles ten goede toepassen. In hun handen bevordert zelfs het dodelijke vergif de genezing. En zo gaat het ook toe in de apotheek van de Bijbel: de reinen is alles rein; de goeden dient alles ten goede, want zij zijn door de goede en wijze God zelf onderwezen en kunnen alles in goede zin toepassen. Zij kunnen zelfs vergif drinken, zonder dat het hun schade berokkent. Maar zo gaat het niet met de anderen, die nog niet door God zijn onderwezen. Brengt men hen in een apotheek, dan kennen zij zichzelf niet, noch hun ziekte, noch de benodigde medicijnen. En als men iets niet kent, kan men het onmogelijk goed toepassen. Als zij dan in hun overmoed wat kruiden of drankjes naar binnen werken, lopen zij dan niet een grote kans om vergif te slikken in plaats van een geneesmiddel? Ja, wat erger is, iets wat voor een ander bij goed gebruik een medicijn kan zijn, strekt hun tot vergif. In plaats van de verlangde gezondheid brengt het hun de gevreesde dood. Zoveel macht hebben overmoed en onkunde samen met het verderfelijke misbruik!

Zijn deze onheilspellende kruiden van straf in de bijbelse apotheek niet even nuttig, zelfs nodig, om de zonde bij hardnekkige zondaren te verdelgen, als de aanlokkelijke kruiden van belofte nuttig en nodig zijn tot troost en verkwikking van verdrietige en verslagen hartjes? Dat moet men toch beamen? Welnu dan. Stel eens, dat zo'n troostbehoevend, zwak hartje in

de apotheek van de Heilige Schrift de vreselijke plagen aantreft waarmee hardnekkige zondaren behandeld worden, maar die niet bedoeld zijn voor een tere ziel. En stel dat hij iets pakt en slikt wat voor zondaren medicijn is, maar voor hem vergif. Dan misbruikt hij het met onverstand. Wat kan hier anders uit voortkomen, dan dat hij in wanhoop de hand aan zichzelf zal slaan om zijn rampzalige leven te verkorten? Door die vergissing zal hij zijn tijdelijke ellende inruilen voor een eeuwige rampspoed. Zo heeft hij zich de dood op de hals gehaald door een kruid te slikken dat voor hem vergif was.

Stel nu eens aan de andere kant dat een verstokte zondaar, voor wie een onheilspellende straf nodig is, in deze bijbelse apotheek een paar uitspraken van genade of kruiden van troost bemachtigt, die voor hem niet nuttig zijn, maar wél voor het zwakke zieltje. Als hij ze slikt, vertrouwt hij ten onrechte op Gods genade. Iedereen ziet toch dat dat voor hem dodelijk vergif is? Want ze zullen hem in zijn slechtheid stijven en in zijn goddeloosheid laten blijven, tot zijn eeuwige verdoemenis.

Is het dan niet levensgevaarlijk om bij de lectuur van de Heilige Schrift een aantal uitspraken op zichzelf te betrekken vooraleer men ten minste zichzelf of zijn ziekte kent, of de kruiden die nodig zijn voor de behandeling? Die kruiden kan men pas uitzoeken als men de kwaal kent. Iedereen snapt toch hoe noodzakelijk het is om eerst zichzelf, zijn eigen toestand en zijn eigen gebreken te leren kennen, en om niet blindelings een paar bijbelwoorden toe te passen alsof die hoogstpersoonlijk bedoeld waren?

Korte en heldere demonstratie van het onderscheid tussen de neigingen en de begeerten van de mens

Om wat hiervoor is behandeld nog duidelijker te kunnen inzien, moeten we goed letten op het verschil tussen neigingen en

begeerten. Dit is even groot als onbekend. Kennis van dit verschil is hoognodig, omdat de onbekendheid ermee ernstige dwalingen veroorzaakt. Want hierdoor geeft vrijwel iedereen de schuld aan zijn onschuldige lichaam en verontschuldigt zijn schuldige wil, in de mening dat hem aangeboren is wat hij echter zelf in den blinde heeft verkozen. Omdat men aldus, zonder onderscheid, de begeerten en de neigingen aan elkaar gelijkstelt en zo ook meent dat de begeerten én de neigingen de mens zijn aangeboren, kan er in het binnenste van wie zo denkt weinig anders groeien dan een onuitroeibare misvatting, namelijk dat het onmogelijk zou zijn hier op aarde verlost te worden van de slechte begeerten.

Maar iedereen die het verschil kent tussen neigingen en begeerten weet dat de neigingen aangeboren zijn en de begeerten niet. Daardoor is het ook onmogelijk dat iemand zijn aangeboren neigingen zou kunnen laten verdwijnen. De menselijke natuur blijft immers constant. Even onmogelijk is het om hitte en vuur van elkaar te scheiden, want zolang het vuur nog niet gedoofd is, blijft het per definitie heet. Wie dit inziet zal zich geen moeite geven om de aangeboren neigingen bij zichzelf te doden, maar wél om zijn verworven begeerten te vernietigen door hun geen voedsel meer te geven. Dat voedsel bestaat uit vermetel en onverstandig oordeel.

Anderzijds is het voor degene die dit inzicht mist, en die meent dat zowel de slechte begeerten als de neigingen aangeboren zijn, onmogelijk om een plan te maken of zich in te spannen met de bedoeling zijn slechte begeerten uit te roeien of te vernietigen. Want hij houdt dat voor onmogelijk tijdens het leven hier op aarde, en niemand die niet volledig zot is kan zich moeite geven om iets te verdelgen als hij tegelijkertijd nog gelooft dat zijn inspanningen nooit tot resultaat zullen kunnen leiden.

Dit wanbegrip en deze onkunde maken dat de slechte begeerten bij zeer veel mensen blijven bestaan zonder serieus

bestreden, laat staan overwonnen te worden. Integendeel, tot aan de lichamelijke dood van zulke mensen wordt de positie van hun begeerten steeds sterker. Dat is een van de jammerlijkste, schadelijkste dingen die er in de wereld te vinden zijn.

Kijk, lezer, die ellende is het gevolg wanneer we het onderscheid tussen neigingen en begeerten niet maken. Voordat we hiermee verder gaan, moeten we eerst inzien dat elke neiging altijd iets natuurlijk is, noodzakelijk voor de instandhouding van het lichaam van de mens en bij alle mensen gelijk, hoewel de ene keer wat sterker dan de andere, naar gelang van de behoefte van het lichaam. Om een paar voorbeelden te geven: de neiging van een gezonde lege maag tot voedsel, van vermoeide ledematen tot rust en van het koude lichaam tot warmte. Daarentegen zijn de begeerten voor het merendeel onnatuurlijk, onnodig, grillig en individueel. Wat is namelijk onnatuurlijker dan gebrek te willen lijden, of te begeren wat men niet nodig heeft, wanneer men al meer dan genoeg heeft? Wat is er nu nuttelozer dan een dergelijk onnodig begeren? Dat kan iedereen zelf toch zien aan de gierigaards? Zo ervaren we in de praktijk dat de honger altijd uitsluitend geneigd is tot spijs, de dorst alleen tot drank, de vermoeidheid alleen tot rust en de koude uitsluitend tot verwarming, zodat een lege maag nooit neigt tot drank, of vermoeidheid tot spijs, of koude tot rust. Maar allemaal willen ze altijd alleen de vervulling van de eigen behoefte; dus de honger wil spijs, vermoeidheid wil rust en koude wil verwarming, langs natuurlijke weg. Maar bij de begeerten ligt het geheel anders, en wel omdat die zich vermengen met de neigingen en dan het verlangen stimuleren, heden naar deze, morgen naar andere spijzen en dranken; vandaag naar donzen bedden, morgen naar een speciale rustbank; nu naar deze, morgen naar die vrouw; nu eens naar een warme stoof, dan weer naar de hitte van een open vuur voor de schenen. Terwijl toch ondertussen slechts de verzadiging, de dorstlessing, de rust, de warmte en de voortplanting het doel zijn

waar de neigingen naar streven. Dat doel wordt bereikt wanneer de natuur verzadigd is. Iedereen merkt toch moeiteloos dat de genoemde veranderlijke en ongedurige begeerten anders van aard zijn dan de hier behandelde neigingen? Deze begeerten zijn vrijwel altijd nutteloos, schadelijk en slecht. Daarentegen zijn alle aangeboren neigingen eerlijk, nuttig en goed, omdat ze dienen tot de instandhouding van de menselijke natuur, die echter doorgaans bij de meeste mensen door dwaze begeerten wordt aangetast en bedorven. Dat kunnen we met eigen ogen zien bij dronkaards, gulzige snoepers, hitsige wellustelingen en soortgelijken meer. De neigingen zijn constant, maar wat is er nu veranderlijker dan die dwaze begeerten? Die jagen vandaag dit na en morgen dat, ja zelfs dikwijls dat waar zij vroeger angstig voor terugschrokken.

Waar komt dit door? Door verandering van kennis, die vandaag als goed beoordeelt wat men gisteren slecht achtte. Kan zo'n wispelturigheid van opinie ook invloed hebben op onze natuurlijke neigingen? Nee. De honger blijft toch altijd gericht op verzadiging en de dorst op lessing? De neigingen kunnen dus niet gemanipuleerd worden, maar de begeerten zijn van zichzelf zó ongedurig, dat ze elkaar geheel en al verdrijven en vernietigen. Is er een koopman te vinden die, als hij eenmaal de zoete winst gesmaakt heeft, zou kunnen begeren om, in plaats van winst te maken, weer met de kinderen te gaan bikkelen, tolleren, hoepelen of andere dergelijke spelletjes te spelen, waar zijn hart naar uitging toen hij nog een kleuter was? Nee toch? Hieraan zien we dat de ene begeerte (naar winst) de andere (naar spelletjes) vervangt en verdrijft. Zo gaat het met de neigingen niet, want die blijven bestaan zolang de mens leeft en kunnen niet uit de mens verdwijnen, tenzij de natuur van de mens zélf verdwijnt.

Het is ook geen klein verschil tussen deze twee dat alle neigingen wél, maar de begeerten níét in de mens bestaan zonder voorafgaande verbeelding, kennis, overleg, oordeel en keuze.

Bij elke begeerte horen hoop en vrees; bij elke neiging ontbreken hoop en vrees. Want de neiging heeft een oorzaak in zichzelf, maar de begeerten hebben een oorzaak buiten zichzelf. Zij komen namelijk voort uit menselijke opinies en verlangens, maar de neiging komt voort uit een natuurlijke behoefte. Hier komt het dan ook door, dat alle redelijke vervulling van de neigingen rust geeft, maar dat de bevrediging van de begeerten meestal onvrede en onrust oplevert. Het resultaat van de begeerte is immers meestal berouw, maar er volgt nooit berouw op de noodzakelijke bevrediging van de neigingen.

Bij dit alles komt nóg een duidelijk kenmerk, te weten dat de begeerte soms strijdig is met de neiging. Want iedereen kan gemakkelijk begrijpen dat de inwoners van Haarlem en Leiden, tijdens de grote hongersnood van het beleg, graag begeerd zouden hebben om geen honger te voelen, wensende dat hun lege magen niet tot spijs geneigd zouden zijn. Dit feit, namelijk dat begeerte en neiging met elkaar in conflict kunnen komen, houdt in dat het hier ook om twee verschillende zaken gaat. Want een inwendig conflict in één en hetzelfde ding is onmogelijk. Zo groot is dus het onderscheid tussen neigingen en begeerten.

Zij die dit betoog van mij in de wind zouden willen slaan omdat mijn persoon zo weinig geacht en zo weinig geleerd is, moeten maar eens lezen wat de geleerde Johannes Calvijn over dit onderwerp schrijft. Ik citeer: 'Indien iemand het onjuist acht om de begeerten in het algemeen te veroordelen, die van nature bij de mens horen, omdat ze door God de Schepper in de menselijke aard zijn ingeplant, dan geven wij ten antwoord dat wij ook volstrekt geen veroordeling uitspreken over de aandringen die God zelf al bij het begin van de schepping zó vast in de menselijke natuur heeft verankerd, dat ze niet kunnen worden uitgeroeid zonder de menselijkheid zélf uit te roeien. Maar wij veroordelen alleen de opzettelijke, onbeheerste driften die in strijd zijn met het plan van God.' Kijk, lezer, daar

zien we dat Calvijn enkele goede zielekrachten noemt, die door God zó vast in de menselijke natuur zijn verankerd, dat ze niet uitgeroeid kunnen worden zonder tegelijkertijd de natuur van de mens te vernietigen. En wat zijn die anders dan wat ik hiervoor ‘neigingen’ heb genoemd, die even natuurlijk zijn en vanzelfsprekend zijn als het feit dat lood en steen naar beneden vallen? Ze zijn van nature de menselijke natuur aangeboren en kunnen niet zonder aantasting van die natuur ervan gescheiden worden. Dus zijn ze ook niet slecht, maar goed. Daarnaast noemt Calvijn ook zielekrachten die hij slecht acht. Als men de ene soort, de van nature aangeboren krachten, geen neigingen wil noemen, en de andere soort, die wij zelf laten ontstaan, geen begeerten: het is mij om het even, mits men maar inziet dat er verschil bestaat tussen die twee en mits men ze niet blindelings door elkaar haalt. Want zo iets strekt tot verderf, zoals ik uiteengezet heb.

Voorrede bij de Coornherts weerlegging van de ideeën van Hendrik Niclaes

Beste lezer! Het is al vele jaren geleden dat Hendrik Niclaes kennis met mij wilde maken. Hij deed serieuze verleidingspogingen met de bedoeling mij onder zijn juk te krijgen; en daarom kwam hij ook bij mij thuis logeren, telkens als hij voor zaken uit Emden via Holland op reis was naar Brabant. Hij liet mij verscheidene van zijn geschriften lezen, die toen nog niet gepubliceerd waren, onder andere zijn *Spiegel der gerechtigheid*. Ik las ze, vergeleek ze grondig met de Bijbel en ontdekte dat Niclaes' opvattingen daar op een aantal punten niet mee overeenstemden. Ik bestreed hem met de Bijbel in de hand, maar hij verwaardigde zich niet om daarop te reageren. ‘De wijsheid moet altijd door haar eigen kinderen beoordeeld worden,’ zei hij dan.

Zo gebeurde het dat zijn geest hem driemaal gebood (zo noemde hij dat) om te zwijgen als ik iets tegen hem te berde bracht. Ik begon toen te vermoeden dat hij geen antwoord wist. Daarom scheidden onze wegen, zonder dat er ruzies of hatelijkheden voorvielen, maar ook zonder dat we van plan waren om nog eens bij elkaar te komen. Dat gebeurde ook niet meer, één toevallige ontmoeting in Antwerpen uitgezonderd. Onze onderlinge omgang had iets meer dan acht jaar geduurd.

Daarna kwam er in de zomer van 1577 een zeker persoon naar mijn huis, die ik al ruim veertien jaar kende. Hij kreeg op gezette tijden wonderbaarlijke visioenen. Toen bij mij thuis, in Haarlem, begon hij tegen me te praten en ging zelfs zo ver, dat hij openlijk en ronduit tegen me zei: ‘Ik ben God zelf.’

Dit verbaasde mij niet zo'n klein beetje en ik werd er oprecht verdrietig van. Ik bewees hem toen aan de hand van een praktisch voorbeeld dat het onwaar was wat hij zei. Dat ging in ongeveer de volgende bewoordingen.

Coornhert (C): Vertel eens, *N*, denk je ook dat God eeuwig is, en was, en nooit een begin gehad heeft?

N: Dat denk ik zeker.

C: Is God zalig?

N: Ja zeker!

C: Is God dan ook van eeuwigheid al zalig geweest?

N: Ongetwijfeld.

C: Kan iemand zalig zijn zonder tevens blij te zijn?

N: Nee!

C: Niemand is blij, of hij weet waarom, en hij weet ook dát hij blij is.

N: Precies! Want zaligheid gaat altijd gepaard met blijdschap.

C: Je geeft de juiste antwoorden. Vertel eens, hoe oud ben je eigenlijk?

N: Ongeveer vijfenveertig.

C: Zeg me nu eens, wist je meer dan tachtig jaar geleden al

dat je blij en zalig was?

N: Tachtig jaar geleden was ik nog niet geboren. Hoe kon ik dan blij zijn of weten dat ik zalig was? Ik denk dat je me voor de gek houdt, Coornhert!

C: Nee, ik denk dat jij mij voor de gek houdt! Want je bent een mens, en dus tijdelijk. Toch beroem je je erop dat je God bent. Dat is onwaar en je eigen woorden tonen dat aan. Je zegt namelijk dat God eeuwig, zalig en blij is en dat jij dat zelf niet bent.

Aldus, beste lezer, ging ik te werk met deze man. Ongeveer een maand later (het zijn ongehoorde dingen) kwam een tweede persoon van (naar het leek) hetzelfde geloof met mij praten. Ook hij zei onder meer tegen mij dat hij God was. Ik zei dat ik zo'n God nog onlangs op visite had gehad en dat ik hem had bewezen dat hij onwaarheid sprak. 'Als jullie zeggen' (zei ik) 'dat je goddelijk bent, dan is dat nog te verdragen. Maar de bewering "Ik ben God" is een grove leugen.'

Hij antwoordde mij dat het geen verschil maakte of je God zélf was, of goddelijk. Ik zei dat er een enorm verschil was, omdat er wel mensen bestaan die door genade de goddelijke natuur deelachtig zijn geworden en dus met recht goddelijk genoemd kunnen worden, maar dat er niet meer dan één zelf God is. Als bewijs voor mijn redenering nam ik hem uit mijn kamer mee naar buiten in de zon en ik zei tegen hem: 'Ik zie en weet zeker dat jij nu rechtstreeks in het zonlicht staat. Daarom mag ik je nu, omdat je het zonlicht deelachtig bent, naar waarheid "verlicht" noemen. Maar als je wilt zien dat je daardoor nog niet het zonlicht zélf bent, moet je maar eens uit de zon in de schaduw stappen, of in deze donkere kelder. Kijk maar eens of jouw komst naar de schaduw of de kelder daar het licht zal brengen. Hoe je het ook aanlegt, dat zal je niet lukken. Toch had dat moeten gebeuren als jij zelf het licht of de zon was geweest!' Deze tweede God wist mijn bewijs niet te weerleg-

gen. Zo zijn we uit elkaar gegaan.

Als dergelijke staaltjes mij door iemand anders waren verteld had ik ze maar moeilijk kunnen geloven. Maar nu had ik ze zelf meegemaakt bij twee personen en ik werd er verdrietig van in mijn hart. Daarom besloot ik nog eens een paar boeken van Hendrik Niclaes te lezen, in het bijzonder zijn *Spiegel der gerechtigheid*, om met oplettendheid de diepere bedoeling van zijn leer te doorgronden, want daaruit (dacht ik) vloeiden al die vreemde opinies voort.

Na het lezen was mijn oordeel zodanig, dat ik mij erover verwonderde dat nog geen van de predikanten van de gereformeerde kerk in de Nederlanden het had aangedurfd om Niclaes' ware aard in geschrifte aan de mensen te openbaren, uit bezorgdheid over de misleiding van onschuldige en onverstandige zielen. Dat is namelijk de taak van predikanten, die immers allemaal zeggen dat ze door God gezonden zijn. Bovendien zijn ze het aan hun gemeenten verplicht, want bij het merendeel van de gereformeerde dominees wordt in het levensonderhoud geheel voorzien door de eigen gemeenteleden.

Ik hoopte en verlangde dat het nog zou gebeuren dat zo'n predikant iets schreef, vooral omdat ik in Niclaes' oeuvre veel grove dwalingen aantrof; in het bijzonder het kleineren van de eer en de taak van Christus. Want Hendrik Niclaes wijst niet, zoals Johannes de Doper, van zichzelf naar Christus, maar evenals de Satan wijst en leidt hij van Christus af, naar zichzelf.

Maar hoe meer ik hoopte, des te minder hoorde ik ervan. Daarom heb ik zelf de eenvoudigen van dienst willen zijn door een aantal grove en (in mijn ogen) verderfelijke dwalingen aan te wijzen, die ik aantrof in de geschriften van Niclaes. Van niemand heb ik daarvoor ook maar een halve penning te verwachten; een aanhang of gemeente heb ik niet; ik doe het uiteindelijk ter ere van onze Heer Christus, tot heil van mijn medemens en op eigen kosten. Naar volledigheid streef ik niet, want daarvoor zou ik de tijd en de kracht niet bezitten. Ik heb

mijn bevindingen vriendelijk en beleefd gepresenteerd, zoals ik ook zou willen dat het jegens mij gebeurde. Aldus dien ik hiermee de eer van God en uw zaligheid, beste lezer.

Als u het echter ten kwade wilt duiden en meent dat ik dit allemaal doe uit eerzucht, dan weet ik zeker dat ik mijn eigen geweten meer zal moeten geloven dan uw twijfelachtige vermoedens. Ik zal uw beschuldigingen in zoverre serieus nemen, dat ik eruit afleid dat ik te schande word gemaakt juist omdat ik iets goeds doe. Maar als u meent dat ik dit heb gedaan op aansporing van de wet van de natuur, zodat ik u met deze waarschuwing behandel zoals ik zelf bejegend zou willen worden, dan beoordeelt u me correct. Dan behandelt u mij hier ook volgens de wet van de natuur. Want ik ben er zeker van dat ieder van u gaarne zag dat men al zijn doen en laten zo gunstig mogelijk zou willen uitleggen.

Lees dan met aandacht, oordeel met kennis en houd u aan de waarheid, dat is aan Jezus Christus en niet aan Hendrik Niclaes of aan Hendrik Janszoon Barrefelt of aan andere mensen. Daarom beslist ook niet aan mij, want ik ben eveneens maar een mens en uw aller dienstwillige Dirk Volkertszoon Coornhert.

Opdracht van het *Kruidhofje* aan Wouter Verhee

Mijn beste boezemvriend Verhee, vele jaren heb ik gezworven in het buitenland, veel plaatsen heb ik bezocht en over veel bijbelse en godsdienstige kwesties heb ik onderweg en in de herbergen discussies gehoord. Sommige daarvan heb ik opgetekend. Ik ben op verzoek van vrienden van plan om ze te publiceren, tot nut van veel mensen.

Nu dacht ik aan de vele uiteenlopende meningen op geloofsgebied en ik begreep wel dat mijn kruidhofje, vanwege de grote verscheidenheid aan kruiden daarin, uiteenlopend beoordeeld zal worden. Want sommigen zullen het minachtend beje-

genen, anderen zullen er schande van spreken en maar weinigen zullen het op zijn juiste waarde weten te schatten. Het groepje oprechte mensen is nu eenmaal altijd het kleinst. Daarom bedacht ik dat mijn boekje een verdediger nodig heeft tegen het oordeel van Jan en alleman. Uitsluitend iemand die zelf onpartijdig en mild is vond ik geschikt om bevooroordeelde aanvallen onpartijdig te kunnen opvangen en om de harde toon van veel domme fanatiekelingen met een zachtmoedige reactie af te zwakken.

Omdat ik nu weet dat jij ook gezworven en met allerhande lieden gesproken hebt, en je als een onbevooroordeeld man hebt gedragen tegenover iedereen, van welke overtuiging hij ook was, acht ik jou met je onpartijdige oordeel meer dan iemand anders geschikt om op beminnelijke wijze alle stenen van aanstoot op te ruimen. Daarom heb ik jou uitgekozen als beschermheer van mijn *Kruidhofje*. Wees zo vriendelijk om het te beschermen met je wijsheid. Jij kunt dat beter dan ieder ander die ik ken. Daartoe wordt dit boekje je opgedragen door je dienstwillige en toegenegen vriend Dirk Volkertszoon Coornhert.

Opdracht van de *Zedekunst* aan Hendrik Laurenszoon Spiegel

Beste Spiegel, hier zie je de spiegel van mijn gedachten over de zonden en de deugden voor iedereen zichtbaar in het licht komen. Als nu iemand zich daarin spiegelt, zodat zij hem dient tot een juiste kennis van zijn eigen toestand, dat is zelfkennis, dan moet hij, naast God en zijn eigen aandachtig gebruik van deze spiegel (mijn boek, dat ik hierbij aan jou opdraag) ook jou daarvoor bedanken. Want jij alleen bent de man die als eerste mij heeft aangeraden dit werk te ondernemen. Door mij voortdurend te stimuleren heb je het me als het ware opgedrongen; want ik aarzelde om eraan te beginnen, omdat ik dacht dat het

meer van mij zou eisen dan ik kon opbrengen. Anderzijds lokte het werk me sterk aan, omdat ik zag dat het voor veel mensen zeer nuttig zou kunnen zijn, te meer omdat ik wist dat iets dergelijks nog nooit was geschreven in een landstaal. Bovendien werd ik gedreven door bezorgdheid dat de doorsnee sterveling, in de grote verscheidenheid aan geloofsopvattingen die thans bestaat, dagelijks aangroeit en hand over hand zal toenemen, zou gaan walgen van het lezen van zoveel polemische boeken, zou gaan twijfelen ooit tot kennis van de waarheid te kunnen komen, en zichzelf roekeloos zou gaan afkeren van het juiste gedrag om zo in een libertijnse vrijheid terecht te komen en te verwilderen tot een leven zonder God. En dit laatste zou de ergste dwaling zijn. Wanneer er dan nog een paar mensen overblijven die boeken lezen, dan zullen dat bevooroordeelde, partijdige lieden zijn (veruit het merendeel) en maar een paar onpartijdigen.

De partijdigen lezen zelden goddelijke geschriften, maar vrijwel uitsluitend menselijke boeken, namelijk die van hun eigen leraren. Daarin vinden zij maar weinig dat hun Adamachtige nieuwsgierigheid kan bevredigen en veel dat hen almaar nieuwsgieriger en ontevredener maakt. Want daarin wordt diep gegraven om bij voorbeeld de drievuldigheid te peilen, namelijk het onderscheid van de drie personen in één God; of de twee naturen van Christus, ook de wijze waarop Christus mens geworden is; en of Christus naar zijn menselijke natuur een *zoon* van God is of een *schepsel* van God; of Christus als mens overal aanwezig is; ook de predestinatie en de uitverkiezing door God (wat, God betert, bijna onontbeerlijke zaken zijn geworden, terwijl het verkeerde begrip van deze twee leerstukken elke goede opzet tot verbetering van de mens belet of wegneemt), en meer van dergelijke hoogstandjes in de leer, waarover de leraren zelf zeggen dat ze het menselijk verstand vrijwel geheel te boven gaan en dus onbegrijpelijk zijn. Werd het dan niet eens tijd dat geen mens zich meer op de bovenste

treden van de leer zou wagen, voordat hij de onderste treden één voor één en voetje voor voetje had beklommen? Dat niemand zich meer vruchteloos het hoofd zou breken om te leren lezen, zolang hij de letters of het ABC nog niet eens kende? Deze onderste treden of het ABC zijn de ware ervaringskennis van onze eigen gebreken, van onze eigen levenswandel en van onze eigen slechtheid, kortom: van onszelf. Is het niet pure dwaasheid dat wij ons vermeten de oneindige Godheid met zijn goddelijke verborgen wegen te doorgronden, terwijl wij onze eindige menselijke natuur en onze eigen wegen nog niet eens kunnen begrijpen? Dat wij zo vlijtig ons best doen om loze, lastige kennis te verwerven, terwijl wij de vruchtbare, noodzakelijke zelfkennis opzettelijk verwaarlozen? Dat wij ons zo brutaal verheffen om aan de weet te komen wat wij nog niet kunnen weten, zonder er eens aan te denken in onszelf af te dalen ten einde te begrijpen wat wij zo gemakkelijk te weten kunnen komen en wat zo heilzaam voor ons is? Aldus lezen, wroeten en redeneren de partijdige lezers. Maar een zedelijke verbetering vloeit er voor hen niet uit voort; integendeel, het is een zelfkwellling waar ze verbitterd door raken.

Bij de weinige onpartijdige lezers vindt men er maar een paar die lezen vanuit een oprecht motief en met een juiste bedoeling. Dit zijn alleen die mensen die onomstotelijk weten dat ze onverstandig en blind zijn en die, daardoor aangespoord, uitsluitend lezen met de serieuze bedoeling om Gods wil te doen, dat wil zeggen datgene na te laten waarvan zij weten dat het slecht is, en datgene te doen waarvan zij inzien dat het goed is. Dat betekent, dat zij alleen hun eigen slechtheid en Gods goedheid willen leren kennen; het eerste om zich ervan te ontdoen, het tweede om ermee verenigd te worden. Zulke lezers van het goddelijke woord, die God bidden om begrip in het geloof, kunnen er verzekerd van zijn, dat de Vader van het licht aan hen even weinig zal weigeren als aan zichzelf. Maar zo zijn er maar een paar, hoewel iedereen zichzelf voor de gek houdt en

meent dat hij een van hen is. Stel dat een predikant in zijn preek aan alle kooplui de opdracht zou geven om op te staan, dan zouden alleen de kooplui opstaan en niemand anders. Zou hij die opdracht geven aan de renteniers, dan zouden die alleen opstaan. Zou hij het zeggen tegen de handwerkslieden, dan zouden er alleen maar handwerkslieden opstaan. Maar als hij deze opdracht gaf aan iedereen die naar zijn preek was gekomen met de bedoeling om de slechte dingen die men kende te laten en de goede dingen te doen: dan zou er níemand blijven zitten! Wie zou daaraan willen twijfelen? Zo houden wij vrijwel allemaal onszelf voor de gek; op dezelfde manier gaat het met bijna alle lezers van boeken, in het bijzonder met de partijdigen. Want wanneer die bewijzen en weerleggingen lezen, absorberen ze een overvloed aan uiteenlopende meningen. Hun dwaze hersens kunnen die niet combineren. En dan moeten ze, in de greep van hun onverstand, niet alleen tegen anderen, maar ook tegen zichzelf gaan woelen, twisten en razen.

Ik herinner mij, beste Spiegel, dat er eens een dronken zeeman, een matroos uit een land aan de Oostzee, over straat liep te zwieren en te laveren als een oude vissersboot. Hij voelde allerlei soorten bier te keer gaan en klotsen in zijn maag. Ten slotte barstte hij los met de woorden: ‘Ik beveel jullie, jij Hamburger, jij Bremer en jij Pruis, dat jullie je met elkaar moeten verenigen, want anders kots ik jullie allemaal uit in de goot!’ Zo gezegd, zo gedaan. Daar lag het vieze mengsel van Hamburger, Bremer en Dantziger bier al in de goot. God gave dat er ook eens iets dergelijks gebeurde met veel andere mensen: dat zij alle waanideeën eens zouden uitbraken, die ze eerst blindelings hadden ingezwolgen, om daarvan bevrijd te raken, dan ontnuchterd te worden en vervolgens in staat te zijn de heilzame drank van de waarheid tot zich te nemen. Nuchtere mensen kunnen aan de waggelende gang gemakkelijk herkennen of iemand anders dronken is; maar op hun beurt kunnen dronken mensen niet zien of iemand dronken is. Ze merken ook nauwelijks dat zij

zélf dronken zijn. Veel mensen zijn thans dronken en menen zelfverzekerd dat ze de ware leer bezitten. Voor hen kan er niets noodzakelijker en nuttiger zijn dan tot inzicht te komen omtrent hun dronkenschap, of tenminste tot een verantwoording van hun onware meningen. Hierover weten ze heel veel te zeggen wanneer ze elkaar over en weer berispen; maar over zichzelf hebben zij niets te melden, omdat zij de waarheid omtrent zichzelf niet kennen. En dat inzicht in eigen dwaasheid is nu juist de eerste stap op weg naar de ware wijsheid.

Mijn oogmerk hierbij is dat mijn boek over de Wellevenskunst (oftewel Zedekunst of Zedevorm, zoals jij het noemt) voor velen nuttig en voor niemand schadelijk moet zijn. Want in hoofdzaak gaat het over de middelen om tot grondige kennis te komen van de mens zelf, zijn positie en zijn handel en wandel. Deze zaken gaan niemand te hoog. Ze zijn voor iedereen nodig en kunnen door een ieder gemakkelijk in zichzelf ervaren worden, als men er maar op wil letten. Want dit boek van mij stijgt niet tot in de hemel, maar het daalt diep af in de hel van de mens zelf, zodat iedereen die het grondig leest, gemakkelijk zal kunnen merken of ik waarheid of leugens spreek. Ik schrijf hier over veel zaken die ik ken uit ondervinding; dat is een waarheid die ik zeker weet. Ik schrijf ook over zaken die ik geloof en waarop ik hoop. In wat ik weet kan ik me volstrekt niet vergissen, maar wél in wat ik geloof en hoop. Als iemand me daarover iets beters kan vertellen, zal ik me gemakkelijk gewonnen geven en me laten overtuigen, maar in wat ik weet ga ik voor niemand uit de weg. Wie wisselt er niet graag koper voor goud in? Eikels voor tarwe? Leugens voor waarheid?

Ik heb mijn werk graag gedaan tot verbetering van iedereen. Alle rechtschapen mensen (in het bijzonder jij, beste Spiegel) zullen ook graag de moeite nemen om mij mijn dwalingen aan te wijzen die er nog in kunnen schuilen. Daar zal ik mijn voordeel mee doen en dat zal voor mij een welkome beloning zijn voor mijn vrijwillig gedane moeiten. Want ik ben maar een

gewoon mens en ik vergis me even gemakkelijk als ongaarne. Alleen God weet alles; een mens is daartoe niet in staat. Hij die het minste dwaalt of zich vergist, is God het meest nabij. Zo is ook die persoon op de goede weg om de meeste dwalingen kwijt te raken, die het meest bereid is om uit liefde voor de waarheid zijn dwalingen ronduit te bekennen en spoedig te verlaten. In vast vertrouwen op de Heer mag ik zeggen dat elke kritiek, vijandig of welwillend, mij hiertoe bereid zal vinden. Eveneens ben ik bereid om aan ieder die dat wenst, omstandiger bewijs te leveren van wat ik hier heb gezegd, hetzij met de ratio, hetzij met het gezag van de Heilige Schrift, hoe men het maar wenst. Want het zou mij niet veel moeite gekost hebben om alles wat hier bewezen is met de ratio, nog eens te bevestigen met de Bijbel. Dat zou ook gebeurd zijn, ware het niet dat ik dit opzettelijk, om bijzondere redenen, heb nagelaten. Maar iedereen die dat wil heeft de Bijbel bij de hand. Naast die helderheid als van de zon (als men de Schrift tenminste met eenvoudige ootmoed leest) geeft mijn boek (of enig ander door mensen geschreven boek) niet meer licht dan een flakkerend sterretje. Ik verwijs iedereen naar het woord van God. Dat alleen behoort ieder mens in elk opzicht te geloven en te volgen, maar dit boek van mij mag iedereen die dat wil verachten en verwerpen.

Wat betreft de taal die ik hier heb gebruikt, ben ik gedwongen geweest bij de behandeling van nieuwe stof in het Nederlands soms ook nieuwe woorden te gebruiken. Want al in mijn jeugd heb ik, voor zover het in mijn vermogen lag, vermeden om vreemde geleende lappen te stikken op de rijke mantel van de Nederlandse taal. Neemt iemand hier aanstoot aan, dan wil jij, beste Spiegel, wel een goed woordje voor mij doen, want jij bent immers de initiatiefnemer tot dit werk. Deze verdediging wil ik jou opdragen.

Als er soms mensen zijn die dit nieuwe werk onvolmaakt vinden (wat werd er ooit wél volmaakt gemaakt?), dan zal het mij van harte welkom zijn als ze dat niet uiten met onvrucht-

bare woorden, maar door middel van een vruchtbare daad, namelijk het schrijven en uitgeven van een volmaakter en beter boek dan het mijne. Want dat zal opbouwende kritiek zijn en daarom heb ik dit werk durven aan te pakken: in de hoop dat weldra iemand anders een volmaakter werk zou leveren. Daarom zal ik mij niet schamen indien mijn werk door toedoen van een beter boek in de vergetelheid zou raken. Ik heb namelijk niet mijn eigen eer voor ogen (een vluchtige dwaasheid), maar de verbetering van de mens, tot zijn eeuwige zaligheid. De hartenkenner weet dat, ik weet het zelf en jij gelooft het (wie zijn eigen hart als uitgangspunt neemt mag gerust iets anders denken) van jouw je van harte toegenegen Thiroplusios Laoskardi.

Brief over de disputatie in Den Haag

Aan de eerbare en deugdzame Neeltje Simonsdochter, vrouw van Dirk Volkertszoon Coornhert, in de Sint-Jansstraat te Haarlem, 26 oktober 1583.

Allerliefste Neeltje, vandaag ontving ik twee brieven en ook de koffer, de zak en de boeken waar ik om gevraagd had. In de brieven lees ik dat het een beetje beter met je gaat, wat mij niet zo'n klein beetje verheugt. Toch moeten we ons altijd schikken naar de wil van de Heer, als we tenminste de ware rust willen genieten. Als ik merk dat jij dat doet, is dat voor mij de grootste geruststelling.

Vanochtend moest ik voor de commissarissen verschijnen om antwoord te geven op de vraag of ik wel of niet aan de disputatie wilde meedoen als ik geen gewaarmerkte notulen zou krijgen van elke bespreking afzonderlijk. Ik vertelde hun dat ik het dan niet deed en dat ze mij die notulen redelijkerwijs niet konden weigeren. Na veel heen en weer gepraat ging ik de zaal

uit. Toen ze me weer binnenriepen kreeg ik te horen dat er twee notulisten zouden komen en dat ik de neerslag van de besprekingen ongehinderd zou mogen doorlezen, mits ik beloofde er niets uit over te zullen schrijven. ‘Daar neem ik geen genoegen mee,’ zei ik en ik bleef erop aandringen van alles gewaarmerkte notulen te krijgen.

Ik weer naar buiten. Men ging opnieuw in beraad. Ik werd binnengeroepen en kreeg toen te horen dat ik het protocol van één notulist zou mogen houden, mits ik beloofde daar niets uit over te schrijven of over te laten schrijven met de bedoeling om dat uiteindelijk aan de Staten in handen te spelen. Ook daar nam ik geen genoegen mee. Ik vertelde waarom en zei (onder meer) dat dit dispuut ging over het licht van de waarheid en dat het daarom ook in alle openbaarheid gehouden diende te worden en niet in het geniep. Ik tekende daarbij aan dat ik zonder telkens gewaarmerkte notulen te krijgen er niet over dacht om eraan te beginnen, omdat ik eerder in Leiden al had mogen meemaken wat dat betekent.

De commissarissen gingen zich nog een keer beraden. Ik opnieuw de zaal uit. Toen ik weer binnengeroepen was, heeft men er tenslotte mee ingestemd dat zowel de predikanten als ikzelf elk een aparte notulist mogen kiezen, die onder ede moet verklaren dat hij eerlijk en betrouwbaar is en die alles zal opschrijven wat er besproken gaat worden. Na afloop van iedere ronde worden de notulen vergeleken, verbeterd en geparafeerd. De predikanten en ik krijgen ieder zo'n protocol mee, zodat we voor de volgende gespreksrondes een dossier hebben. Uiteindelijk mag iedere partij al die notulen houden, ik ook, mits ik ze niet publiceer zonder toestemming van de Prins en de Staten, in druk of anderszins, op straffe van, enzovoorts. Verder vinden ze het goed dat de disputatie openbaar toegankelijk zal zijn voor alle eerbare lieden die erbij aanwezig wensen te zijn.

Morgen (schijnt het) beginnen we, om acht uur precies. De

commissarissen mogen geen oordeel uitspreken over de inhoud van het onderwerp; ze letten alleen op de praktische gang van zaken.

Arnoldus vroeg nog of hij telkens uit mijn boekje het te behandelen artikel mocht voorlezen, om Saravia (de predikant uit Leiden) wat te ontlasten, want die zal alleen de bezwaren tegen mij aandragen. Ik zei daar ja op en vond het ook goed dat zij gedrieën zouden spreken en disputeren met mij als eenling tegenover zich. Maar dat wezen de commissarissen af, omdat ze wel snaptten waar dat op uit zou draaien.

Mijn notulist zal worden betaald door de Staten. Mijn persoonlijke financiële bijdrage aan de disputatie zullen de commissarissen ook bij de Staten declareren, want ik zei dat het onrechtvaardig was om mij te veroordelen tot betaling van kosten voordat ik was gehoord. Enfin, je weet wel hoe dat altijd gaat. Zo ver zijn de voorbereidingen nu gevorderd. Of de disputatie lang gaatduren weet ik niet. Dat weet de Heer alleen.

De lieve God behoede jullie allemaal. Doe de groeten aan mijn secretaresse mevrouw Van Oosthoorn en bedank haar voor alle genomen moeite. Laat deze brief aan mijn naamgenoot lezen, die hem ook aan Heda mag laten zien. Die krijgen allebei mijn hartelijke groeten. Jij wordt gegroet door je neef en je nichten en ook door je lieve man en hartevriend D.V. Coornhert.

Disputeren is nuttig, want de officiële leer kan een dwaalleer zijn; of iemand met een zuiver geweten mag zwijgen over ernstige dwalingen die hij kan aanwijzen

Beste W., het is ongetwijfeld waar dat ik lange tijd niet heb geschreven. Dat komt deels doordat ik het heel druk heb gehad, deels door de ernstige, slepende ziekte van mijn vrouw, die naar het zich laat aanzien dodelijk zal aflopen, en deels doordat ik

meende dat mijn brieven aan ons beider vriend M. voor jullie allebei bestemd waren; maar bovenal omdat ik weet dat onze vriendschap zo'n vast fundament heeft dat ze wel tegen een stootje kan, ook al schrijf ik een tijdje niet.

Van je royale gift heb ik koperen platen kunnen kopen om te graveren. De dank ervoor heb ik opgeborgen in mijn hart en ik wacht op een kans om die weer met winst voor jou te kunnen opdelven. Voorlopig bedank ik je dus, zoals gewoonlijk, alleen met woorden, totdat ik de gelegenheid krijg om de boom die ik opzet ook werkelijke vruchten te laten afwerpen...

Ik weet dat er bij de komende disputatie aan beide kanten medestanders zullen staan, maar dat hindert of verheugt me niet in het minst. *Vincit veritas*: de waarheid overwint. Mensen die mijn kant schijnen te kiezen, beweren dat debatten vruchteloos zijn, maar daar ben ik het niet mee eens; mogelijk omdat ik met al mijn eigenwijsheid geen behagen schep in hun rechtlijnigheid. Ik weet namelijk niet wat ze mij zouden antwoorden als ik vroeg of de roomse leer de ware was. Ik geloof dat zij zouden zeggen van niet. Maar die leer zouden we nóg hebben, als Luther niet had gedisputeerd. Als ik vraag of Luthers leer van het avondmaal de ware is, dan zullen ze waarschijnlijk antwoorden: 'nee!' Die leer zouden we nóg hebben als niet eerst Zwingli en daarna Calvijn gedisputeerd hadden en als die de wereld niet gevuld hadden met boeken vol getwist, gelaster en gescheld.

Debatten hebben dus een goede rol vervuld bij de verbetering van de leer. Ook mijn welwillende critici moeten dat beamen.

Beste vriend, als men hen verder vroeg of zij er zeker van zijn dat deze gereformeerde leer in alle opzichten de ware is, wat zouden zij dan beslist zeggen? Dat het bij die leer niet om mensen gaat, die dwalen, maar om goden, die zich per definitie niet kunnen vergissen? Nee toch? Dat zullen ze vast niet willen beweren; ze kijken wel uit!

Vooruit dan! Laten we ter wille van de discussie aannemen dat er ook in deze leer een dwaling kan sluipen, zoals dat zelfs is gebeurd met de leer van de apostelen (wat de dominees uit Delft zelf hebben moeten toegeven). En laten we het erop houden dat ik de waarheid heb en zij de dwaling. Zal het openbaar maken van die dwaling iemand schade kunnen doen? Nee! Maar stel, in het omgekeerde geval, dat zij de waarheid hebben en ik niet, zou dan hun geleerde waarheid verduisterd kunnen raken als ze wordt aangevochten door mijn domme leugen? Allerminst! Ze zal er des te schitterender door gaan blinken! Zijn deze wijze lieden er soms bang voor dat er geen eind aan de debatten zal komen? Daar ben ik ook bang voor. Ik denk aan de woorden van Christus, dat ergernissen nodig zijn, maar 'wee hem door wie ze komen'. Als ze door mij komen, waarom zijn die trage stilzitters, die alleen voor zichzelf leven en denken dat ze alles aan zichzelf te danken hebben, er dan zo bang voor dat iemand anders zich wil inspannen? Als ze noch de wil, noch het verstand, noch de macht hebben om anderen behulpzaam te zijn bij het bevorderen van de kennis die nodig is voor de waarheid, dan hoop ik dat zij niet jaloers zullen zijn wanneer anderen, die er in Christus' naam moeite en ondank voor over hebben, dat wél doen zoals het hoort. Of is de kennis van de waarheid in godsdienstzaken soms niet van levensbelang?

Och! Kwam het maar eens zo ver dat deze wijze lieden (als ze op dit punt tenminste wijs zijn, wat best mogelijk is) mij hierover vriendelijk zouden onderhouden en het me zó zouden uitleggen dat ik het kon begrijpen, zodat ik met een zuiver geweten tegenover God, mijn vaderland en mijn medemensen kon zwijgen over de grove dwalingen die ik zie en weet. Wat zou ik dan graag stom en sprakeloos worden als een vis en hun nog honderd kronen geven op de koop toe als honorarium voor zulke adviezen. Dat meen ik oprecht! Breng dit maar als een serieus voorstel aan hen over. Dat mogen ze me niet weigeren als ze zeker zijn van zichzelf. Tot zover over deze zaak, die mij,

als een gewetenszaak, bovenal ter harte gaat.

Ik kan onmogelijk geloven dat een rechtenstudie afbreuk zou doen aan de beheersing van de vrije kunsten. Spreek met N. maar niet meer over mijn brieven; je weet wel wie en wat ik bedoel. Ik zal hem bedanken voor de verzen van Benedictus. Ook al hebben anderen een snel verstand, jij hebt bovendien een nijvere hand. Dank de Heer dubbel voor het vervolg van zo'n schitterend begin tot gewin van je vaderland en je medemens.

Doe mijn vriendelijke en dienstwillige groeten aan alle vrienden, aan de heren Lipsius en Plantijn en aan de lieve vrouw van de laatste, en ook aan onze jonge M. Onlangs heb ik zijn vader nog geschreven. Mijn doodzieke Neeltje groet je vriendelijk. Vaarwel! D.V. Coornhert.

Bij kermissen en feestmaaltijden behoort men de overdaad te matigen om met mildere hand wat te kunnen schenken aan de armen

Aan Dirk Jacobszoon van Montfoort te Leiden

Beste vriend, ik doe mijn belofte gestand en stuur je een klein briefje om je te groeten. Een vriend van ons wil het wel bij je bezorgen. Er zit nog een ander briefje in. Wil jij dat alsjeblieft met de eerste de beste gelegenheid doorsturen naar Delft? Als dit alles was wat ik je te schrijven had, dan mocht je terecht vinden dat je dergelijke brieven met karweitjes om mij te gerieven kunt missen als kiespijn. Dáár had je niet om gevraagd! Maar wees gerust, ik zoek al naar de gevraagde betaling van het briefport. Wat kost het? Een hartelijk gesprek over goddelijke aangelegenheden! Maar welke dan? Ik had je er al over behoren te schrijven vóór de Leidse kermisoptocht. Want nu komt deze brief van mij als mosterd na de maaltijd.

Wat nu te doen? Ik ga het alsnog met je hebben over die kermisoptocht! Wat moet men doen bij dergelijke feesten? Wat minder overdaad op tafel brengen, als prijzenswaardig voorbeeld voor de kinderen; verder: met een nuttig en godzalig effect datgene uitdelen aan de armen wat men gewoonlijk bij zulke optochten en kermissen gerust kan missen, omdat het anders maar zou worden gespendeerd aan pracht en praal en verwaand vertoon. Er hoeft heus niet te worden gevest, maar gewoon wat minder gebrast, ten behoeve van de allerbeste gast. Wie dat is? Christus, de hemelkoning. Want je kon hemzelf als gast hebben, door liefde te betonen aan zijn hongerende onderdanen. Twijfel je daar nog aan? Ik weet zeker van niet. Vooruit: de hemelkoning is in jouw ogen toch heel wat belangrijker dan een koning van Spanje? Ik weet zeker dat dat zo is.

O, wat een geld zou je vrijwillig willen uitgeven om een koning op passende wijze te onthalen, als hij je had laten weten dat hij jouw gast wilde zijn en aan jou en je kinderen alles zou toestaan wat jullie begeerden! Daarom wens ik nu dat jij voortaan de pracht wat meer zult verachten, wat minder bang zult zijn voor nederigheid en minachting, en wat minder gerechten op tafel zult laden om de hongerigen met wat je bezuinigt te verzaden.

Als dat gebeurt in liefde en vertrouwen, zullen jij en je kinderen een goed oordeel vinden bij Christus, de grote hemelkoning, met wie men aldus geen duister avondmaal houdt, maar een schitterend dagmaal.

Deze hooggeachte, lieve en edele gast wordt door mij toegewenst aan jou, je lieve vrouw en kinderen, en aan mezelf. Coornhert

Aansporing tot gelijkmoedigheid bij het sterven van vrouw en kinderen; lof van Seneca

Aan Hendrik Laurenszoon Spiegel te Amsterdam

Beste vriend, mijn tweede ik, men zegt dat het verlangen de liefde vergroot, maar ik vind dat het ook veel leed geeft. Is het niet verdrietig om het voorwerp van je liefde lang te moeten missen? Lange tijd heb ik je lieve brieven moeten missen; maar ik wilde mijn verlangen daarnaar niet laten omslaan in een langdurig verdriet. Daarom kan ik nu zonder zulk verdriet genieten van je nieuwe brief, die me zo fijntjes in verleiding brengt om naar meer te verlangen. Maar zo gemakkelijk laat ik me niet vangen! Ik laat me nu niet verdrietig maken door te verlangen naar iets fijns in de toekomst dat misschien nog lang niet komt. Als er hier meer van zulke brieven arriveren, zal ik er met liefde van genieten. Maar het verdriet van het verlangen wil ik zo veel mogelijk te niet doen; ik laat de tijd van heden, die me zo dierbaar is, er niet voor schieten.

Waarom deze lange inleiding? Werkelijk, dat komt door de lange nasmaak van je brief. Die heeft me een blij gevoel van liefde gegeven, zonder verdriet. Je moet er niet verdrietig om zijn dat ik geen verdriet voel bij dit nieuwe leed dat je treft, nu je lieve jongste dochtertje het oudere in de dood is gevolgd. Het oudere was je dierbaarder, omdat het ouder was. Het verlies van wat dierbaarder was heb je toen zonder veel verdriet kunnen dragen. Daarom vertrouw ik erop dat je door die nog vrij recente ervaring niet minder wijs bent geworden.

Zo schrijf je het ook zelf. Zou ik dan niet blij zijn omdat jij steeds meer van die zeldzame gelijkmoedigheid krijgt? Ik zeg zeldzaam, want de zotte grote massa meent dat droefheid eervol, natuurlijk en zelfs noodzakelijk is. Die zou jou, omdat je haar dwaze droefheid zo rustig weet te vermijden, in haar dwaasheid maar onwijs of onnatuurlijk vinden. Ik vind dat

allerminst. Het is wijs om onvermijdelijk leed met zo weinig mogelijk pijn te willen verdragen. Droefheid doet pijn. Dát is de straf die onvermijdelijk volgt op onrechtvaardigheid. Want het is onrechtvaardig om aan de milde leenheer op zijn verzoek niet te willen teruggeven wat je geleend had. De doorsnee zelfkwellers doen dat. Geleende goederen eigenen ze zich toe. Ze klemmen die aan hun hart. Als de sterke hand van de rechtmatige eigenaar er dan aan komt trekken om ze op te eisen, moet het onrechtvaardige hart wel gaan scheuren met treuren... Laat de zotten maar spotten; de wijzen moeten de deugd prijzen. Van andere mensen heeft de deugd geen lof nodig; haar mooiste beloning is zichzelf. Jij hebt dat ondervonden, jij weet dat zeker, en dan kom ik het je nog eens vertellen. Het lijkt waarachtig wel alsof ik mijn vriend zijn eigen naam wilde leren kennen...

Welnu: vijf kinderen heb je moeten afstaan; één is er bij je gelaten; niet één was er aan je beloofd. Er is dus reden om dankbaar te zijn voor wat je hebt en om niet te klagen over wat je kwijt bent. Want het moederkipje leeft nog, en kan meer mooie kuikentjes verwachten. Maar sta ook alvast eens stil bij het moeten missen van het zesde kindje, van de lieve moeder, of bij het overlijden van de vader zélf. Van die gedachte hoef je steeds minder pijn te verwachten. Ze maakt los wat vast is, ze verlost van wat een last is. Wat ons het liefste is wordt een last. Daaraan klampen we ons vast, omdat we bang zijn te verliezen waar wij blindelings voor kiezen.

Van alle schrijvers die ik ken weet onze Seneca deze zaken het best onder woorden te brengen. Ik zeg met opzet 'onze', omdat jij je nu ook in hem begint te verdiepen. Dat is wel een van de diepste vreugden die ik door jouw brieven in mijn hart ben gaan voelen: de vriendschap die jij met hem sluit zal onze vriendschap vernieuwen en vergroten. Ik houd van Seneca omdat hij de deugd zo bijzonder aantrekkelijk maakt. Als ik hem vroeger nooit als zodanig bij jou heb aangeprezen, dan

mag je me dat nu verwijten. Ik beken mijn schuld dat ik dat tegenover een vriend heb nagelaten. Dat jij hem nu prijst is dus niet aan mij te danken, maar aan je eigen zuivere oordeel, dat alleen wil prijzen wat prijzenswaardig is. God geve dat wij ooit samen eens wat in Seneca zullen kunnen lezen. Dat zal ons beiden des te meer verblijden, omdat we zo graag van allerlei nuttig commentaar uitwisselen met elkaar. Maar als jij hem dikwijls leest voordat ik (als God het zo beschikt) weer bij je kom, dan ben ik bang dat jij al zó verzot zult zijn op Seneca's zoete wijn, dat Coornherts smakeloze water je volstrekt niet meer zal smaken. Dat zul je het liefst weer willen uitbraken. Maar ik maak me zorgen over wat eigenlijk mijn liefste wens is: waar Seneca spreekt, wil ik wel zwijgen, om samen met jou gretig te luisteren naar wat hij te zeggen heeft.

Ik weid uit. Sta stil, pen! Maar wanneer moet ik dan de beide brieven van mijn vriend beantwoorden? Ik neem het overigens mijn pen niet kwalijk dat ze zo voortdraaft, want die wil bij jou de plaatsvervanger zijn voor mijn stem, die jij niet kunt horen.

Wat zou ik graag zien dat jouw scheepje, waar nog maar één kindje op meevaart maar dat zo volgeladen is met materieel bezit, eens wat ontlast zou worden van schadelijke, althans nodeloze zorgen in het gemoed, om zo meer te kunnen stouwen van de ware, betrouwbare en onvergankelijke rijkdom van zaligmakende kennis. Het is wonderlijk dat de mensen een ander soort kennis prefereren: ze willen zich liever met theoretiseren het hoofd breken dan de handen uit de mouwen te steken om in de praktijk te leren hoe bevredigend de deugd is. Theorie zonder praktijk, dat is hongeren zonder te eten, zien zonder te kennen, begeren zonder te bezitten.

Als iemand de keus had om in de handel zilveren daalders of gouden dubloenen te verdienen, en als hij ook nog mocht kiezen hoe véél, namelijk een stuk of tien, of een paar duizend, dan zou hij ongetwijfeld een batig saldo van honderdduizend gouden dubloenen verkiezen boven een winstje van tien of zelfs

honderd Joachimsdaalders. Als je hem vervolgens zou vragen of ware deugd, die blijvend gepaard gaat met diepe vreugd, misschien nóg meer waard was dan al zijn gouden bergen, dan weet ik zeker dat hij met zijn mond de deugd zou prijzen en niet het goud. Maar meestal maakt een grijpgrage hand de beweringen van de mond te schand. Is dat niet jammer, vooral bij mensen met een goed verstand? In het bijzonder bij de man over wie wij het hier hebben, die van nature toch zo'n edel verstand heeft. Wie ik bedoel?

Qua verstand is hij jouw gelijke. Ik zou wensen dat dat ook zo was qua gezindheid. De natuur heeft jullie aan elkaar gekoppeld; door je heldere redeneertrant ben je aan hem verwant. Allebei kennen jullie het genot van onbezorgde rijkdom, en dan spreek ik nog niets eens over de grote voorspoed die daar het gevolg van is. Weet je al wie ik bedoel? Kreeg hij maar eens behoefte aan de ware deugd! Dan kon hij jouw gesprekspartner en reisgenoot worden. Dan liepen jullie samen om het hardst om de volmaaktheid te bereiken. Wat zou ik dat toejuichen! Dan zouden al die lastige besognes die er nu nog zijn weldra vanzelf verdwijnen: de moeilijkheden omdat je je kostbare tijd moet besteden aan het najagen van al dat gewin! Seneca vertelt de fabel van een magere mier die in een plas vet ligt. Daarmee wil hij laten zien dat de ellendigste mens diegene is, die alleen nog maar de rentmeester van zijn eigen fortuin kan zijn.

Daar heb je als antwoord mij visie op je eerste brief. Als een alchemist heb ik iets kleins laten uitdijen tot iets groots: je krijgt meer woorden van me terug dan je me letters had gegeven en geschreven, en daarbij nog mijn dank, die ik je schuldig ben voor jouw tekens van leven. Maar waar verliest een koning zijn recht? Waar niets is. Ik heb geen concreet nieuws om je mee terug te betalen. Daarvoor blijf ik bij je in het krijt staan; die schuld mag je optekenen en me aanrekenen. Maar een andere, geestelijke schuld wil ik niet erkennen, want die kan ik wel degelijk terugbetalen.

Seneca's uitspraak: 'Het is beter de wijsheid te ontberen dan haar te verbergen' heb ik altijd gehouden voor een van de edelste en christelijkste uitspraken die er zijn, en dat doe ik nog. Ik twijfel er niet aan dat Seneca makkelijk zou hebben kunnen aantonen dat dit een onomstotelijke waarheid is. Dat heeft hij niet gedaan. Hoewel ik maar een onwetende ben, ga ik dat nu proberen. Ik geloof namelijk iets wat jou ongeloofwaardig voorkomt. (En ik vind het prettig als vrienden van mening verschillen. Denk maar eens aan de muziek: omdat ze een element van verschil bevatten liggen sexten en tertsen beter in het gehoor dan kwinten of octaven). Luister dus hoe deze domme vertolker van Seneca het woord van de geleerde wijsgeer verdedigt.

De kern van het probleem is de vergelijking van goed met beter. Wijsheid is goed, maar liefde is beter. Ik neem aan dat Seneca dat bedoelt en dat ga ik nu bewijzen. Het doel is beter dan het middel tot het doel. Wijsheid is een middel om goedheid te vergroten, want door wijsheid kom je tot kennis van en tot liefde voor de goedheid; zo krijg je de goedheid in bezit. De liefde is in wezen een aangename begeerte om het goede dat men bezit weg te geven en uit te delen aan wie het nodig heeft. Als die begeerte om iets *weg te geven* niet kan worden vervuld, ontstaat er droefheid, niet minder onaangenaam dan het verdriet dat je voelt wanneer je begeerte om iets te *krijgen* onbevredigd blijft. Nu is ware wijsheid even onbereikbaar zonder hulp van de liefde, als de liefde dat is zonder hulp van de ware wijsheid. Dat begreep Seneca ook wel, en daarom wilde hij liever de wijsheid ontberen dan (gesteld dat het zou kunnen) de blijde, weldadige, vreugdevolle liefde, die bestaat uit het nuttig zijn voor andere mensen. Want zonder wijsheid word je eenvoudig onwetend, maar het verlies van de liefde dompelt je in voortdurende droefenis. Seneca is dus van mening dat het beter is om dood te zijn dan nuttig voor niemand. Voor zichzelf alleen wil hij niet leven, als een nutteloos lichaamsdeel aan een

lichaam. Of, als je een andere formulering wenst: hij had liever weinig wijsheid, gepaard aan weldadige liefde die zichzelf aan anderen wegschenkt, dan superieure wijsheid die alleen zichzelf zoekt en voor anderen vruchteloos en nutteloos is.

De apostel Paulus zegt hierover dat wij, in navolging van onze leermeester die de liefde in praktijk brengt, niet voor onszelf leven, maar voor onze medemens; dat wij niet het onze moeten zoeken (want zo iets doet de liefde niet), maar 'dat wat des anderen is'. Aldus produceren de schapen hun wol en melk niet voor zichzelf, maar voor anderen. Zo voedt de zee de vissen, de aarde de beesten, de lucht de vogels, en zo geeft de zon warmte en licht: niet voor zichzelf, maar voor anderen. Als ik onze Seneca met mijn woorden te kort heb gedaan, dan ben ik bereid om ze te herzien, want het gaat om de verhevenste, voortreffelijkste, nuttigste uitspraak die ik ken. De beste mens is toch hij, die de meeste mensen tot nut is? Met 'tot nut' bedoel ik, dat hij de beste dingen die hij bezit met anderen deelt, zoals wijsheid, liefde en zaligmakende weldadigheid. Ik kan me hier maar moeilijk van losmaken, zo lieflijk en aangenaam is mij deze uitspraak van Seneca. Maar dit moet het dan zijn!

Daar was ik opnieuw bezig als een alchemist, door veel woorden te maken in ruil voor weinig letters! Maar daar heb ik plezier in. Daardoor zul jij, mijn vriend, met blijdschap (dat weet ik) dit bericht lezen van mij, je blijde medeleerling, die evenzeer naar jou verlangt als jij waarschijnlijk naar hem, niettegenstaande ik hier twee of drie parels van medeleerlingen heb, tegenover wie (althans tegenover een van wie) ik, net als tegenover jou, mijn gedachten onverbloemd durf uit te spreken.

Dat je brief, met zijn uitnodiging om naar je toe te komen een zekere onvoorzichtigheid verraadt, geloof ik niet. Het is mijn bedoeling om in kerkelijke aangelegenheden-altijd polemieken-voorgoed mijn mond te houden, tenzij het niet anders kán. Vaart wel.

Het maken van testamenten en het weggeven van goederen na je dood is niet zo christelijk als weggeven tijdens je leven

Beste N., uit je brief maak ik op dat je een testament wilt maken en dat je me advies vraagt hoe je het moet aanleggen om processen tussen je erfgenamen te voorkomen. Wel, de veiligste manier is niet bang te zijn nu wat kosten te maken, ten einde grote uitgaven in de toekomst te vermijden. Ik bedoel, als je niet op een daalder kijkt bij het raadplegen (niet van mij of van ongeleerde notarissen zoals ik, maar) van geleerde en ervaren juristen, om daarmee je erfgenamen ettelijke honderden daalders te besparen voor rusteloos, maar allesbehalve kosteloos, procederen. Ik verwijs je door naar groter deskundigen dan ik op dit terrein, omdat ik zelf advies nodig zou hebben bij dergelijke kwesties. Ik vertrouw hen daarin meer dan mezelf. Want iedereen begrijpt die dingen het best, waar hij het hardst voor geleerd heeft en die hij het meest bij de hand heeft gehad. Geloof me maar, het onverstand van ons, notarissen, is het vet in de pot van de advocaten, procureurs en strafpleiters. Dat als antwoord op je eerste vraag.

Op je tweede vraag, namelijk of het wel juist is om een testament te maken, zou ik graag het antwoord schuldig blijven, om op dit punt door de advocaten niet voor ketter uitgemaakt te kunnen worden. Maar ik moet mijn mening daarover verduidelijken, om bij jou niet de schijn van veinzerij te wekken. Als je een jurist vraagt of het geoorloofd is om per testament te beschikken over andermans bezit, dan zal hij je antwoorden van niet. Als je hem vraagt of iemand die niet meer op deze wereld is, nog enig eigendom op deze wereld kan bezitten, dan moet hij nee zeggen. Wie gestorven is, heeft geen bezit meer. Hier volgt dus uit, dat allen die bij testament *causa mortis* (wegens overlijden) aan iemand wat geven, zo'n gift doen van andermans bezit, waarover zij onrechtmatig beschikken. Want zolang als het hun eigendom was, hielden zij het gierig vast; maar nu het

van een ander moet zijn, geven ze het weg met milde hand.

Mooie milde lui zijn dat! Ze geven pas iets weg als ze het moeten achterlaten; als het niet meer aan hen toebehoort, maar aan hun erfgenamen. Kijk maar eens wat ze meenemen in hun doodkist, dan zul je snappen wat voor bezit ze nog hebben: daar nemen ze zelf niets mee, maar men geeft hun, niet het beste, maar het oudste beddelaken. Kun je dat nog geven noemen, als het gaat om iets dat je toch niet langer kon vasthouden? Is dat mildheid, als je andermans bezit weggeeft? Ronduit gezegd: nee!

Geef tijdens je leven. Geef terwijl je het nog zou kunnen behouden en wanneer het jou nog toebehoort. Dat is dank waard. Nu je leeft behoort het jou toe, vroeger was het van iemand anders, na je dood zal het ook weer aan een ander toebehoren, zoals het volgende versje zegt:

Het goed dat nu ter tijd is mijn,
Was eens van een ander en zal dat weer zijn.
Niets noem ik het mijne in dit leven
Dan wat voedsel, en een aalmoes om weg te geven.

Daar heb je mijn oordeel. Wees Gods oordeel indachtig, en de woorden van de engel die men afschildert met de ene hand omhoog en de andere naar beneden en die men als volgt laat spreken:

Wat ik gaf is mij gebleven.
Wat ik vasthield, heeft me begeben.

Vaar wel en geef het lichtende voorbeeld! D.V. Coornhert.

Gelijkmoedigheid bij het verlies van een deugdzame vrouw

Aan Hendrik Laurenszoon Spiegel, november 1584

Beste vriend, ik groet jou vriendelijk met je lieve vrouw; de mijne is bij haar Heer, die haar lange tijd aan mij had uitgeleend. Als schoonheid (die zij in haar jeugd had), deugdzaamheid (die zij in haar ouderdom bezat) en hartelijkheid (die haar hele leven kenmerkte) het hart van een man tot liefde aanlokken, dan kon het niet anders of ik moest met heel mijn hart van haar houden. En dat was ook zo. Of nu haar langzame sterven (zij heeft er langer dan een jaar over gedaan), of Gods gave aan mij dat ik haar in Hem en door Hem mocht liefhebben, deze gelijkmoedigheid bij mij bewerkstelligt, daar wil ik het nu niet over hebben. Maar ik wil wel zeggen dat men zonder duidelijke tekenen van droefheid (waarop ik mij niet wil beroemen) een lieve vrouw aan de Heer kan afstaan; verder dat ik in dezen mijn wellevenskunst zodanig bij mezelf ervaar, dat ik naar waarheid mag zeggen: *'Probatum est: ik heb ondervonden dat het een probaat middel is.'* Indien je deze kunst verstaat, zal dat je later goed bekomen. Versta je de kunst nog niet en lukt het je ook niet om er zelf alvast over na te denken, leer hem dan samen met mij, want ik wil in vriendschap je medeleerling zijn in de wellevenskunst, én in het gelovig bidden tot God om een rustig en berustend hart. D.V.Coornhert.

Nawoord

Het leven van Dirk Volkertszoon Coornhert (1522-1590) beslaat een belangrijk deel van de zestiende eeuw, een periode van aanhoudende onrust in de Nederlanden. De godsdienstige en politieke onderdrukking door de koning van Spanje brengt het land in opstand tegen deze vijand-van-buiten; maar de bestaande binnenlandse onrust wordt nauwelijks minder na het begin van de Tachtigjarige Oorlog in 1568.

Eensgezind zijn de inwoners van de Nederlanden allerminst.

Coornherts meeste werk ontstaat als een actieve bijdrage aan de politieke en religieuze polemieken van zijn tijd. Maar over welk onderwerp hij ook schrijft, altijd onderscheidt Coornhert zich door zijn durf om af te wijken van heersende opinies, zijn principiële verdraagzaamheid en zijn gedrevenheid om achter de waarheid te komen.

Dirk Volkertszoon groeide op in de Amsterdamse Warmoesstraat, als een van de vijf kinderen in het gezin van een goed gesitueerd lakenkoopman. De Coornherts beleden het officiële geloof: ze waren rooms-katholiek. Er werd thuis ernst gemaakt met de religie, maar niet op fanatieke of bekrompen manier. Zo was er bij voorbeeld een nederlandstalige Bijbel in huis, iets ongebruikelijks in een katholiek gezin. Zijn hele leven heeft Coornhert behoefte gehad aan een onafhankelijk oordeel en optreden, een karaktertrek die zich waarschijnlijk goed had kunnen ontwikkelen in het ruimdenkende milieu van zijn ouderlijk huis.

In 1539 kon moeder Coornhert ervaren hoe onafhankelijk haar zoon was geworden. Tegen haar zin en in afwijking van wat zijn inmiddels overleden vader per testament had bepaald, trouwde Dirk met een onbemiddelde vrouw: Cornelia Simonsdochter uit Haarlem. Hij was zeventien jaar oud, zij negenentwintig. Om dit huwelijk werd Dirk door zijn moeder onterfd. Zijn eerste levensspreuk maakt een toespeling op deze gebeur-

tenissen: ‘Verkiezen doet verliezen’. Door zijn keuze voor Neeltje liep hij een flinke erfenis mis. De strekking van de spreuk is overigens ruimer: het verkiezen en blindelings najagen van genoegens maakt dat je de rust in je leven kwijtraakt.

Coornherts eerste baan tijdens zijn huwelijk was die van hofmeester op het kasteel Batestein in Vianen. Daar resideerde graaf Reinoud III van Brederode; in Vianen heerste een vrijgevochten, anti-roomse geest. Bredero bezag het beleid van Spanje niet zonder kritiek. In de bibliotheek van het slot stonden ketterse boeken. Coornhert vertelt later dat hij daar als tweeëntwintigjarige voor het eerst werk in handen kreeg van Luther, Calvijn, Menno Simonsz. en de Duitse spiritualist Sebastian Franck: controversiële lectuur vol onderling weer strijdige ideeën, waardoor iemand als Coornhert vrijwel automatisch gedwongen werd om een eigen standpunt te formuleren in allerlei godsdienstkwesities. Later, als hij weg is uit Vianen en in Haarlem de kost verdient met etsen en graveren, gaat hij in zelfstudie Latijn leren om de kerkvaders in het origineel te kunnen lezen. Hij wil zijn positie bij theologische polemieken zo goed mogelijk bepalen. Vooral Calvijns ideeën over de erfzonde roepen zijn strijdlust op. Geleidelijk aan groeit er bij hem een vaste overtuiging, die het fundament wordt van zijn ethisch systeem en die hij uitdrukt in zijn tweede levensspreuk: ‘Weet of rust’.

Wat betekent die spreuk? Een mens dient moeite te doen om met zekerheid te weten wat hij nodig heeft om goed te leven; al het andere moet hij, zelf rustig blijvend, laten rusten. De noodzakelijke kennis is zelfkennis. Wie zichzelf kent, weet wát hij weet, maar tevens wat hij allemaal niet weet. Die houding, zegt Coornhert met een beroep op Socrates, is het kenmerk van ware wijsheid. Wie zichzelf kent, weet uit ondervinding wat goed is en wat slecht. Hij kan namelijk al zijn handelingen toetsen aan de *wet van de natuur*, ook wel genoemd de *gouden regel*: ‘Behandel iemand anders zoals je zelf behandeld wenst te wor-

den!' Wie zich daaraan spiegelt, zal zich steeds afvragen of hij wel zijn naaste liefheeft als zichzelf. Zo iemand wéét hoe hij zijn eigen leven moet beoordelen. Doet hij kwaad of goed? Is hij dientengevolge zelf slecht of goed? Coornhert is ervan overtuigd dat het voor iedereen aangenaam is om goed te doen en al doende beter te worden. Voor de mens met zijn vrije wil is het, vindt hij, mogelijk om op aarde, met Christus' genade, geleidelijk aan helemaal goed, deugdzaam en volmaakt te worden. Dat is iets dat God voor iedereen wil; de mens is zelf vrij om van zijn mogelijkheden gebruik te maken en volmaakt te worden, of om Gods aanbod te verwerpen, de zelfkennis te verzaken en daardoor steeds zondiger te worden. Deze overtuiging, het *perfectisme*, is in vrijwel al Coornherts werk terug te vinden.

Een mens kan niet alles weten. Daartoe is alleen God in staat. Wat mensen niet te weten kunnen komen, dat moeten ze laten rusten. Coornhert is wars van abstracte theologische haarkloverijen of te diepgaand onderzoek naar bij voorbeeld het wezen van de menselijke ziel, Maria's maagdelijkheid of de aard van de goddelijke drieëenheid. De mensen houden zich naar zijn mening te veel bezig met dergelijke 'nieuwsgierige weetzucht' en te weinig met het in praktijk brengen van de deugd.

Met zijn perfectisme staat Coornhert lijnrecht tegenover de meeste geloofsopvattingen van zijn tijd. Hij heeft namelijk een optimistisch mensbeeld en gaat uit van de vrije wil van de mens. Dat brengt hem onvermijdelijk in conflict met de calvinisten, die immers de leerstukken prediken van de principiële slechtheid van de mens en zijn totale afhankelijkheid van Gods voorbeschikking. Met zijn geschriften en in openbare debatten heeft Coornhert - tevergeefs - geprobeerd om zijn calvinistische tegenstanders te overtuigen van hun ongelijk. Maar ook bij andere groeperingen bleef hij van alles zien dat hem stoorde. De bevlogen sekten van de zestiende eeuw koesterden pretenties die hij niet kon verdragen, bij voorbeeld als ze verkondigden dat hun leiders zélf God waren. Bij de luthersen vond hij de

ideeën over onverdiende, maar toch ontvangen genade niet acceptabel. In de rooms-katholieke kerk waren allerlei rituelen en gebruiken geslopen die hij niet bijbels achtte. Hij ging zelf nooit meer naar de mis en onthield zich van deelname aan de katholieke sacramenten, in de overtuiging dat sacramenten en ceremoniën maar bijzaken zijn voor wie de ware wijsheid wil bereiken. Toch lijkt het alsof van alle kerken de geloofsverkondiging bij de katholieken hem nog het minst mishaget. Waarschijnlijk heeft hij zichzelf beschouwd als een ‘universeel-katholiek’, dat wil zeggen als iemand die de essentie van het algemeen-christelijke geloof aanhangt, maar dan niet volgens de roomse of een andere door mensen bedachte interpretatie. Als het ware kenmerk van de oprechte gelovigen beschouwt Coornhert de liefde voor God en de medemens volgens de ‘wet van de natuur’. Zulke gelovigen komen in alle kerken voor, maar beslist ook daarbuiten.

Coornhert heeft veel geschreven tegen meningen die hij niet kon delen, maar hij was een principieel voorstander van godsdienstvrijheid: men kan met andersdenkenden debatteren op grond van argumenten, in de hoop dat zij hun dwalingen zullen verlaten, maar een ander geloof mag *nooit* worden onderdrukt of vervolgd. De geestelijke strijd voor tolerantie beschouwde hij als het belangrijkste doel van zijn leven. Waren aanvankelijk de Spanjaarden de onderdrukkers, na het begin van de opstand in de Nederlanden moest de tolerantiestrijd hoofdzakelijk gevoerd worden met de nieuwe bestuurders: de calvinisten. Ook leverde Coornhert felle kritiek op de neo-stoïcijnse Leidse hoogleraar Lipsius, die bepleitte dat er in een land maar één godsdienst moest zijn.

Ieder mens, aldus Coornhert, wil zijn geloof vrij kunnen bezitten, belijden en verbreiden. Volgens de ‘wet van de natuur’ heeft niemand het recht om aan anderen die vrijheid te ontfagen. De volledige geestelijke vrijheid strekt zich bij Coornhert ook uit tot atheïsten. Het is immers volstrekt

onrechtvaardig om een blinde te straffen wegens zijn blindheid? Even wreed is het om een atheïst te straffen omdat hij het geschenk van het geloof (nog) niet heeft ontvangen. Een tweede motief voor tolerantie is de gedachte dat mensen, omdat zij zelf partij zijn, niet kunnen uitmaken wie het ware geloof heeft. Christus zal dat zelf wel doen bij het laatste oordeel. Het spreekt vanzelf dat Coornhert de scheiding van kerk en staat voorstaat. Geen enkele regering heeft het recht om ‘een uit de grote hoop te verdedigen met het zwaard, tot vernieling van alle anderen’. Wél heeft de magistraat de taak om orde en rust te handhaven als kerkelijke twisten uitlopen op wetsovertredingen. ‘Mag iedereen dan maar geloven wat hij wil?’ vraagt Coornherts vriend Spiegel. Coornhert antwoordt: ‘Ja, want anders moet hij geloven wat een ander wil!’

Coornherts ideeën en zijn uiterlijke levensloop hangen nauw met elkaar samen. In Haarlem, waar hij eerst etste en graveerde, kiest hij later een ambtelijke loopbaan: hij wordt notaris, dan secretaris van de burgemeesters en lid van de Haarlemse delegatie op de Statenvergaderingen van Holland. Tijdens het roerige voorspel tot de Tachtigjarige Oorlog onderscheidt hij zich door een tolerante, gematigde houding. Haarlem blijft, vooral door zijn toedoen, gespaard voor de beeldenstorm van 1566. In datzelfde jaar 1566 leert Coornhert prins Willem van Oranje kennen, die hem waardeert om zijn verzoenende, principieel-tolerante instelling. De Spanjaarden echter beschouwen Coornhert, mede om zijn vriendschap met de prins, als een gevaarlijk opstandig element. In 1567 zetten ze hem gevangen in de Haagse Gevangenpoort. De persoonlijke ervaringen daar in de kerker zijn waarschijnlijk voor Coornhert de aanleiding geweest om een aantal ideeën op schrift te stellen over een mogelijke verbetering van de strafrechtpleging. In 1587 zal dit memorandum in definitieve vorm als boekje worden gedrukt: de *Boeventucht*.

In april 1568 weet Coornhert te vluchten uit Den Haag. Vier

jaar verblijft hij als balling buiten de Nederlanden, op Duits gebied, om uit de handen van Alva te blijven. Hij heeft er tal van contacten met prins Willem, en het is op diens aandringen dat Coornhert naar Holland terugkeert, om daar in 1572 secretaris te worden van de Vrije Statenvergadering. In die functie zal zijn eerlijkheid hem bijna noodlottig worden; bij een onderzoek van de Staten naar het wangedrag van geuzenhoofdman Lumey en zijn troepen ontdekt Coornhert in Kennemerland ‘veel schelmereye’ van Lumey jegens de katholieken en rapporteert dat. Lumey, die hem toch al als een verdachte ‘papist’ beschouwde, geeft zijn mannen de opdracht Coornhert te doden. Opnieuw moet Coornhert vluchten, nu voor Lumey. Hierdoor zal hij het beruchte beleg van Haarlem in 1573 niet meemaken. Tot 1576 woont hij stil en teruggetrokken in Xanten in het land van Kleef. De kost verdient hij er met zijn oude ambacht van etsen en graveren. De tekenaar Hendrik Goltzius is in Xanten een leerling van hem.

Een rekwest van Coornhert aan Filips II om ongehinderd naar Holland te mogen terugkeren heeft geen effect. Pas na de Pacificatie van Gent en na overleg met de prins komt Coornhert terug in Haarlem. Hij wordt er weer notaris. In de jaren die nu volgen treedt hij op in grote publieke debatten met vooraanstaande calvinisten over belangrijke theologische vraagstukken: de ware kerk, de erfzonde, de strekking van de *Heidelbergse catechismus*. Coornhert wil zijn tegenstanders zo graag met argumenten overtuigen van hun dwalingen, maar de calvinisten, en de Staten met hen, gaan hem meer en meer beschouwen als een querulant die erop uit is de openbare orde te verstoren. Coornhert van zijn kant ziet hoe de gereformeerde gewetensdwang in het land hand over hand toeneemt. Hij verzet zich daar tot het uiterste tegen, vrezend dat hij zelf er ook eens het slachtoffer van zou kunnen worden.

Het jaar 1584 is voor Coornhert bijzonder ongelukkig. Zijn beschermer prins Willem wordt op 10 juli vermoord; in no-

vember sterft zijn vrouw Neeltje na een langdurige ziekte. Wat zullen zijn vijanden gaan doen? Coornhert besluit hun acties niet af te wachten en vlucht weer het land uit, nu naar Emden in Oost-Friesland. In die stad schrijft of voltooit hij zijn belangrijkste boek *Zedekunst dat is wellevenskunste*, een leerboek voor de praktische ethiek op perfectistische grondslag. Het is een boek voor gewone lezers, niet speciaal voor geleerden; daarom is het niet in het Latijn geschreven (wat men in die tijd van een ethisch handboek zou verwachten), maar in het Nederlands. In de opdracht aan zijn vriend Spiegel zegt Coornhert dat hij geen bewijzen voor zijn opvattingen uit de Bijbel heeft gehaald, hoewel hij dat gemakkelijk gekund had. We weten niet zeker waaróm hij de Bijbel niet citeert; misschien was het om geen nieuwe theologische discussies met zijn tegenstanders uit te lokken. Het effect is in ieder geval dat in de *Zedekunst* het perfectisme glashelder wordt uitgelegd met redelijke argumenten. Iedere lezer met gezond verstand kan het begrijpen en op zijn waarde schatten.

In 1586 keert Coornhert naar de Republiek terug. Hij vestigt zich niet opnieuw in Haarlem, maar wil in Delft bij een vriend gaan wonen om ongestoord te kunnen schrijven. Het Delftse stadsbestuur evenwel wil hem geen langdurige verblijfsvergunning geven, omdat het bang is een onruststoker binnen de muren te halen. Coornhert vertrekt dan naar de verdraagzaamste stad in Holland: Gouda. Daar vestigt hij zich in 1589. Na een ruim jaar van koortsachtige schrijfarbeid (onder meer over de predestinatie en de tolerantie) sterft hij in Gouda op 29 oktober 1590, waarschijnlijk aan de gevolgen van een beroerte. Er komt geen priester aan zijn sterfbed. Hij wordt begraven in de Sint-Janskerk. Spiegel dicht het grafschrift dat op de steen wordt gebeiteld:

Nu rust/ diens lust/ en vreugd/ was deugd/ en 't waar (= de waarheid)/ hoe zwaar/ 't ook viel./

Nog sticht/ zijn dicht/ geschrijf/ maar 't lijf/ hier bleef 't./ God heef/ de ziel.

Een fabelachtig werkzaam leven was ten einde. In al zijn activiteiten had Coornhert zich steeds scherpzinning en veelzijdig betoond, met onmiskenbare artistieke kwaliteiten. Hij kon fraai tekenen en graveren. Taal en literatuur hadden zijn speciale belangstelling: hij vertaalde Latijnse auteurs, schreef gedichten, liederen en toneelstukken, was een goed stilist en een enthousiast taal ver nieuwer. Voor zijn ontspanning deed hij aan sport (schermen) en muziek: hij kon ‘zeer meesterlijk spelen op de duitse fluit, ook op de luit en het clavecimbel’, zoals zijn anonieme eerste biografie vermeldt. Stadgenoot Karel van Mander vat Coornherts leven in 1604 als volgt samen. Hij was een man ‘wiens geest, verstand en handen bekwaam en vaardig waren om te begrijpen en uit te voeren alles wat de mens mogelijk kan wezen te verstaan ofte doen’.

Verantwoording

Deze bloemlezing heeft niet de bedoeling een in alle opzichten representatieve selectie uit Coornherts proza aan te bieden. De samenstellers/vertalers wilden teksten opnemen die zij zelf mooi vonden, die frappeerden door hun levendigheid, persoonlijke toon of historisch belang. Coornherts eigen vertalingen naar buitenlandse auteurs bleven buiten beschouwing. De geselecteerde en vertaalde teksten zijn gerangschikt in drie categorieën: dialogen, betogen en brieven.

Alle opgenomen fragmenten zijn in hun oorspronkelijke vorm te vinden in Coornherts verzamelde *Wercken*, in drie delen verschenen bij de Amsterdamse uitgever en boekverkoper Jacob Aertszoon Colom in de jaren 1629-1632. Van elke tekst in *Weet of rust* staat de vindplaats in de *Wercken* vermeld.

Literatuur

Coornherts biografie is geschreven door H. Bonger: *Leven en werk van D.V. Coornhert*, Amsterdam, G.A. van Oorschot, 1978. Een aantal van Coornherts teksten is bereikbaar in een moderne wetenschappelijke editie. De toneelstukken zijn bezorgd door P. van der Meulen: *Het Roerspel en de comedies van Coornhert*, Leiden, E.J. Brill, 1955. Van de *Zedekunst dat is wellevenskunste* maakte B. Becker een standaarduitgave die in 1942 in Leiden bij Brill verscheen en in 1982 ongewijzigd is herdrukt door HES in Utrecht. A.-J. Gelderblom, M. Meijer Drees en een werkgroep van Utrechtse neerlandici gaven een moderne editie-met-vertaling van de *Boeventucht* uit: Muiderberg, Coutinho, 1985.

Aantekeningen

Dialogen, betogen en brieven

De dialoog, al in de oudheid bekend als een zelfstandig literair genre, is in de zestiende eeuw een populair middel om over actuele onderwerpen te schrijven. Twee (soms meer) personen houden een samenspraak over een probleem van filosofische, politieke of godsdienstige aard. De gesprekspartners verschillen van mening en proberen elkaar te overtuigen van het eigen gelijk. Een van de deelnemers aan het gesprek is uiteindelijk de winnaar van de discussie. De mooiste kans om te winnen doet zich natuurlijk voor als je je tegenstander onderuit kunt halen door hem aan te pakken met behulp van zijn eigen uitspraken. In de dialogen van Plato was Socrates daar een meester in; maar ook bij Coornhert zijn overtuigende staaltjes van deze techniek te vinden.

Een dialoog heeft op de lezer het effect dat hij verschillende

kanten van het onderwerp belicht ziet. In het spel van geponeerde meningen en tegenwerpingen wordt de lezer gedwongen om partij te kiezen. De auteur van de dialoog wil hem overhalen tot het standpunt van de winnaar van de discussie, dat vrijwel altijd met het standpunt van de schrijver overeenkomt. Om dat standpunt te verdedigen is de samenspraak geschreven. Ook al betreft het ingewikkelde ideeën, door de levendige, directe gesprekken worden ze voor iedereen toegankelijk en begrijpelijk gemaakt.

Coornhert beheerst het genre perfect. Zijn belangrijkste opvattingen komen in de gesprekken aan de orde: de juiste kennis die een mens nodig heeft om goed te leven, het perfectisme en de verdraagzaamheid. Hij laat zijn ideeën in de diverse dialogen verdedigen door onderling sterk verschillende woordvoerders; toch valt er in elk van hen iets van Coornhert zelf te herkennen.

De geloofwaardigheid van de gesprekken wordt verhoogd door een situering in een levensechte omgeving: bij iemand thuis, in een herberg of aan boord van een beurtschip. Zo is er bij voorbeeld een gesprek tijdens een bootreis van Den Haag naar Haarlem, een traject dat Coornhert uit eigen ervaring goed kent. Die tocht duurt zo'n zes uur. Dan ligt het toch voor de hand dat passagiers van een klein beurtschip met elkaar aan de praat raken?

De onderwerpen van Coornherts prozabetogen zijn over het algemeen ernstiger dan die van zijn dialogen. Maar ook in betogende teksten over abstracte onderwerpen slaagt hij er altijd in zich beeldend uit te drukken en het behandelde onderwerp aanschouwelijk voor te stellen. Hij is een van de eersten geweest die het Nederlands gebruikte om ethische en psychologische begrippen ('deugd', 'zonde', 'wil', 'begeerte' en vele andere) te definiëren. Hij schrijft niet een soort vertaald Latijn, maar levende spreektaal die wemelt van woordspelingen, ritmische zinnen, treffende voorbeelden, vergelijkingen en

spreekwoorden. Zo nodig bedenkt hij eigen nieuwe Nederlandse termen.

Eenzelfde virtuositeit valt waar te nemen in zijn brieven. De brief is in de zestiende eeuw het belangrijkste communicatiemiddel tussen mensen die zich niet binnen gehoorsafstand van elkaar bevinden. Brieven bevatten een schat aan feitelijke informatie, maar daarnaast zijn ze meestal fraaie staaltjes van literair vakmanschap. Het briefgenre stelt zijn eigen specifieke eisen. Zo moet bij voorbeeld de stijl zijn aangepast aan het behandelde onderwerp én aan de omstandigheden waarin schrijver en geadresseerde zich bevinden. Brieven mogen niet te lang zijn, maar moeten toch qua stijl en inhoud enige afwisseling vertonen. Er zijn vaste openings- en afsluitingsformules, maar een goed schrijver weet die natuurlijk op eigen wijze te variëren.

Coornhert was een geboren briefschrijver. Waarschijnlijk is hij de eerste nederlandstalige auteur wiens brieven kort na zijn dood systematisch zijn verzameld en gebundeld. Evenals zijn dialogen en betogen tonen de brieven Coornherts vermogen om doeltreffend de argumenten te formuleren die de lezer kunnen overtuigen.

Toelichting bij ‘Waarom ik schrijf’ 7

(*Wercken I*, 460-461, in de bundel *Verscheidene samenspraken*)

De spreker *B* in deze dialoog is Coornhert zelf. Waarom blijft hij maar schrijven, terwijl hem dat persoonlijk niets dan moeilijkheden oplevert? Niet omdat hij door God gezonden is of door een gemeente beroepen. Kerken en sektes achten dat voor hun ambtsdragers en leraren noodzakelijk, maar Coornhert heeft helemaal niet de bedoeling om een kerk of sekte te gaan leiden. Hij schrijft alleen omdat de wet van de natuur hem dat

gebiedt. Wie ziet dat anderen in gevaar verkeren, wil hen redden, omdat hij op zijn beurt zelf ook graag uit het gevaar gered zou willen worden.

In deze samenspraak wordt vooral bedoeld op de risico's van de vele sektes en dwaalleren die in Coornherts tijd opgang maken. Toepasselijkerwijs is gesprekspartner *A* iemand die het wereldje van de sektes uit eigen ervaring kent: een ex-volgeling van David Joris. Deze David Joris (1502 of 1503-1556) beschouwde zichzelf als Gods derde profeet op aarde, na Mozes en Christus. Hij beweerde dat hij rechtstreeks in contact stond met de Heilige Geest (die in het Nederlands tot hem sprak!). Joris' *Wonderboek* is door Coornhert uitvoerig weerlegd. Coornherts tegenstanders evenwel betichtten hem er herhaaldelijk van een davidjorist te zijn. Als zo'n gerucht zou aanslaan kon er een proces volgen wegens ketterij, wellicht met de doodstraf als resultaat. Mogelijk zijn dat de levensgevaarlijke roddels waarop *B* zinspeelt aan het einde van de dialoog.

De opvattingen van Paulus over de verkondiging van het christendom waar *A* van spreekt staan in *Filippenzen* 1: 15-19.

Toelichting bij 'Wegblijven uit kerkdiensten' 12 (*Wercken I*, 444, in de bundel *Verscheidene samenspraken*)

Deze tekst is geen dialoog van sprekende personen, maar een discussie-in-brieven. In Coornherts verzameld werk is *Wegblijven uit kerkdiensten* opgenomen bij de samenspraken; om die reden gebeurt dat hier eveneens.

Naar alle waarschijnlijkheid gaat het om een historische gebeurtenis. De rustig levende balling is dan Coornhert en het stadje is Xanten, waar hij het grootste deel van zijn eerste ballingschap doorbracht.

De tekst is illustratief voor Coornherts houding tegenover de kerk, in het bijzonder de rooms-katholieke. De balling Coorn-

hert hoort officieel nog bij de rooms-katholieken en niet bij een andere denominatie. Daarom kan de bisschop (waarschijnlijk die van Roermond) hem vermanende brieven schrijven. Naar een preek gaat hij nog wel eens luisteren, maar verder wil hij van de zichtbare kerk niets weten. Hij beschouwt zich als ‘katholiek’: gelovend in de algemene christelijke kerk, maar niet in één speciale richting daaruit. Sacramenten en kerkelijke ceremoniën acht hij niet noodzakelijk voor het zieleheil van de mens. Deze overtuiging, ‘spiritualisme’ genoemd, had Coornhert vooral leren kennen in de boeken van Sebastian Franck.

Sint Paulus de Heremiet († ca. 347), de eerste christelijke kluizenaar, leefde bijna honderd jaren in een grot in de woestijn.

Toelichting bij ‘De ongeconsacreerde hostie in de mis’ 14
(*Wercken III*, 77, in de bundel *Kruidhofje*)

Evenals uit de vorige tekst spreekt uit deze een spiritualistische overtuiging: je moet met je geest bidden tot God-in-de-hemel. Dan heb je God-in-de-hostie niet nodig. Sacramenten en kerkelijke ceremoniën zijn mensenwerk en kunnen dus gemist worden. En passant valt er een schril licht op de levenswandel van vele rooms-katholieke priesters.

Toelichting bij ‘Of de jonkvrouwtjes nonnetjes moesten worden’ 15
(*Wercken III*, 86, in de bundel *Kruidhofje*)

Opnieuw een samenspraak met spiritualistische kritiek op rooms-katholieke gebruiken. Het kloosterwezen is niet bijbels, maar een bedenkfel van mensen. Bovendien blijkt het zedelijk peil in de kloosters bedenkelijk laag te zijn.

De edelman beroept zich op Paulus' uitspraken over de maagdelijke staat in I *Corinthiërs* 7: 34 en 38. Zijn gast en opponent haalt Christus' woorden aan volgens *Mattheüs* 15: 9.

Toelichting bij ‘De onwijze raadgever’ 18
(*Wercken I*, 439, in de bundel *Verscheidene samenspraken*)

In geloofszaken, waar het (overdrachtelijk gesproken) van levensbelang is om goed te kunnen *zien*, bieden zich tal van geestelijke leidlieden aan: geleerde rooms-katholieken; de grote hervormers Luther, Zwingli en Calvijn; Menno Simonsz., voorman van de doopsgezinden; de spiritualist Kaspar Schwenckfeldt; David Joris, ‘Gods derde profeet’; de lakenkoopman Hendrik Niclaes, vader van het ‘Huis der liefde’, die zichzelf één met God achtte; en de sektestichter Arend Barentsz. met zijn speciale opvattingen over de wedergeboorte. Hoe kan een leek nu uitmaken wie er gelijk heeft, wie van deze heren er werkelijk kan *zien*? Het antwoord op die vraag wordt niet expliciet gegeven, maar Coornherts advies laat zich makkelijk raden: Vertrouw je aan geen van deze leiders toe! Begin bij jezelf, houd je aan de wet van de natuur en probeer datgene te weten te komen wat je nodig hebt om deugdzaam te kunnen leven. Dan zul je geleidelijk aan, met Gods genade, volmaakt en zalig kunnen worden.

Toelichting bij ‘Was Adam wijs vóór de zondeval?’ 21
(*Wercken I*, 451-452, in de bundel *Verscheidene samenspraken*)

De kern van deze niet altijd gemakkelijk te interpreteren discussie ligt in de opvattingen over de erfzonde. De orthodox-christelijke visie, hier verwoord door de rooms-katholiek, ziet

Adam en Eva in het paradijs als volmaakte mensen, zondeloos en in het bezit van alle deugden. Door de zondeval laten zij de zonde toe bij zichzelf en in de wereld. Dat heeft gevolgen voor alle mensen die er ooit zullen zijn: ieder mens is door de zondeval van nature zondig en geneigd tot alle kwaad. De universeel-katholiek (lees: Coornhert) wenst dat niet te accepteren. Voor hem is de mens niet van nature noodzakelijkerwijs zondig. Integendeel, hij heeft een vrije wil en hij kan juist, met Gods genade, nog op aarde geleidelijk aan volmaakt worden. Om te bewijzen dat de zondeval de mensheid niet van volledig goed in volledig slecht kon veranderen, demonstreert de universeel-katholiek dat er in het paradijs nog helemaal geen sprake was van volmaakte deugdzaamheid. De prille mens Adam had nog niets kunnen leren, hij was alleen maar kinderlijk-onverstandig en had nog best deugdzaam kunnen worden. De zeven voorname deugden passeren de revue. Eerst de uit de oudheid bekende kardinale deugden rechtvaardigheid (justitia), behoedzaamheid (prudentia), matigheid (temperantia) en kracht (fortitudo). Dan de christelijke deugden geloof, hoop en liefde. De wijsheid is een grote extra deugd die de vorige zeven samenvat. Adam bezat ze geen van alle.

In het begin van het gesprek probeert de rooms-katholiek Adams wijsheid aan te tonen door te releveren dat Adam namen aan de dieren gaf. De universeel-katholiek spreekt dat tegen: namen kunnen geven is geen bewijs van wijsheid. Kijk maar naar de torenbouwers van Babel; die wilden ‘een naam maken voor zichzelf’, maar ze waren beslist onwijs (*Genesis* 11: 1-10). Zijn gesprekspartner merkt nu dat het onderwerp ‘Babel’ een dubieus kantje heeft. De spraakverwarring van Babel zou wel eens als argument tegen zijn stelling ‘naamgeven getuigt van wijsheid’ gebruikt kunnen worden. Als spraakverwarring namelijk uit de aard van de mens zou voortvloeien, dan had Adam niet het vermogen om zonder verwarring eens en voor altijd de juiste namen aan de schepselen te geven. Daarom

haast de rooms-katholiek zich om te vermelden dat zo'n spraakverwarring niet van nature bij de mens hoort. Het was een straffende ingreep van God. De coornhertiaan beaamt dat, om vervolgens te laten zien dat naast de torenbouwers van Babel ook Adam bij het naamgeven allesbehalve wijs was. Hij kon de ware aard van de dieren niet eens herkennen, van de slang bij voorbeeld, met alle gevolgen van dien!

Zoals te verwachten in een theologische discussie wordt er af en toe naar de Bijbel verwezen. De 'vreze des Heren', die het begin van de wijsheid is, komt uit *Spreuken* 1: 7. De uitspraken over het liefhebben van God en Christus en het onderhouden van Gods wet staan in *Johannes* 14: 15 en 23 en in 1 *Johannes* 2: 5.

Tegen het slot van de dialoog klinkt het argument 'straf moet *na* de zonde komen'. Hiermee bewijst de universeel-katholiek opnieuw dat Adam niet wijs was in het paradijs. Er rest zijn gespreksgenoot weinig anders dan toevlucht te zoeken bij de autoriteit van de professoren aan de katholieke universiteit van Leuven...

**Toelichting bij 'Over te diepgaande onderzoeken' 27
(*Wercken III*, 79, in de bundel *Kruidhofje*)**

Een voorbeeld van het soort studie dat Coornhert als nutteloze weetzucht afwijst. Sommige zaken zal een mens nimmer kunnen doorgronden. Het is buitengewoon schadelijk om je er het hoofd over te blijven breken, want daardoor kom je niet toe aan de broodnodige zelfkennis. Weet of rust!

**Toelichting bij ‘Een gesprek in plaats van een voorwoord, tussen Coornhert en zijn geweten’ 28
(*Wercken I*, 121)**

Deze tekst gaat bij wijze van voorwoord vooraf aan Coornherts traktaat *Van de onwetendheid der mensen*. Dit boekje, opgedragen aan Coornherts vriend Gerard Stuyver, oud-burgemeester van Haarlem, werd gedrukt in 1585, maar was al jaren eerder geschreven. De inleidende dialoog tussen de auteur en zijn geweten is een uitvoerige parafrase van de levensspreuk ‘weet of rust’. De strekking is perfectistisch: de echte wijzen laten hun wijsheid groeien door ermee te woekeren in de praktijk van het leven. Dat is de ware navolging van Christus.

**Toelichting bij ‘Een discussie met Abraham Ortelius’ 33
(*Wercken I*, 80)**

Abraham Ortelius (1527-1598), de beroemde Antwerpse kaartenmaker en aardrijkskundige, rekende Coornhert tot zijn vrienden, getuige het feit dat Coornhert meewerkte aan een *liber amicorum* (vriendenboek) dat Ortelius in 1579 kreeg aangeboden. Het hier weergegeven gesprek wekt sterk de indruk ooit werkelijk door de twee vrienden te zijn gevoerd.

Ortelius is skeptisch over mogelijkheden om de deugd te onderwijzen. Zwijgen dunkt hem moreel het veiligst. Coornhert zal hem wel eens bewijzen dat hij daar ongelijk in heeft; hij bedient zich van voorbeelden uit het taal- en rekenonderwijs. Vooral de rekensommen zullen de exact denkende Ortelius hebben aangesproken. Bij de taalargumenten spreekt Coornhert over grammatica, retorica en dialectica. Dat waren destijds de drie taalvakken in het voortgezet onderwijs, onderdeel van een leerprogramma van zeven ‘vrije kunsten’. (De overige vier waren rekenkundige vakken). De genoemde taalvakken beoog-

den het aanleren van respectievelijk een zuiver taalgebruik, het vermogen om een fraai en overtuigend betoog op te zetten, en een logische redeneertrant.

Er klinken bijbelse echo's in deze dialoog. De 'verbrokkelde kennis' is ontleend aan I *Corinthiërs* 13: 9. Coornherts geliefde constatering dat men niet op aarde is om eigen voordeel te zoeken, maar het voordeel van zo veel mogelijk anderen, lijkt sterk op Paulus' verklaringen in I *Corinthiërs* 9: 22 en 10: 33.

Toelichting bij 'Geveinsde nederigheid' 37
(*Wercken III*, 73, in de bundel *Kruidhofje*)

Het is verwerpelijk om de aandacht te trekken met onoprechte nederigheid.

Toelichting bij 'Een sterke zwakheid' 39
(*Wercken III*, 73, in de bundel *Kruidhofje*)

Coornhert paste graag paradoxen toe, of 'wonderspreuken', zoals hij ze zelf noemde. Hier gaat het om de schijnbare tegenstrijdigheid van de grote kracht van het zwakke vlees van de mens. De zoon beroept zich op het bijbelwoord 'De geest is wel gewillig, maar het vlees is zwak' (*Mattheüs* 26: 41). De moeder vraagt zich af waarom dat zwakke vlees niet te overwinnen is.

Doopsgezinden staan de volwassenendoop voor. Was iemand als klein kind al in een andere kerk gedoopt (in dit voorbeeld de katholieke) en trad hij later toe tot de gemeenschap van doopsgezinden of dopers, dan ontving, hij de doop opnieuw.

De geschiedenis van de kleine David die de reus Goliath overwint is te vinden in I *Samuël* 17: 1-58. De naam Emmanuël voor Christus wordt genoemd door *Mattheüs* in hoofdstuk 1:23.

**Toelichting bij ‘Een edelman, een grijze monnik en een lutheraan’ 40
(*Wercken I*, 466-468, in de bundel *Verscheidene samenspraken*)**

Deze samenspraak is een ‘scheepspraat’ voor drie personen. Aanvankelijk gaat het gesprek over schijnheiligheid, maar al spoedig valt het accent op Coornherts lievelingsdenkbeeld, het perfectisme. Het wordt verdedigd door een franciscaner monnik die durft toe te geven dat er in zijn orde vele misbruiken zijn geslopen. De lutheraan meent dat de mensen behouden blijven ‘door het geloof alleen’. Hij houdt zich aan de lutherse leer van de *justitia imputativa*, de toegerekende rechtvaardigheid: de zondige mens heeft Gods genade absoluut niet verdiend, maar tóch wordt die hem toegerekend. De franciscaan laat zien dat dit impliceert dat de mens zijn zonden op aarde niet kan kwijtraken en dat hij tevens geen enkele stimulans krijgt om tegen de zonde te vechten. De genade komt immers tóch wel! Zoiets is een gruwel voor de perfectist, die vindt dat de mensen de door God gegeven mogelijkheden om zich te verbeteren tot het uiterste dienen te benutten.

De lutheraan scheldt de perfectisten uit voor ‘katharen’ en ‘pelagianen’. Het eerste scheldwoord slaat op de middeleeuwse ketterse beweging der katharen (‘zuiveren’) in Zuid-West-Frankrijk. Het tweede betekent ‘volgeling van Pelagius’. Deze Pelagius, een theoloog in de vierde en vijfde eeuw, ontkende de erfzonde en de noodzaak van Gods genade. In het begin van het gesprek noemt de edelman de monniken ‘epicureeërs’. Hij bedoelt daarmee dat ze hun leven in dienst zouden stellen van zinnelijk genot.

In een theologische discussie als deze wordt er natuurlijk rijkelijk uit de Bijbel geciteerd. Het beeld van de dorsende os in de dorsmolen staat in *Deuteronomium* 25: 4 en wordt herhaald in I *Corinthiërs* 9: 9 en I *Timotheüs* 5: 18. Christus' uitspraken over bouwen op zand of op de steenrots zijn te vinden in *Mat-*

theüs 7: 24-27. In het leven van Abraham heeft het geloven aan Gods beloften een essentiële rol gespeeld. Daarom noemt de franciscaan Abraham als voorbeeld van vast vertrouwen op wat God belooft. Zie de hoofdstukken 15, 18, 21 en 22 van *Genesis*. De uitdrukking ‘wel de splinter in andermans ogen zien, maar niet de balk in eigen ogen’ komt voor in de evangeliën: *Mattheüs* 7: 1-5 en *Lukas* 6: 41 en 42. Paulus spreekt van zijn ‘jood zijn onder de joden’ in II *Corinthiërs* 11: 22 en *Filippenzen* 3: 5.

Toelichting bij ‘Het misbruik van allegorie’ 56
(*Wercken I*, 452-453, in de bundel *Verscheidene samenspraken*)

Het in deze dialoog behandelde probleem is nog steeds actueel: hoe letterlijk mag je de Bijbel interpreteren? Van de twee discussiërende buurlui presenteert Coornhert de rooms-katholiek als de verdraagzame perfectist. Deze is ervan overtuigd dat de mens met zijn vrije wil zelf kan kiezen tussen goed en kwaad. Om zijn mening te staven gebruikt hij een uitspraak van Mozes tot het volk Israël uit *Deuteronomium* 30: 19. Zijn buurman gaat niet op dit argument in, maar probeert het onderwerp van het gesprek te veranderen.

De calvinist staat op het standpunt dat de mens door de erfzonde hier op aarde nooit zondeloos zal kunnen worden. Hij moet ‘hinken’, zoals Jacob deed in *Genesis* 32: 31. Bij alle verschil van mening zijn de gesprekspartners het er wel over eens dat een aantal bijbelse uitdrukkingen onmogelijk letterlijk genomen kan worden: het stapelen van vurige kolen op iemands hoofd (*Romeinen* 12: 20), eigen handen en voeten afhouden en ogen uitsteken (*Mattheüs* 5: 29-30 en 18: 8-9; *Markus* 9: 43) en het hinken ‘aan beide zijden’ oftewel ‘op twee gedachten’ (1 *Koningen* 18: 21). Het laatste deel van het gesprek gaat over de uitleg van Israëls doortocht door de Rode Zee (*Exodus* 14). De

calvinistische predikant die de twee mannen gehoord hebben ontleent zijn visie op dit verhaal niet aan de eerste de beste, maar aan de *Institutie* van Calvijn zelf.

**Toelichting bij ‘Doodstraf voor een ketter’ 64
(*Wercken III*, 81, in de bundel *Kruidhofje*)**

Uit de geschiedenis van de doopsgezinde beweging is bekend dat er in 1544 te Amsterdam een oude dooper, Lucas Lambertsz., als ketter werd verbrand. Hij was 75 jaar oud. Hij verdedigde zich met het argument dat het geloof een geschenk van God is en dat mensen God niet mogen dwingen om dat geschenk te geven. Evenmin mogen ze iemand de gelegenheid ontnemen om dat geschenk alsnog te ontvangen.

In Coornherts geschriften over de godsdienstvrijheid komen deze argumenten herhaalde malen voor. Als deze dialoog inderdaad op de gebeurtenissen rond de marteldood van Lambertsz. teruggaat, dan moet ze in ongeveer 1577 zijn geschreven.

De gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard die op verschillende tijden worden geroepen staat in *Mattheüs 20*: 1-16.

**Toelichting bij ‘Gedachten over de nood van de Nederlanden en over de te geven hulp’ 66
(*Wercken I*, 518-520)**

Dit pamflet werd waarschijnlijk geschreven in 1580. Philips II was nog niet afgezworen. De Spanjaarden behaalden grote militaire successen en de algehele nederlaag leek nabij. De kritiek op prins Willem nam toe.

Coornhert pleit ervoor de prins dictatoriale bevoegdheden te geven zodat hij maatregelen kan nemen om het land te redden.

Hij weet dat de prins godsdienstvrijheid wil, mede om de eenheid in het verzet te stimuleren, want het gevaar bestaat dat de patriottische katholieken uit protest tegen het aanmatigende optreden van de gereformeerden de zijde van Spanje zullen kiezen. De dan te vrezen burgeroorlog noemt Coornhert 'Midianitisch', naar de twisten van Israël met het stamverwante volk der Midianieten. Zie *Numeri* 31 en *Richteren* 6 tot en met 9.

Bij de voorbeelden van miserabele rechtspraak noemt Coornhert het optreden tegen Sonoys 'bloedraad' in het Noorderkwartier van Noord-Holland, die Alva's wreedheid wist te evenaren, maar nu tegen katholieken; verder de behandeling van de plundering van de Sint-Bavo in Haarlem in 1578, waarbij een priester werd vermoord. De daders bleven ongestraft.

Op de Dordtse Statenvergadering van 1572 werd aan katholieken én gereformeerden de vrije uitoefening van hun godsdienst toegestaan. Voor de katholieken draaiden de Staten dit besluit in 1573 terug. In Amsterdam mochten de katholieken volgens de satisfactie van 1578 als enigen hun geloof in het openbaar belijden. Voor de andere religies gold gewetensvrijheid. Ook die regeling werd weldra ten nadele van de katholieken gewijzigd.

Bij de voorgestelde algemene godsdienstvergadering wil Coornhert ook de spiritualisten toelaten. Hij noemt de volgelingen van Kaspar Schwenckfeldt en Sebastian Franck en verder de 'libertijnen'. Met die laatste term bedoelt hij allen die geen vastomschreven kerkbegrip hanteren.

Dit pamflet is het laatste betoog op politiek terrein dat Coornhert heeft geschreven.

Toelichting bij ‘Voorwoord bij *Het onderscheid tussen de ware en de valse leer*’ 77

(*Wercken I*, 71)

Op één dag-21 januari 1589-schrijft Coornhert een traktaat waarvan deze tekst het voorwoord is. Hij schrijft omdat de ‘wet van de natuur’ hem ertoe aanzet. Er zijn namelijk zoveel valse doctrines in omloop bij kerken en sekten dat het hoog tijd wordt om de ware leer aan te wijzen. Die moet iedereen graag willen vernemen. De ware leer berust niet op ondoorgrondelijke theologische dogma's, maar op wellevens volgens Gods geboden in Christus. Degenen die geloven dat de mens door de erfzonde op aarde nooit volmaakt zal kunnen worden hangen een valse leer aan. God wil zelf dat wij worden zoals hij is en hij zal toch nooit iets van ons eisen dat wij niet kunnen volbrengen?

Bezoarstenen en de punt van de hoorn van een eenhoorn golden in Coornherts tijd als belangrijke antistoffen tegen vergiften.

Toelichting bij ‘Verschillende soorten van mensen die de Bijbel lezen of horen voorlezen’ 80

(*Wercken I*, 8-9)

Waarschijnlijk in 1589 schreef Coornhert de *Hertspiegel* (‘hartenspiegel’) van *goddelijke schrifturen*, waarin hij zijn ideeën over wellevens en volmaakbaarheid met bijbelplaatsen toelichtte. De hier gegeven tekst is hoofdstuk 1 van het tweede boek. Het onderwerp wordt gevormd door de verschillende stadia in het geleidelijke proces van wedergeboorte dat een mens doormaakt die zichzelf wil leren kennen om door wellevens tot Christus te komen. Coornhert heeft de volgende bijbelplaatsen aangegeven als bronnen voor dit hoofdstuk: *Johannes*

17: 3, 1 *Corinthiërs* 13: 7, *Romeinen* 13: 11, *Galaten* 6: 2, 1 *Johannes* 5: 3 en *Johannes* 14: 21.

Dr. J. Zwaan was zo vriendelijk om het citaat van Augustinus op te zoeken: *De doctrina christiana* 1, 39, 43. Het beeld van de spin die gif zuigt uit zuivere bloemen komt voor in de *Paradoxa* van Sebastian Franck als nr. 29.

**Toelichting bij ‘Korte en heldere demonstratie van het onderscheid tussen de neigingen en de begeerten van de mens’ 84
(*Wercken I*, 141)**

Deze tekst vormt hoofdstuk 7 in een boek met ‘paradoxen over het natuurlijke lichaam van de mens’. Coornhert is het niet eens met de heersende opvatting in de christelijk ethiek dat het lichaam van de mens op zichzelf slecht en verdorven zou zijn. Integendeel, de natuurlijke neigingen van het lichaam zijn door God zelf gegeven ter instandhouding van het leven. Maar de begeerten die de mens op eigen initiatief najaagt zijn afkeurenswaardig. Dit alles zal zelfs Calvijn moeten beamen, vindt Coornhert, die Calvijns *Institutie* citeert (III, 3, 12-12) om zijn eigen mening te ondersteunen.

**Toelichting bij ‘Voorrede bij Coornherts weerlegging van de ideeën van Hendrik Niclaes’ 89
(*Wercken III*, 58)**

Hendrik Niclaes (1502-ca. 1580), een vermogend textielhandelaar, stichtte na een goddelijke openbaring ontvangen te hebben een uiterst geheime en geheimzinnige gemeenschap, het ‘Huis der liefde’, waarvan hij de ‘vader’ was. Doel van de sekte was het ‘Rijk der liefde’ te verkondigen aan alle volkeren. Zijn volgelingen, waaronder belangrijke tijdgenoten als Plantijn en

Lipsius, moesten Niclaes' geschriften lezen; de Bijbel hadden ze dan niet meer nodig. Het hoofdwerk van Niclaes is de *Spiegel der gerechtigheid, door de geest der liefde aan de vergoddelijkte mens H.N. uit de hemelse waarheid verkondigd* (1555-1560).

Niclaes heeft kennelijk geprobeerd om Coornhert voor zijn sekte te winnen, maar zonder succes. In 1579 publiceerde Coornhert een geharnaste weerlegging van Niclaes' ideeën, het *Spiegeltje van de ongerechtigheid of menselijkheid van de vergoddelijkte H.N., vader van het Huis der liefde*.

Hendrik Janszoon Barrefelt, zich noemende Hiël, was aanvankelijk lid van het Huis der liefde, maar op zeker moment verliet hij Niclaes' kring om een eigen soortgelijke geloofsgemeenschap te stichten.

Toelichting bij ‘Opdracht van het *Kruidhoffje* aan Wouter Verhee’ 93 (*Wercken III*, 73)

Tussen 1568 en 1577 schreef Coornhert een aantal korte dialogen over godsdienstige en ethische onderwerpen die hij in 1582 gebundeld uitgaf. De leerzame, vermakelijke en gevarieerde verzameling kreeg als titel *Het kruidhoffje, gevuld met stichtelijke gesprekken, die in onze tijd zijn gevoerd tussen verscheidene personen, op diverse plaatsen, over allerhande godsdienstkwesities; vol oprecht gemeente waarschuwingen tegen de vele soorten van dwalingen die heden ten dage gangbaar zijn*. In een opdracht-inbriefvorm beveelt de auteur zijn boek aan in de bescherming van zijn vriend Wouter Verhee.

Toelichting bij ‘Opdracht van de *Zedekunst* aan Hendrik Laurenszoon Spiegel’ 94

(*Wercken I*, 270; zie de Literatuuropgave voor moderne edities van de *Zedekunst*)

In Emden, tijdens zijn derde ballingschap, schreef of voltooide Coornhert in 1586 zijn belangrijkste werk, de *Zedekunst dat is wellevenskunste*, de eerste ethica in een moderne Europese taal. Zijn jonge vriend Spiegel had hem om zo'n boek gevraagd: een populair handboek voor de ethiek dat door alle mensen met gezond verstand begrepen zou kunnen worden. Het boek had als doel zijn lezers ware kennis bij te brengen over zichzelf en over het karakter van de verschillende zonden en deugden.

Hoewel de eerste druk anoniem verscheen, bestond er voor kenners geen twijfel over het auteurschap van de *Zedekunst*. De ondertekenaar van de opdrachtbrief had namelijk zijn naam vergriekst tot ‘Thiropusios Laoskardi’. Letterlijk vertaald staat daar: Dier Rijk Volk Harts, oftewel: Dirk Volkertszoon.

Toelichting bij ‘Brief over de disputatie in Den Haag’ 100
(*Wercken III*, 435)

In september 1583 is Coornherts vrouw Neeltje ernstig ziek. Ondanks haar zorgelijke toestand reist hij naar Den Haag om het aanstaande grote debat over de *Heidelbergse catechismus* met de gereformeerde predikanten Adriaan Saravia, Arnold Cornelisz. en Reinier Donteclock voor te bereiden.

Aan Neeltje schrijft hij hoe de onderhandelingen over de procedure verlopen. De reden waarom de commissarissen niet toestaan dat Coornhert met zijn drie tegenstanders tegelijk debatteert is waarschijnlijk hun angst dat hij de predikanten op onderlinge verschillen van mening zal betrappen, waarna hij hen vervolgens tegen elkaar zou kunnen uitspelen.

De vermelde naamgenoot is Coornherts neef Dirk Clemenszoon Coornhert. De identiteit van Heda is niet bekend.

**Toelichting bij ‘Disputeren is nuttig, want de officiële leer kan een dwaalleer zijn; of iemand met een zuiver geweten mag zwijgen over ernstige dwalingen die hij kan aanwijzen’ 102
(*Wercken III*, 126-127, in het *Brievenboek*)**

De geadresseerde van deze brief is mogelijk Jacques Walraven, een redelijk welgesteld man die een vaste positie in zijn geboortestad Hoorn had opgegeven om in Leiden te kunnen gaan studeren. Coornherts *Comedie van de rijke man* is aan Walraven opgedragen.

De datering van de brief is 1583 of 1584. De ziekte van Neeltje Coornhert waarover hier wordt gesproken openbaart zich in 1583. Zij overlijdt in november 1584. De drukker Plantijn komt zich in 1583 in Leiden vestigen en verkeert dan in de omgeving van de hoogleraar Lipsius, met wie hij hier in een adem wordt genoemd.

De identiteit van ‘N’ is onbekend. Met ‘M’ is hoogstwaarschijnlijk Coornherts oude vriend Van Montfoort bedoeld, burgemeester van Leiden.

De geciteerde uitspraak van Christus is te vinden in *Mattheüs* 18: 7 en *Lukas* 17: 1.

**Toelichting bij ‘Bij kermissen en feestmaaltijden behoort men de overdaad te matigen om met mildere hand wat te kunnen schenken aan de armen’ 105
(*Wercken III*, 95, in het *Brievenboek*)**

De jaarlijkse kermis ging in Hollandse steden gepaard met een groots opgezette optocht. Er werd bij zulke gelegenheden over-

vloedig gegeten en gedronken. Coornhert spoort zijn geestverwant en oude vriend Van Montfoort aan om de overdaad te matigen en om de armen te behandelen zoals hij Christus zou behandelen. Coornhert denkt daarbij waarschijnlijk aan Christus' woorden in *Mattheüs* 25: 31-46. Zo'n praktisch voorbeeld van wellevens betekent meer dan deelname aan het sacrament van het avondmaal.

Toelichting bij de ‘Aansporing tot gelijkmoedigheid bij het sterven van vrouw en kinderen; lof van Seneca’ 107
(*Wercken* III, 95-96, in het *Brievenboek*)

In de jaren 1582-1585 waren vier kinderen van het echtpaar Spiegel gestorven. Begin 1586 kreeg Coornhert in zijn ballingsoord Emden bericht van het overlijden van het vijfde. Dit antwoord aan Spiegel dateert waarschijnlijk van februari 1586.

Een hoofdthema van de brief is de onthechting van wat de mens op aarde meent te bezitten. Treuren om een dode is verkeerd, want de medemens hoort niet aan ons toe, maar aan God.

De brief toont verder Coornherts grote bewondering voor Seneca. Ook Spiegel, constateert Coornhert tevreden, leert Seneca kennen, maar hij heeft nog niet alle lessen van de grote wijsgeer in praktijk weten te brengen. De man die beschreven wordt als Spiegels nog onvolleerde geestverwant is Spiegel zelf; op deze manier uit Coornhert zijn kritiek op Spiegels gehechtheid aan materieel bezit.

De stijl van de brief kenmerkt zich door veelvuldig gebruik van ritme en rijm. De genoemde uitspraak van Paulus staat in *1 Corinthiërs* 10: 24 en in *Filippenzen* 2: 4.

Toelichting bij ‘Het maken van testamenten en het weggeven van goederen na je dood is niet zo christelijk als weggeven tijdens je leven’ 113
(*Wercken III, 127, in het Brievenboek*)

Deze voor een notaris hoogst originele en merkwaardige brief, gericht aan een thans onbekende persoon, houdt in dat degenen die een testament maken over het bezit van andere mensen beschikken. Een doodshemd heeft namelijk geen zakken, zoals ook de Bijbel leert (*Prediker 5: 14*). De mensen dienen voor hun dood alles weg te schenken wat zij niet strikt voor zichzelf nodig hebben. Aan deze stelregel heeft Coornhert zich, gezien zijn nalatenschap, gehouden.

Toelichting bij ‘Gelijkmoedigheid bij het verlies van een deugdzame vrouw’ 115
(*Wercken III, 94, in het Brievenboek*)

Na een langdurige ziekte stierf op 6 november 1584 Coornherts vrouw Neeltje Simonsdochter, met wie hij meer dan veertig jaar gelukkig getrouwd geweest was. Ze werd 74 jaar oud.

Coornhert veroordeelt het klagen over het sterven van een bemind mens. Men heeft die geleend van God en mag die niet als een bezit beschouwen. Tot de kunst van het wellevens behoort het aanvaarden van de dood zonder verdriet.